

Часопис / *Journal*

◇ ЕКОНОМИКА ПОЉОПРИВРЕДЕ ◇
◇ *Economics of Agriculture* ◇

Основан 1954. године / *Established 1954*

Издавачи / *Publishers*

Друштво аграрних економиста СЦГ, Београд
The Society of Agricultural Economists of SCG
Институт за економику пољопривреде, Београд (Србија)
Institute of Agricultural Economics, Belgrade
Академија економских наука, Букурешт (Румунија)
Academy of Economic Studies, Bucharest (Romania)

Главни и одговорни уредник / *Editor in Chief*

Проф. др Милан Р. МИЛАНОВИЋ

Уређивачки одбор / *Editorial Board*

др Богдан БУЛАТОВИЋ	Prof. Đojo ARSENOVIĆ, Ph.D., Faculty of Agriculture, East Sarajevo, BiH
др Зорица ВАСИЉЕВИЋ	Prof. Ioan DAVIDOVICI, Ph.D., Institute for Agriculture Economy, Bucharest, Romania
др Бранислав ВЛАХОВИЋ	Tomaš DOUCHA, Ph. D., Research Institute of Agricultural Economics, Prague, Czech Republic
др Владимир ГРБИЋ	Prof. Margaret LOSEBY, Ph. D., Facolta di Agraria-Dipartimento DECOS, Viterbo, Italy
др Милан Р. МИЛАНОВИЋ	Prof. Mile PESHEVSKI, Ph. D., Faculty for Agricultural Science and Food, Skopje, Macedonia
др Радован ПЕЈАНОВИЋ	Eugenia SEROVA, Ph. D., Institute for Transition and Economy, Moscow, Russia
др Весна ПОПОВИЋ	Prof. Sandor SOMOGY, Ph.D., Faculty for Agricultural Science, Keszthely, Hungary
др Симо СТЕВАНОВИЋ	Prof. Jernej TURK, Ph.D., University of Maribor, Faculty of Agriculture, Slovenia
др Жаклина СТОЈАНОВИЋ	
др Данило ТОМИЋ	
др Драго ЦВИЈАНОВИЋ	
др Миладин ШЕВАРЛИЋ	

Лектор / *Lecturer*

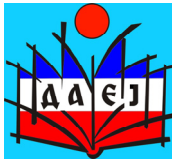
Ана ПЕТРОВИЋ

Адреса уредништва / *Editorial office*

БЕОГРАД, Волгина 15; тел/факс (+381) 11/ 2781-183; E-mail: iepbgdyu@eunet.yu
Belgrade, Volgina 15; tel/faks (+381) 11/ 2781-183; E-mail: iepbgdyu@eunet.yu

UDC 338.43:63

YU ISSN 0352-3462

ЕКОНОМИКА ПОЉОПРИВРЕДЕ
ECONOMICS OF AGRICULTURE

54.

Београд, јул-септембар, 2007. године
Belgrade, Jul-September, 2007

ИЗДАВАЧКИ САВЕТ / *EDITORIAL COUNCIL*

мр Душан АНТОНИЋ	Агробанка, Београд
др Зоран БИНГУЛАЦ	Факултет за менаџмент, Ваљево
др Јелена БИРОВЉЕВ	Економски факултет, Суботица
др Бранислав ВЕСЕЛИНОВИЋ	Друштво аграрних економиста Војводине
др Снежана ЂЕКИЋ	Економски факултет, Ниш
др Драгић ЖИВКОВИЋ	Пољопривредни факултет, Београд
др Биљана ЗОРНИЋ	Агрономски факултет, Чачак
др Јонел СУБИЋ	Институт за економику пољопривреде, Београд
др Мирослав МАЛЕШЕВИЋ	Институт за ратарство и повртарство, Нови Сад
др Петар МАРКОВИЋ	Редовни професор у пензији, Београд
др Небојша НОВКОВИЋ	Пољопривредни факултет, Нови Сад
др Зоран ЊЕГОВАН	Економски институт, Београд
др Љубомир ПЕЈОВИЋ	Биотехнички институт, Подгорица
др Христивоје ПЕЈЧИЋ	Пољопривредни факултет, К. Митровица
др Перо ПЕТРОВИЋ	Институт за међународну политику и привреду, Београд
др Михајло РАДИЋ	Редовни професор у пензији, Београд
др Вељко РАДОЈЕВИЋ	Међународна менаџерска академија, Нови Сад
Јеремија СИМИЋ	Редовни професор у пензији, Београд
др Данило ТОМИЋ	Регионална Привредна комора, Нови Сад
др Радован ТОМИЋ	Виша пословна школа, Нови Сад
мр Олга ЧУРОВИЋ	Индустријско биље, Нови Сад

На основу мишљења Републичког секретаријата за културу СРС
број: 413-4577-02, од 17. јуна 1973. године, часопис је ослобођен
пореза на промет.

Тираж: 250 примерака

Штампа: DIS PUBLIC, Beograd

Белешке / Notes

**ECONOMICS
OF AGRICULTURE**

CONTENT

Vladimir Grbić THE ROLE OF NEW INSTITUTION AND PRICES OF IRRIGATION IN RURAL AREA IN CENTRAL AND EASTERN EUROPE	261
Milorad M. Drobac PROBLEM AND METHODOLOGICAL SOLUTION FOR CALCULATIONS ALTOGETHER PRODUCTIVITY IN AGRICULTURE	279
Marica Miladinović RURAL SOCIOLOGICAL APPROACH TO PLANNING IN EXTENSION WORK	287
Branko Katić, Vesna Popović DYNAMICS AND STRUCTURE OF AGRICULTURAL AND FOOD PRODUCTS EXCHANGE BETWEEN SERBIA AND EUROPEAN UNION IN PERIOD 2000-2006.	303
Tina Volk at all THE STATE OF SLOVENIAN AGRO-FOOD SECTOR AFTER ACCESSION TO THE EU	321
Radojka Maletić, Slobodan Ceranić FRUIT GROWING AND VITICULTURE FROM THE STANDPOINT OF FUTURE DEVELOPMENT OF SERBIA	333
Vladana Hamović, Jonel Subić CEFTA-STRENGTHENING OF COMPETITION AND WEAKENING OF MONOPOLY	345
Raluca Andreea Ion REASONS WHY PEOPLE TURN TO VEGETARIAN DIET	353
Zoran Rajić at all RESOURCE MANAGEMENT OF FAMILY FARMS	359
Predrag Vuković at all SUSTAINABLE TOURIST DEVELOPMENT OF RURAL AREAS IN SERBIA ..	369
Mirjana Šuljmanac Šećerov at all EMPLOYMENT POSSIBILITIES IN RURAL AREAS OF VOJVODINA	381
BOOK REVIEW	391

**ЕКОНОМИКА
ПОЉОПРИВРЕДЕ**

САДРЖАЈ

Владимир Грбић УЛОГА НОВИХ ИНСТИТУЦИЈА И ЦЕНА ИРИГАЦИЈЕ У РУРАЛНИМ ПОДРУЧЈИМА ИСТОЧНЕ И ЦЕНТРАЛНЕ ЕВРОПЕ	261
Милорад М. Дробац ПРОБЛЕМ И МЕТОДОЛОШКО РЕШЕЊЕ ИЗРАЧУНАВАЊА УКУПНЕ ПРОДУКТИВНОСТИ У ПОЉОПРИВРЕДИ	279
Марица Миладиновић РУРАЛНОСОЦИОЛОШКИ ПРИСТУП ПЛАНИРАЊУ У САВЕТОДАВНОМ РАДУ	287
Бранко Катић, Весна Поповић ДИНАМИКА И СТРУКТУРА РАЗМЕНЕ ПОЉОПРИВРЕДНО- ПРЕХРАМБЕНИХ ПРОИЗВОДА ИЗМЕЂУ СРБИЈЕ И ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ У ПЕРИОДУ 2000-2006. ГОДИНЕ	303
Tina Volk at all THE STATE OF SLOVENIAN AGRO-FOOD SECTOR AFTER ACCESSION TO THE EU	321
Радојка Малетић, Слободан Церанић ВОЋАРСКО-ВИНОГРАДАРСКА ПРОИЗВОДЊА У БУДУЋЕМ РАЗВОЈУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ	333
Владана Хамовић, Јонел Субић ЦЕФТА-ЈАЧАЊЕ КОНКУРЕНЦИЈЕ И СЛАБЉЕЊЕ МОНОПОЛА	345
Raluca Andreea ION REASONS WHY PEOPLE TURN TO VEGETARIAN DIET	353
Зоран Рајић и сарадници УПРАВЉАЊЕ РЕСУРСИМА НА ПОРОДИЧНИМ ГАЗДИНСТВИМА	359
Предраг Вуковић и сарадници ОДРЖИВИ ТУРИСТИЧКИ РАЗВОЈ РУРАЛНИХ ПОДРУЧЈА СРБИЈЕ	369
Мирјана Шуљманац Шећеров и сарадници МОГУЋНОСТИ ЗАПОШЉАВАЊА У РУРАЛНИМ ПОДРУЧЈИМА ВОЈВОДИНЕ	381
ПРИКАЗИ КЊИГА (Михаило С. Остојић: ЗЛАТАРСКИ СИР)	391

**УЛОГА НОВИХ ИНСТИТУЦИЈА И ЦЕНА ИРИГАЦИЈЕ
У РУРАЛНИМ ПОДРУЧЈИМА
ИСТОЧНЕ И ЦЕНТРАЛНЕ ЕВРОПЕ**

В. Грбић¹

Абстракт У овом раду су анализирани искуства три Источне и Централно Европске земље: Бугарску, Румунију, Мађарску, у успостављању новог система институција и ценовног механизма у сектору наводњавања и одводњавања. Утврђено је појављивање нових актера у овом систему, посебно асоцијација корисника воде, које имају другачију интегративну улогу и омогућују нове облике манаџмента. Анализиран је нови, либералнији систем цена, субвенција као и нови облици финансирања. Истражена искуства ових заједница су високо релевантна за земље на нижим фазама транзиционих кретања, укључујући Србију.

Кључне речи: иригација, цене, нове институције

Увод

Процес транзиције који се већ више од деценије одвија у земљама Источне и Централне Европе унео је доста новина у сектор вода и рурални развој. Приватизација пољопривредног земљишта допринела је фрагментацији пољопривредног земљишта и смањењу просечне величине поседа. Постојећа опрема, дизајнирана за веће поседе није више испуњавала ново постављене стандарде економисања у пољопривреди. Иригациони системи изграђени у преттранзиционом периоду нису једним делом више одговарали систему који се успостављао. Било је потребно етаблирати нов систем институција и актера у сектору вода, као и нов начин подстицаја.

Овај процес ће у овом раду бити разматран на следећи начин. Прво, анализираће се ресурсна ситуација на овом сегменту, и уочене тенденције.

¹ Др Владимир Грбић, ванредни професор, виши научни сарадник, Геоелектронски факултет, Мегатренд, Београд

Друго, истражиће се појава нових институција и актера, њихова улога и значај, као и утицај ново успостављене политике цена на ове процесе. Треће, сагледаће се резултати ових процеса и политика на пољопривредну производњу и селектовати искуства, валидна за оне земље, укључујући Србију, које се налазе на нижим фазама транзиционог кретања.

Пошто сектор вода представља веома сложен систем, компаративна анализа већег броја земаља би уношењем бројних компонената, једним делом замаглила закључке. Зато је рад фокусиран само на три земље Источне и Централне Европе: Бугарске, Румуније и Мађарске. По многим критеријумима њихова искуства су високо релевантна за друге економије у транзицији, посебно оне у њиховом окружењу, односно у земљама Западног Балкана, нарочито Србији. Јер, по неким стандардима, ове земље су завршиле процес транзиције што се потврђује њиховим уласком у Европску унију, имају релативно сличну пољопривредну структуру, налазе се у сливу Дунава, деле многе цивилизацијске и привредне претпоставке, што све доприноси бољем разумевању транзиционог процеса у другим сличним економијама.

1. Рурална подручја и сектор воде

Анализиране земље Источне и Централне Европе поседују значајне аграрне ресурсе. Укупне пољопривредне површине износе: 889.000 ха у Бугарској; 14.800.000ха у Румунији и 6.1972.700 ха у Мађарској.¹ Слично је стање и код руралног становништва. Њено учешће у укупном становништву у Бугарској износи 33%, у Румунији 45%, а у Мађарској 35%.² Овако високо учешће руралног становништва у укупном делом је везано за значај пољопривреде као привредне делатности, а делом је везано за инсуфицијенцију других делатности које је присутно у процесу транзиције. Међутим, процес интензификације пољопривреде посматран кроз учешће потрошње воде за иригационе намене у укупној потрошњи воде је мали и износи: у Бугарској 1,4%, у Румунији 6,7%, у Мађарској 2,0%.³ Нешто боља ситуација је када се значај иригације посматра кроз податке о учешћу

¹ Oko, Inc, Environment, Economy, Technology, Trade, Consulting, Developing, Agricultural Water Management Policies in Bulgaria, Hungary, Romania and Slovakia, Final Report, 2001, Budapest, str. 8, 9.

² The World Bank, Water Resources Management in South Eastern Europe, Volume II, Countrz Water Notes and Water Facts Sheets, Environmnetal and Socially Sustainable Developemnt Department Europe and Central Asia Region, Washington . DC, 2003. str 32, 64, 90.

³ European Commission DG Environment, Water Pricing in Selected Accession Countries to the European Union., p 6

потрошње воде у пољопривреди. О томе одговарајућу информациону поруку дају подаци следеће табеле (1).

Табела 1. Потрошња воде 1997.

Земља	Укупна потрошња воде у националној економији (мил. m ³)	Потрошња воде у пољопривреди (мил. m ³)	Од тога: вода за иригације (мил. m ³)	% од иригационе воде у укупној потрошњи воде у пољопривреди
Бугарска	1.563,5	124,6	92,5	74,2
Румунија	9.264,0	948,0	2840,0	29,9
Мађарска	5.680,0	554,6	92,5	16,7

Извор: Oki, Inc, op. cit., стр. 8.

На коришћење воде за пољопривреду, у свим посматраним земљама одлази око 10% од укупно коришћене воде у укупним привредама ових земаља. Међутим, ако се посматра коришћење воде унутар саме пољопривреде, онда се уочавају значајне разлике. Тако, на пример, у Бугарској пољопривреди преко 70% воде се користи за иригационе намене, што је значајно више, него у Румунији и Мађарској. Поред коришћења воде за иригационе намене, значајне количине воде се употребљавају у рибањацима. Подаци за Бугарску нису расположиви, док подаци за Румунију и нарочито Мађарску овај закључак убедљиво потврђују (табела 2.).

Табела 2. Коришћење воде у пољопривреди 1997. (мил. m³)

Циљ корисцења	Бугарска	Румунија	Мађарска
Вода за иригације	92,5	92,5	284
Рибањаци	н.а.	336,9	663
Друго	32,1	125,2	1
Укупна количина	124,6	554,6	948

Извор: Oki, Inc, op. cit., стр. 8.

Веома раширена оцена о обиму коришћења иригационих система у пољопривреди се заснива на подацима о учешћу пољопривредних површина покривена иригационим системима у укупним пољопривредним површинама.

О овим подацима одговарајућу аналитичку подлогу дају подаци презентовани у табели 3.

Табела 3. Подаци о иригацији у Источној и Централној Европи (1000 ха)

Земља	Бугарска		Румунија		Мађарска	
	1992	1998	1992	1998	1992	1998
Година						
Подручје опремљено за иригацију	579	579	3200	3200	379,0	264,3
% од укупног пољ. земљишта	64,0	65,5	21,6	21,6	6,2	4,3
Актуелно иригационо подручје	122,0	42,0	249	440	119,0	108,4
% од укупног пољ. земљишта	13,0	4,7	1,7	3,0	1,9	1,8

Извор: Oki, Inc, op. cit., стр. 8, 9.

Подаци индицирају, пре свега, да се у анализираним земљама под иригационим површинама налазе веома мале површине. У Бугарској, у последњој расположивој години посматрања ове површине износе 4,7%, у Румунији 3,0%, а у Мађарској само 1,8%. Поред тога, посматрано, у временској динамици, у распону од шест најбурнијих трансформационих година, дошло је у највећем броју истраживаних земаља до њиховог смањења. Посебно је то релевантно за Бугарску. Донекле охрабрује чињеница да се смањење површина под иригационом мрежом није догодило у Румунији, као и да је у већини земаља задржан ниво опремљености подручја за иригационе намене.

Табела 4. Приступ водоводу и канализацији у Источној и Централној Европи у 2000 г.

Земља	Бугарска		Румунија		Мађарска	
	урбано	рурално	урбано	рурално	урбано	рурално
Становништво						
Приступ водоводу%	100%	84	92	34	96	88
Приступ канализацији %	90	20	86	10	63	8

Извор, The World Bank, op. cit., стр., 32, 64, 90.

На крају, треба указати на податке о коришћењу вода за потрошњу становништва у руралним подручјима Источне и Централне Европе, (табела 4).

Расположиви подаци указују на следеће. Приступ руралног становништва води из водовода је задовољавајуће и то у Бугарској и Мађарској, што не важи за Румунији, док је коришћење канализационе мреже, како се могло очекивати, ниско, односно она је недовољно присутна у овим подручјима. Поред тога, треба указати да се ради о води која се за разлику од већег дела воде која се користи у пољопривреди, може рециклирати. Наиме, велика већина, (до 90%) воде која се обезбеђује за домаћу потрошњу становништва се враћа после коришћења и може се рециклирати, док већи део воде (40-90%) који се користи у пољопривреди за производњу хране се потроши (испари) и не може се поново користити.¹ Важно је напоменути да се по пројекцији Уједињених Нација у тзв. Миленијумским циљевима развоја не очекује до 2015 године побољшања на овом плану у руралним подручјима Источне и Централне Европе. (табела 5)

Табела 5. Број људи којима ће се побољшати приступ води у циљу задовољења Миленијумских циљева

(у милионима)

Региони	Број људи који добијају приступ снабдевању воде у 2015			Број људи који добијају приступ санитарним условима до 2015		
	Урбано	Рурално	Укупно	Урбано	Рурално	Укупно
Суб-сахарска Африка	175	184	359	178	185	363
Средњи Исток и Северна Африка	104	30	134	105	34	140
Јужна Азија	243	201	444	263	451	714
Источна Азија и Пацифик	290	174	465	330	376	705
Лат Америка и Кариби	121	20	141	132	29	161
Источна, Централна Европа и Балкан	27	0	27	24	0	
Укупно	961	609	1570	1032	1076	2108

Извор: UN Task Forces on Water and Sanitation, Achieving the Millennium Development Goals for Water and Sanitation: What will it take? Interim Report, December 2003. стр. 47.

¹ Rijsbman Frank, Sanitation and Access to Clean Water, u Global Crises, Global Solutions, Lomborg, Bjorn, editor, Cambridge University Press, 2004., стр. 494

2. Нове институције и ценовна политика

Установљење нових институција (и законски оквир) у сектору вода је претходио другим транзиционим кретањима у земљама Источне и Централне Европе. Досадашња искуства земаља Источне и Централне Европе, дакле земаља чије су економије и друштва налазе у транзицији од планске у тржишну привреду идентификују следеће развојне етапе: стабилизација, либерализација, приватизација, изградња социјално-безбедоносне мреже, институционална хармонизација (са Европском унијом).¹ У етаблирању новог система у сектору иригације, кренуло се од ове последње етапе и то установљењем нових институција и актера. При том, прецизније истраживање уочава многе значајне заједничке карактеристике, али и разлике, када се анализира свака земља посебно.

У Бугарској постоје две основне институције за управљање у сектору вода. Једна је предузеће (П) које је основало Министарство пољопривреде (МП), налази се у власништву министарства и оно управља највећим делом иригационих система. Друга је асоцијација корисника воде (АКВ), претежно фарми и сељачких газдинстава, која део операција изводи самостално, а део уз подршку предузећа Министарства пољопривреде. Значајно је уочити да цена воде којом кориснике снабдева асоцијација је за 55-60 % нижа него цена воде коју остварује државно предузеће. Ово се објашњава чињеницом да државно предузеће покрива веће иригационе системе које користе воду на већим дистанцама, док асоцијација користи подземне воде и оперише на мањим дистанцама.

Сличан систем је успостављен у Румунији. На једној страни постоји државно предузеће за управљање водама, које има локална предузећа по регионима. На другој страни постоје асоцијације корисника воде. О основним питањим управљања договара се и доносе се заједничке одлуке.

Мађарска има унеоколико другачији систем у сектору вода. Основна подела актера у овом процесу је такође на државна предузећа и асоцијације. Асоцијације у Мађарској нису, међутим, сачињене само од корисника воде већ су мултифункционалне, односно остварују различите пословне циљеве. Друга важна разлика је направљена на основу коришћења воде из цеви и воде из природних водних ресурса. Коришћење воде из цеви покрива две трећине иригационог система и управљано је преко државних предузећа. Воду из природних ресурса ваде и користе пословне асоцијације или сами независни фармери. Одлука о томе који начин коришћења ће бити примењен, односно

¹ Sachs D. Jeffrey, *The End of Poverty, Economic Possibilities for Our Time*, Penguin Books, 2005., str. 114, 115.

која вода ће бити коришћена првенствено зависи од економских услова коришћења.

Табела 6. Цене иригације и субвенције

Земља	Носиоци политике цена	Које трошкове покрива цена	Структура цене	Разлике у ценама	Ниво цена (ЕУР)м ³	Подрска
Бугарска	(П) у (МП) и (АКВ) у приватном сектору	Оперативне трошкове и трошкове одржавања и понекад инвестиц. трошкове	Промењлива цена (по ха или по м ³)	Према извору иригације (гравитирајућа или пумпана)	0,007-0,075 стална мах. цена: 5 еура/ха	Нема субвенција за приватни сектор. Понекад субвенције (П)
Румунија	Држава	Нема директних односа	Цена коришћења извора воде	Зависно од нивоа трошкова снабдевача	0.0004	Трошкови се покривају од државе
Мађарска	Снабдевачи воде	Оперативне трошкове и трошкове одржавања и понекад инвестиц. трошкове	Стална или промењлива	Према циљевима коришћења воде или категорији извора воде	0,004-0,036 стална цена: 6-36 еура/ха	Углавном за развој (40% бесповратна, 30% повољан кредит)

Извор: Rakosi Judit, The Role of prices in Irrigation in Central and Eastern Europe, in, Economic Instrument and Water Policies in Central and Eastern Europe: Issues and Options, The Regional Environment Center for Central and Eastern Europe, Hungary, 2001., str.22.

Успостављање новог систем цена воде у анализираним земљама стартовао је на почетку транзиционог процеса. После стабилизационог периода, уследио је период либерализације цена који је продуковао њихово повећање. У све три анализираних земље уочене су различите ситуације. Посебно је ту пример Мађарске значајан. У овој земљи, цене воде за пољопривреду детерминишу тржишне снаге. При том, цене варирају од снабдевача до снабдевача. Оне покривају оперативне трошкове и трошкове одржавања, као и део развојних трошкова. При том, део развојних трошкова од државних предузећа је покриван из државног буџета, а део развојних

трошкова асоцијација корисника воде од самих тих корисника. На другој страни, у Румунији, држава одређује цене воде и оне су јединствене за целу земљу. Разлике које постоје односе се на изворе и циљеве извора воде, а цена покрива само део трошкова. У свим истраживаним земљама Источне и централне Европе наплаћује се накнада за коришћење воде као сировине и она не прелази 20% од цене воде. Основне компоненте овог система дате су у табели 6.

У подацима табеле 6. презентовани су и подаци о субвенцијама у посматраним земљама, а који су присутни и у многим другим земљама. Они су посебно присутни у Румунији. У пракси покривају трошкове електричне енергије и трошкове испоруке струје. У Мађарској подршка субвенција се претежно усмерава у развојне циљеве, а само понекад за покривање операционих и трошкова одржавања. Бугарска, нема развијен систем субвенција; држава понекад покрива трошкове државних предузећа.

Дакле, досада изнети подаци индицирају да цене воде делом покривају операционе трошкове и трошкове одржавања, део развојних трошкова, а да су делом субвенционирани. Међутим, да би систем био затворен, односно да би трошкови иригационих система били покривени, а развој био одржив, трошкови иригације се покривају још из неколико извора.¹

Један начин финансирања се реализује преко бесповратних средстава које држава упућује као донацију из централног буџета локалним инвестиционим пројектима (Румунија и Мађарска) или као додатна средства за покривање операционих и трошкова одржавања у локалним државним предузећима.

Друга форма циљних донација се реализује преко секторских министарстава. Она могу бити контролисан преко централног буџета, али могу бити алоцирана и преко релевантних министарстава (екологије, енергетике, пољопривреде). Проблем са овим типом циљних донација је да нису вођена од министарства финансија, односно да нису контролисана од министарства које управља пореском и буџетском политиком.

У земљама Источне и Централне Европе у периоду транзиције отворен је још један, нови начин финансирања. Капиталне инвестиције се могу

⁶ Darbinyan Armenak, Melikyan Lilit, Hrogyan Sveta, Tumanyan David, Shengelashvili Tengiz, Jarkli Faud. The Role of Communitis in Regulations of Public Utilites, Public Communal Services and Irrigation, - Comparative Analysis, Armenia-South Caucasus – Central and Easter European Countries, Institute of Economic Research Yerevan; Yereva 2004 (recomended for publication by the Scientific Council og Economic Research Institute) funded by Open Societz Institute of Budapest, str: 51, 52.

финансирати из спољњих извора: међународних финансијских институција и комерцијалних банака. Локалне власти дакле могу позајмљивати средства користећи различите форме. У Румунији пре 1999. године је било дозвољено локалним власима да позајмљују средства на међународном финансијском тржишту уз претходну дозволу власти. У Мађарској локалне власти се могу задужити за ове намене под условима да издају гаранције, које су покривене процентом њиховог властитог прихода. Законски је регулисана и процедура стечаја, односно банкротирања локалних власти.

3. Резултати нове политике и транзиционе поруке

Један од резултата процеса формирања нових институција, конституисање нових актера на аграрној сцени посматраних земаља и ревитализација цена иригационих услуга је етаблирање феномена тзв. одрживог развоја. Логика формирања оваквог разумевања аграрног развоја иде следећим редом. Настајање одрживог руралног развоја уско је везано за диверзификацију постојећих делатности у руралним подручјима. Уношење нових, ванпољопривредних активности у постојеће привредно ткиво ових простора доприноси бољем коришћењу ресурса, нарочито радне снаге и повећању прихода. Међутим, на том плану и интензификација саме пољопривредне производње игра значајну улогу. Повећање приноса постојећих култура и мењање структуре производње у правцу имплементације нових пољопривредних култура и делатности, које стварају већу додатну вредност, се налази у основи реализације тако замишљеног програма развоја. Боље коришћење воде, потпунија употреба постојећих и изградња нових иригационих система чини важну компоненту у остваривању овога циља. Истраживање са циљем да утврди колико је етаблирање нових институција и ценовног режима у сфери иригационог система допринело овом напору, урађено је путем студија случаја за сваку посматрану земљу¹

За Бугарску студија случаја је урађена на подручју Пловдива на 1510 ха. Око 1000 ха је у систему иригације, а асоцијација корисника воде је имала 100 чланова. На истаживаном подручју је било 720 фармера и 10 закупника.

За Румунију студија случаја је урађена у југоисточно делу земље на великом подручју од 49.464 ха. У студију је укључен велики број ситних

¹ Agricultural Water Management Policies in Selected Countries, Nacional reports (country report and case study) Bulgaria Galia Bardaska, Bulgarian Academy of Sciences, Violina Hadijeva, Institute of Economic Agriculture; Hungary Judit Rakosi OKO, Inc., Gyorgy ZSikly, OKO, Inc.; Mihaela Popovici, Center for Environmentally Sustainable Economic Policy.

фармера који су удружени у Националну асоцијацију корисника земље, који иригационе површине користе на основу уговора о концесији са роком трајања од 49 година.

За Мађарску студија случаја је урађена за регион Дунаегухаза близу Дунава. Сви посматрани фармери су чланови асоцијације корисника воде, а од 1400 ха анализом обухваћених површина 700 ха је у иригационом систему.

На основу студија случаја могу се извући следећи закључци.

У свим земљама студије случај индицирају да су се иригационе активности ефикасно спроводиле када су се фармери удружили и формирали неку врсту асоцијације. Асоцијација је решавала питања смањења иригационих активности после промене у политичком и економском систему. Асоцијације су биле у стању да решавају проблем функционисања иригационих система и проблем настао због великог броја корисника, односно поседовне структуре састављене од малих фарми. Студије случаја сугеришу промоцију и формирање иригационих асоцијација не само у посматраним земљама, него и у другим земљама Источне и Централне Европе.

У свим студијама случаја такође забележени су већи приноси засејаних култура на иригационим ареалима, него што су остварени на другим подручјима које нису обухваћена иригационим системом. Тако, на пример, у Румунији просечни приноси за жито, кукуруз и зелени кукуруз су за 60, 130 и 450% виши посматрано респективно, када су просечне количине воде из иригације примењене, него приноси у ненаводњаваним подручјима.

У одређеним ситуацијама дошло је до промене структуре производње и то од култура које доносе мању додатну вредност, ка више профитабилним културама, које доносе већу додатну вредност. Тако, на пример, у Бугарској основне културе у посматраном подручју, односно у студији случаја су биле: кукуруз, шаргарепа, пеперминт, лубеница, црни бибер, сунцокрет, парадајиз. После добијања кредита Светске Банке дошло је до изградње нових канала и модернијег дистрибутивног система, а количина воде по ха је износила 4.800 m³ док је снабдевање укупном количином воде износило 2,8 милиона метара кубних. Веће расположиве количине воде и боље снабдевање биле су праћене променом структуре производње; количине под пшеницом и кукурузом су се смањивале, а површине под пеперминтом повећавале, и сада величина површина под пеперминтом је слична површини које покрива пшеница и кукуруз.

Сви расположиви подаци, као и студије случаја за анализирани земље индицирају да држава има одлучујућу улогу у формирању цена воде, како оне која се користи за иригационе сврхе, тако и оне која се користи за

домаћинства и индустрију. У посматраним земљама, у Румунији, на пример, држава директно одређује цене воде за иригацију, у Бугурској детерминише ове цене за све актере у иригационом систему преко одређивања цене воде за државна предузећа, која послују у оквиру министарства пољопривреде, а које врше услуге и за Асоцијације корисника воде, док се једино у Мађарској цене формирају у складу са тржишном позицијом појединих снабдевача и корисника воде. Међутим, и у Мађарској као и у другим анализираним земљама, укупан економски амбијент у сектору вода: субвенције, кредитне услове, директно финансирање локалних пројеката и буџета и др., такође регулише држава. Најзад, укажимо опет и на светски тренд повећања цена воде, делом продукован њеном укупном несташицом, који је много оштрије изражен у посматраним економијама, које су све више укључују у међународне тржишне токове.

У укупном систему управљања воде, односно у тзв., менаџменту водних ресурса, улога Асоцијација корисника воде које су етаблиране у свим истраживаним земљама, има своје предности и недостатке. Предности леже у чињеници да оне могу смањити проблеме у коришћењу воде у иригационим системима Окупљање ситних пољопривредника, што је карактеристична ситуација у посматрани земљама и има своје историјске корене у овом делу света¹, помаже смањењу тзв. трансакционих трошкова. На другој страни појава још једног снажног актера у систему управљања водом, који доноси спорије одлуке од других, што извире из природе асоцијације, успорава одлучивање у целом систему. У сваком случају цела институционална управљачка, односно менаџмент хијерархија треба бити преиспитана.

Решавање проблема несташице капитала са којима су соучени фармери у свим посматраним земљама представља једно од кључних питања. Сарадња у оквиру асоцијација корисника воде може представљати парцијално решавање проблема али трајно решење је једино могуће креирањем одговарајућих кредитних услова, укључујући обезбеђења кредита. Подаци о овоме се налазе у свим студијама случаја, а евидентни су и из већ поменутог примера кредита Светске Банке имплементираних у Бугарској.

Сва поменута транзициона искуства могу наћи своју примену у Србији и другим земљама, које се налазе на нижим фазама транзиционог процеса од истраживаних земаља Источне и Централне Европе.

Пре свега, у институционалном заокруживању српске иригационе структуре треба имплементирати нове актере, односно Асоцијације корисника воде, односно применити решење познато не само у земљама

¹ Berend I, T., Gyorgy R., Economic Development in East-Central Europe in the 19th and 20th Centuries Columbia University Press, 1974.

Источне и Централне Европе, него и у многим другим срединама. У Србији управљање водама спроводи се преко јавних предузећа Србије и Војводине које операционе, активности одржавања и инвестиционе активности обављају преко актера, фирми, које ангажују на тендерима. Асоцијације корисника воде као релевантни интермедијери у овом систему не постоје. Њихово увођење било би веома значајно за Србију. Пре свега, Србија располаже са малим поседом, великим бројем ситних корисника, које кроз асоцијацију обједињују своје активности и решавају различите проблеме који се јављају у систему функционисања система за одводњавање и наводњавање. Као резултат тога, обједињене активности доводе до различитих облика уштеда и, како показује већ поменути пример Бугарске, значајног смањења цена воде, којом се корисници снабдевају преко асоцијација. Затим, резултати се манифестују кроз повећање наплате коришћене воде, што је значајан, проблем у Србији. Пример асоцијација у Мексику је показао да се степен наплате, зависно од подручја повећава од 30-80%¹ Најзад, ефикасност имплементација асоцијација корисника воде се види и кроз очување окружења. Пример Египатских асоцијација индицира да су оне допринеле очувању земљишта, путем смањења салинитета.²

За увођење асоцијација корисника воде у водни систем Србије постоје довољно упориште и у садашњем закону о водама и то у институцији водне задруге, јер, по том закону, а у циљу одбране од штетног дејстава воде или обезбеђења вода или обезбеђења услова за коришћење вода, заинтерсована лица на мелиорационом подручју или делу мелиорационог подручја могу основати водну задругу у складу са законом којим се уређује питање пословања и оснивања задруге. Водна задруга је дужна да радове на одводњавању и наводњавању усклади са плановима и програмима јавног водопривредног предузећа.

Цене иригационих услуга и уопште финансирање у овој области представља посебан проблем. Искуства земаља у транзицији, али и општи тренд у свету указују да ће се оне даље повећавати. Каква је ситуација на том плану у Србији одговарајуће податке даје наредна табела 7.

¹ Darbinyam Armenak, op.cit., str., 27

² Darbinyam Armenak, op.cit.,str., 27

Табела 7. Потребна средства за функционисање и развој хидромелиорација

Подручје	Погон и одржавање			Развој			
	одвод.+ навод.	ХС ДТД	Укупно (2)+(3)	одвод.	навод.	ХС ДТД	Укупно (5)+(6)+(7)
1	2	3	4	5	6	7	8
Централна Србија	5,7*		5,7	6,0	3,5		9,5
Војводина	24,6*	40,3	64,8	9,0	8,0	3,3	20,3
Укупно	30,2*	40,3	70,5	15,0	11,5	3,3	29,8

*одводњавање је заступљено са 75%, а наводњавање са 25%

Извор: Извод и студије: Финансирање сектора воде, Институт за водопривреду „Јарослав Черни“, 2005. стр. 23

У табели 7 дата су средства потребна за функционисање и развој хидромелиорационих система (одводњавање и наводњавање) у Србији без Косова и Метохија, укључујући и вишенаменски Хидро Систем Дунав-Тиса – Дунав. Притом треба напоменути да се планирани развој у оквиру ХС ДТД углавном не односи на хидромелиорационе активности, иако је систем обухваћен овом облашћу.

Средства сакупљена за ове намене, на пример, износила су у 2004. години 22 милиона евра, односно покривала су 70% потребних средстава за текуће одржавање и погон, односно око 30% од потреба функционисања система и амортизације¹. А да би се средства за ове намене обезбедили идентификовани су следећи проблеми²

- Цене услуга (цене воде) и накнаде за коришћење и заштиту вода су веома ниске и не покривају ни просту репродукцију;
- При изради годишњих планова прихода од накнада за коришћење и употребу воде полази се до вредности нижих од законски дозвољених;
- Степен наплате је изузетно низак због недостатка одговарајућих механизма за ефикаснију наплату;

¹ Finansiranje sektora voda, op.cit.,str.24.

² Zakonska regulativa i finansiranje u sektoru voda, Institut za vodoprivredu – „Јарослав Черни“, Београд, 2003., стр.94.

- Степен самофинасирања делатности је изузетно низак, тако да је финасирање делатности у великој мери ослоњено на буџет;
- Недостају други облици финасирања (концесије, закуп, заједничка улагања, приватни сектор и сл.).

Дакле, увођење економских цена воде и услуга на принципу, корисник плаћа, и на принципу самофинасирања, представља основни пут решавања проблема у финансирању овог сектора привређивања. Међутим, повећање цена може довести и до застоја у коришћењу воде у системима за наводњавање и одводњавање, поготово у почетним периодима примене. На то посебно утиче висока ценовна еластичност тражње присутна у овом сектору.¹ Имајући ово у виду потребно је, слично као и у другим земљама Источне и Централне Европе увести систем субвенција ,који би премостио овај период. Систем субвенција могао би бити везан за пољопривреду, односно могла би се премирати само цене или накнаде за воду у иригационим подручјима који су под одређеним производњама, високо зависним од наводњавања. Тиме би се поспешило преструктурирање производње у правцу профитабилнијих култура.

Најзад, али не на крају побољшање кредитирања пољопривредника и увођење рауноврснијег механизма прикупљања финансијских средстава такође представља неопходност. У Србији је већ омогућено самостално задуживање општина у одређеним питањима, али овај систем треба даље доградити. Изгледа доста прихватљив, и на линији онога како се изграђује у другим посматраним земљама следећи начин финансирања обезбеђења средстава за ове намене.²

- Фонда за воде, као подстицајно финансирање изградње објеката основне каналске мреже;
- дела накнаде за одводњавање и наводњавање;
- буџета јединице локалне самоуправе;
- сопствених средстава инвеститора
- банкарских кредита (домаћих и страних);
- концесија за изградњу подсистема или појединих објеката.

¹ Karina Schoengold, David, L., Sunding, Greogina Moreno: Price Elasticitz Reconsidered: Panel Estimation of anAgricultural Water Demand Function, Wter Resources Research, vol. 42., WO 941, 2006.

² Finansiranje sektora vode, op cit.,26

Закључак

Имајући у виду целу аналитичку слику могу се на крају донети следећи закључци.

Прво, расположиви подаци индицирају, пре свега, да се у анализираним земљама под иригационим површинама налазе веома мале површине. У Бугарској, у последњој расположивој години посматрања ове површине износе 4,7%, у Румунији 3,0%, а у Мађарској само 1,8%. Поред тога, посматрано, у временској динамици, у распону од шест најбурнијих трансформационих година, дошло је, у највећем броју истраживаних земаља, до њиховог смањења. Посебно је то релевантно за Бугарску. Донекле охрабрује чињеница да се смањење површина под иригационом мрежом није догодило у Румунији, као и да је у већини земаља задржан ниво опремљености подручја за иригационе намене

Друго, установљење нових институција у сектору вода је претходио другим транзиционим кретањима у земљама Источне и Централне Европе У свим анализираним земљама постоје две основне институције за управљање у сектору вода Једна је државно предузеће и оно управља једним, често, највећим делом иригационих система. Друга је асоцијација корисника воде, претежно фарми и сељачких газдинстава, која део операција изводи самостално, а део уз подршку државног предузећа

Треће, етаблирање новог систем цена воде у анализираним земљама стартовао је на почетку транзиционог процеса. После стабилизационог периода, уследио је период либерализације цена који је продуковао њихово повећање. У све три анализиране земље уочене су различите ситуације. Посебно је ту пример Мађарске значајан, пошто се ова земља највише еманциповала од деловања планских регула и тржишних ограничења. У овој земљи, дакле, цене воде за пољопривреду детерминишу тржишне снаге. При том, цене варирају од снабдевача до снабдевача. Оне покривају оперативне трошкове и трошкове одржавања, као и део развојних трошкова. При том, део развојних трошкова од државних предузећа је покриван из државног буџета, а део развојних трошкова асоцијација корисника воде од самих тих корисника. Поред веће улоге цена, показало се, да је подршка субвенција неопходан фактор у одржавању система вода, а изналазе се и додатни извори средстава финансирања, у чијем обезбеђењу посебну учествују локалне самоуправе.

Четврто, извлачећи поуке и трасирајући правце доградње система вода у Србији може се констатовати да увођење економских цена воде и услуга на принципу, корисник плаћа, и на принципу самофинансирања, представља основни пут решавања проблема у финансирању овог сектора привређивања.

Међутим, повећање цена може довести и до застоја у коришћењу воде у системима за наводњавање и одводњавање, поготово у почетним периодима примене. На то посебно утиче висока ценовна еластичност тражње присутна у овом сектору. Имајући ово у виду потребно је, слично као и у другим земљама Источне и Централне Европе увести систем субвенција, који би премостио овај период. Систем субвенција могао би бити везан за пољопривреду, односно могла би се премирати само цене или накнаде за воду у иригационим подручјима који су под одређеним производњама, високо зависним од наводњавања. Тиме би се поспешило реструктурирање производње у правцу профитабилнијих култура.

Најзад, али не на крају побољшање кредитирања пољопривредника и увођење рауноврснијег механизма прикупљања финансијских средстава такође представља неопходност. У Србији је већ омогућено самостално задуживање општина у одређеним питањима, али овај систем треба даље доградити

Цитирана литература

1. Oko, Inc, Environment, Economy, Technology, Trade, Consulting, Developing, Agricultural Water Management Policies in Bulgaria, Hungary, Romania and Slovakia, Final Report, 2001, Budapest, p. 8, 9.
2. The World Bank, Water Resources Management in South Eastern Europe, Volume II, Country Water Notes and Water Facts Sheets, Environmental and Socially Sustainable Development Department Europe and Central Asia Region, Washington . DC, 2003. p. 32, 64, 90.
3. European Commission DG Environment, Water Pricing in Selected Accession Countries to the European Union., p. 6.
4. UN Task Forces on Water and Sanitation, Achieving the Millennium Development Goals for Water and Sanitation: What will it take? Interim Report, December 2003. p. 47.
5. Rijsbman Frank, Sanitation and Access to Clean Water, u, Global Crises, Global Solutions, Lomborg, Bjorn, editor, Cambridge University Press, 2004., p. 494.
6. Sachs D. Jeffrey, The End of Poverty, Economic Possibilities for Our Time, Penguin Books, 2005, p. 114, 115.
7. Rakosi Judit, The Role of prices in Irrigation in Central and Eastern Europe, in, Economic Instrument and Water Policies in Central and Eastern Europe: Issues

- and Options, The Regional Environment Center for Central and Eastern Europe, Hungary, 2001., p. 22.
8. Darbinyan Armenak, Melikyan Lilit, Hrogyan Sveta, Tumanyan David, Shengelashvili Tengiz, Jarkli Faud., The Role of Communities in Regulations of Public Utilities, Public Communal Services and Irrigation - Comparative Analysis, Armenia-South Caucasus - Central and Eastern European Countries, Institute of Economic Research Yerevan; Yereva 2004 (recommended for publication by the Scientific Council of Economic Research Institute) funded by Open Society Institute of Budapest, p. 51, 52.
 9. Agricultural Water Management Policies in Selected Countries, National reports (country report and case study) Bulgaria Galia Bardaska, Bulgarian Academy of Sciences, Violina Hadijeva, Institute of Economic Agriculture; Hungary Judit Rakosi OKO, Inc., Gyorgy Zsikly, OKO, Inc.; Mihaela Popovici, Center for Environmentally Sustainable Economic Policy
 10. Berend I, T., Gyorgy R., Economic Development in East-Central Europe in the 19th and 20th Centuries Columbia University Press, 1974,
 11. Finansiranje sektora vode, Institut za vodoprivredu „Jaroslav Černi“, 2005. (Izvod iz studije), str. 23.
 12. Zakonska regulativa i finansiranje u sektoru voda, Institut za vodoprivredu – „Jaroslav Černi“, Beograd, 2003., str. 94.
 13. Karina Schoengold, David, L., Sunding, Greogina Moreno: Price Elasticity Reconsidered: Panel Estimation of an Agricultural Water Demand Function, Water Resources Research, vol. 42., WO941, 2006.

Примљено: 08.07.2007.

Одобрено: 26.09.2007.

**THE ROLE OF NEW INSTITUTION AND PRICES OF IRRIGATION IN
RURAL AREA IN CENTRAL AND EASTERN EUROPE**

Vladimir Grbić, Ph.D.
Megatrend University, Belgrade

Abstract

In that paper, experiences of three East and Central European country: Bulgaria, Romania and Hungary, in establishing new institution and prices in, irrigation system, have been analyzed. First, emerging new agents is identified in that system. Specially, Water Users Associations with new role in integration and water management should be mentioned. It is also analyzed new liberal price system, government subsidies as much as new forms of financing. Researching experiences of these counties are the very significant for the countries on less level of transition path, including Serbia.

Key words: irrigation, prices, new institution

Author's address:

Dr Vladimir Grbić
Megatrend Univerzitet
11000 Beograd
Republika Srbija
vgrbic@megatrend-edu.net
vgrbic@eunet.yu

ПРОБЛЕМ И МЕТОДОЛОШКО РЕШЕЊЕ ИЗРАЧУНАВАЊА УКУПНЕ ПРОДУКТИВНОСТИ У ПОЉОПРИВРЕДИ

М. М. Дробац¹

Абстракт: Аутор се бави проблемима инкорпорације посредних input-а у мерењу продуктивности у пољопривреди, тј. укључивање посредних input-а у функцију додатне вредности јер на тај начин се обухватније приказује структура пољопривредне продукције. Кратко се анализира важност употребе суперлативних индекса који исказују квалитативне промене у мерењу парцијалне продуктивности.

Сагледан је утицај техничко – технолошког прогреса на укупну продуктивност адекватно мери значаја у расту продукције. Очигледно је да су проблеми мерења продуктивности у пољопривреди комплекснији него у другим секторима продукције. Основни узрок таквог стања је, поред осталог, прихватање и употреба разних модела и поступака при детерминисању показатеља продуктивности.

Кључне речи: Посредни input-и, додатна вредност, техничко-технолошки прогрес, суперлативни индекси: Fisher-ов идеални индекс и Tornqvist-ов индекс, мерење квалитативних промена.

Увод

Анализа цена пољопривредних input-а, у дужем периоду, показала је да су изражене велике промене у њиховим односу, односно нестабилност релативних цена input-а. Не може се говорити о теоријско-методолошким проблемима мерења продуктивности, а не поменути и такав приступ мерењу продуктивности који користи бруто национални производ (GNP) или неки

¹ Др Милорад М. Дробац, сарадник Института, Институт за економику пољопривреде, Београд

други показатељ који представља додатну вредност за укупну производњу. Овај метод мерења продуктивности о пољопривреди примењивали су поједини истраживачи код разматрања продуктивности капитала и рада (додатна вредност), али искључујући посредне (купљене) input-е у пољопривредној производњи.¹

Половином седамдесетих година почиње научна критика присталица изостављања посредних input-а у мерењу продуктивности, било да се ради о научним радовима о продуктивности или оценама производних функција. Међу критичарима се истичу Arrow, Domar и Hulten.²

1. Мерење укупне продуктивности и инкорпорација посредних input-а

Број научних радова који афирмишу потребу укључивања посредних input-а у функцију додатне вредности, у почетку био је незнатан, да би наредних година показао наглашену експанзију. Обзиром да је постала јаснија интерна повезаност промена у укупној продуктивности и продуктивности у појединим секторима, то је имало за последицу постепено напуштање метода додатне вредности јер овај метод није могао, у потребној мери, објективно приказати структуру производње – недостајали су **посредни input-и**, који су овим методом занемарени и елиминисани, иако су неминовност у процесу пољопривредне производње.

Дакле, да би се објективније изразила укупна продуктивност у пољопривреди, неопходно је било поставити општији модел, који ће признати значај и место, те прихватити укључивање посредних input-а у приказу структуре пољопривредне производње.

Као концепт и методолошко решење, занимљиво је казати нешто ближе о глобалној продуктивности фактора (укупна продуктивност) и продуктивности у односу на било који други фактор, који су разрађени и општеприхваћени у развијеним западним земљама.

¹ Овакав приступ разматрању продуктивности најбоље је приказао Kendrick, J. W.: „Productivity trends in the United States“, National Bureau of Economic Research, 1961 (Превод на руски језик, Статистика, Москва, 1967).

² Видите детаљније Arrow, K. J.: „The Measurement of Real Value Added“, Technical Report, No. 60, IMSSS, Stanford University; Domar, E. D.: Comment, Theory and Empirical Analysis of Production, ed. M. Brown, National Bureau of Economic Research, 1967, и Hulten, C. R.: „Growth Accounting with Intermediate Inputs“, Baltimore: Johns Hopkins University, 1974.g.

Основну дефиницију укупне продуктивности, као индикатора, дао је Albert Aftalion (1911)¹ у чланку „Три појма продуктивности и дохоци“, говорећи да је она „однос између укупне производње остварене у датом времену и свих агенаса употребљених у овој производњи“.

Конкретизацију дефиниције за мерење и израчунавање продуктивности извршио је Moriceau² који је, имајући у виду разноврсност производње и факторе производње, сматрао да је најбоље овај индикатор приказати у вредносном изразу, те да је пораст укупне продуктивности последица снижења трошкова производње, које је узроковано нижим ценама фактора и рационалним трошењем фактора производње.

Moriceau сматра да је било који индикатор, осим поменутог, само парцијални израз укупне продуктивности фактора. Досадашња истраживања дозвољавају констатацију да постоји мултипликативна повезаност између индекса и теорије производње јер се преко индекса може сагледати структура производње, посебно кад је структура хомогена, а нема никаквих импликација на посматрање хомотетичке³ структуре.

У случају када је структура производње нехомотетичка мерење укупне продуктивности фактора производње могуће је коришћењем променљивих индекса. Међутим, у овом случају, изокванте имају различит облик, тако да је компарабилност агрегатних input-а могућа само коришћењем изокванте која кореспондира конкретном output-у. Diewert је доказао егзактност Tornqvist-овог индекса за нехомотетичку транслог функцију, тако да се он може, без проблема, користити у анализи већине производних структура.

2. Утицај техничко-технолошког прогреса на укупну продуктивност

Средином осамдесетих година Hulten је, укључујући се у расправу о природи техничко-технолошког прогреса, доказао да конвенционални прилаз укупној продуктивности фактора производње занемарује динамички аспект међусобних односа техничког прогреса и акумулације капитала, јер је често потцењивао значај техничког прогреса у процесу раста производње, иако је истина да технички прогрес узрокује допунски output, што увећава основни капитал и тиме доприноси повећању будућег output-а. Значи, будући output

¹ Радуновић, Д.: „Теоријско методолошки проблеми продуктивности рада“, Институт за економска истраживања, Београд, 1970.г., стр. 10.

² Радуновић, Д.: Ибид., стр. 9-10.

³ „Функција је хомотетична ако се може написати као монотона функција линеарно-хомогене функције“. Преузето од Christensen, L. R. (Decembar 1975, op. Cit. str. 913).

није консеквенца увећаног input-а, него настаје из акумулације капитала, коју је изазвао технички прогрес. Ова констатација показује да је техничко-технолошки прогрес¹ инкорпориран у рад, капитал или било који други посредни input и да је његов настанак узрочно повезан са променама релативних цена фактора производње.

Полазећи од тога да се технички прогрес у пољопривреди манифестује у разним облицима и да су његови ефекти на раст производње и уштеде фактора производње огромни, Binswanger² је, користећи транслоговану функцију трошкова, дошао до сазнања да се техничко-технолошки прогрес у америчкој пољопривреди манифестује кроз интензивно коришћење механизације и хемизације (минерална ђубрива), те уштеде људског рада, као и да су пропорције наведених фактора у производњи претрпеле такве промене да их је немогуће објаснити искључиво променама њихових релативних цена. Ова економетријска истраживања доказују да конвенционални начин мерења има слабости и да је неопходно учинити нове напоре, с циљем да се конкретизују „ грешке садржане у конвенционалним мерењима укупне продуктивности фактора у америчкој пољопривреди“³, што се може прихватити као генерални став.

Међутим, то су радови који базирају на економетријским истраживањима и претпостављају егзактне анализе које релевантно показују читаву лепезу проблема који су присутни код израчунавања продуктивности у пољопривреди.

3. Laspeyres-ов индекс и суперлативни индекси – неке компарације

Сиже најновијих научних сазнања из области теорије индекса, своди се на Christensen-ову тврдњу да „...чак и ако неко верује да одређени парцијални приступ даје најинтересатнији индекс, индекси укупне продуктивности фактора су битнији за схватање варијација у парцијалном индексу“.⁴

¹ У теорији, технички прогрес се третира као:

1) **аутономни**, који има основу у схватању да економски фактори немају никаквог утицаја на појаву и токове нових сазнања, и

2) **индуковани**, који је узрокован деловањем одређених економских фактора, нпр. промене релативних цена и сл.

² Binswanger, H. P.: „The Measurement of Technical Change Biases with Many Factors of Production“, AER, No. 64, 1974, str. 964-976.

³ Christensen, L. R. (Decembar 1975, op. Cit. str. 913).

⁴ Christensen, L. R.: Ибид., стр. 914.

Сагледавајући прихватљивост ове тврдње долази се до закључка да постоје одређени проблеми при коришћењу индекса укупне продуктивности фактора. Коришћење Laspeyres-овог индекса за израчунавање агрегатних input-а и агрегатног output-а не може се одбранити, а још компликованије је оправдати употребу одређеног базног периода код израчунавања Laspeyres-овог индекса за мерење овог индекса у дужем временском интервалу.

Међутим ако се Laspeyres-ов индекс користи, онда је неопходно мењати базни период за што краћи временски интервал, нпр. сваких пет година или још чешће.

Ипак, у овој области треба очекивати радикалне промене, тим пре, што се све више истиче употреба процедуре **суперлативног индекса**¹ који може боље апроксимирати целину производног процеса. Иначе, ако се конкретизују недостаци ових индикатора, онда је то неопходност располагања са количинама и ценама за сваку годину. Обзиром да се статистичко праћење промена води све организованије и детаљније, овај недостатак неће представљати значајнији проблем.

Поред тога, коришћењем поступка суперлативног индекса решава се проблем мерења квалитативних промена до којих долази новим улагањима у пољопривредну производњу. Наиме, нова улагања у пољопривреду резултирају квалитативно вишим нивоом рада у конкретном сектору, а до чега долази увођењем савременије механизације, већом употребом минералних ђубрива и других input-а.

Занемаривање квалитативних промена има за консеквенцу потцењивање пораста укупног input-а и прецењивање раста укупне продуктивности фактора производње.

Зато, употребом процедуре суперлативног индекса за мерење парцијалног раста продуктивности сваког појединачног фактора у процесу производње добиће се показатељ за остварене квалитативне промене до којих је дошло у агрегатном изразу.

5. Закључак

Проблем израчунавања укупне продуктивности је консенквенца великог броја модела и поступака који се користе у детерминисању индикатора продуктивности. Обухватност специфичности, које проистичу из

⁴ То су: Fisher-ов идеални индекс и Tornqvist-ов индекс.

карактера производње у пољопривреди, је од круцијалног значаја за коректно приказивање продуктивности у конкретном временском интервалу, а нарочито продуктивности одређене гране пољопривредне продукције. При мерењу укупне продуктивности неопходно је поставити обухватнији (општији) модел функције како би се што објективније приказала структура продукције. Овакав став подразумева и инкорпорацију посредних input-а, који су неминовност у процесу пољопривредне производње.

Сагледавање укупне продуктивности фактора производње захтева и приказивање аспекта динамике међусобних релација техничког прогреса и акумулације капитала. На тај начин се технички прогрес укључује у рад, капитал или било који други посредни input.

Употреба процедуре суперлативног индекса је од изизетног значаја јер добро апроксимира целину процеса производње и преко мерења парцијалног раста продуктивности сваког појединачног фактора даје индикатор за остварене квантитативне промене у целини продукције.

Литература

1. Arrow, K. J.: „The Measurement of Real Value Added“, Technical Report, No. 60, IMSSS, Stanford University,
2. Binswanger, H. P.: „The Measurement of Technical Change Biases with Many Factors of Production“, AER, No. 64, 1974, str. 964-976,
3. Domar, E. D.: Comment, Theory and Empirical Analysis of Production, ed. M. Brown, National Bureau of Economic Research, 1967,
4. Дробац, М. (1994): Раст продуктивности производних фактора у пољопривредама развијених земаља (Компаративна анализа), Фелтон, Нови Сад, стр. 15-19,
5. Kendrick, J. W.: „Productivity trends in the United States“, National Bureau of Economic Research, 1961 (Превод на руски језик, Статистика, Москва, 1967),
6. Радуновић, Д.: „Теоријско методолошки проблеми продуктивности рада“, Институт за економска истраживања, Београд, 1970.г., стр. 10, и
7. Hulten, C. R.: „Growth Accounting with Intermediate Inputs“, Baltimor: Johns, Hopkins University, 1974.g.

Примљено: 21.07.2007.

Одобрено: 26.09.2007.

UDC: 631.1:65.011.4

**PROBLEM AND METHODOLOGICAL SOLUTION
FOR CALCULATIONS ALTOGETHER PRODUCTIVITY
IN AGRICULTURE**

M. M. Drobac, Ph.D.
Institute of Agricultural Economics, Belgrade

Abstract

Author is engaged with problems of incorporating intermediate inputs in productivity measurements in agriculture, i.e. including intermediate inputs in a function of attached value because in that way it's more comprehensively showing structure of agriculture production. The importance of use of superlative indexes that display qualitative changes in measurement of partial productivity is short analyzed.

It's overlooked the influence of technical-technological progress on altogether productivity adequately measure the importance in growth of production. It's obverse that the problems of productivity measurement in agriculture are more complex than in other sectors of production. Main cause of that condition is, beside other, acceptance and use of different models and procedures at determination of productivity parameters.

Key words: Intermediate inputs, added value, technical-technological process, superlative indexes: Fisher's ideal index and Tornquist index, measuring of qualitative changes.

Author's address:

Dr Milorad Drobac
21000 Novi Sad
Ul. Miše Dimitrijevića 71
Telefoni: 021/541-359; 064/615-91-28
e-mail: bochar_48@yahoo.com

РУРАЛНОСОЦИОЛОШКИ ПРИСТУП ПЛАНИРАЊУ У САВЕТОДАВНОМ РАДУ*

Марица Миладиновић¹

Резиме: Пољопривредно саветодавство требамо посматрати као инструмент развоја пољопривреде и села и посветити му више пажње у организацији и планирању. Проблем планирања пољопривредног саветодавног рада је комплексан, како теоријски тако и практично. Планирање захтева стручност и интердисциплинарни сарадњу јер се ради о вишедимензионалном процесу која захвата многе проблеме. У раду се проблему планирања саветодавног рада прилази руралносоциолошки. Изнета су кључна проблемска подручја и дата објашњења основних елемената планирања саветодавног рада који морају бити задовољени како би саветодавни рад имао позитивне ефекте.

Кључне речи: пољопривредно саветодавство, планирање саветодавног рада, елементи планирања саветодавног рада.

Планирање у саветодавном раду

Успешан и ефикасан саветодавни рад подразумева његово систематично планирање. Планирање је јако сложен и битан процес јер од доброг, рационалног, стручног планирања може зависити успех целокупног саветодавног рада. Проблем планирања у саветодавству може се посматрати на неколико аналитичких нивоа. Може се посматрати са *временског становишта и обима циљева* као дугорочно, средњорочно и краткорочно планирање саветодавног рада. **Дугорочно планирање** има постављене опште циљеве. То су општи развојни циљеви једне земље, изражени кроз

* Рад је део истраживања на пројекту: „Социјално-економске и културне карактеристике и потенцијали Војводине као чинилац регионалног повезивања и интеграције у Европу“, ИБ 149013, које финансира Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије.

¹ Марица Миладиновић, истраживач приправник, Департман за економику пољопривреде и социологије села, Пољопривредни факултет, Нови Сад

развојне мере аграрне политике. Планира се шта се жели постићи у области пољопривредног развоја, што је повезано са развојем једног друштва уопште. Овде највише до изражаја долазе утицаји вредносних елемената. Према одређеним вредностима се дефинише пожељна и очекивана будућност која се жели остварити спровођењем планиране делатности «...деловању вредности указују циљеве, одмеравају важност разних могућних циљева на које се може усмерити делатност, постављају норме идеалног и дозвољеног понашања у разним облицима делатности и у разним приликама, а утичу на значај који ће се придавати појединим друштвеним појавама итд.»¹ Од тога колико су реално постављени општи циљеви зависи какав ће бити средњорочан план. **«Средњорочна планирања у ствари чине опрационализацију претходних циљева, у краћим временским периодима, а њихова реализација првенствено је одређена доступношћу и структуром средстава. Искусвена основа ових планирања је шира, разрађенија, заснива се на великом броју обавештења и синтетичких показатеља квалитативног и квантитативног типа»**² **Краткорочно планирање** је опрационализација средњорочних планова, где се планирају конкретни кораци који се морају предузети како би се остварили утврђени, јасно дефинисани циљеви. Овај ниво планирања укључује утврђивање метода и средстава за остварење циљева, израду програма саветодавног рада, као и утврђивање планских задатака, и планирање индивидуалних активности.

Планирање саветодавног рада може се разликовати и према томе да ли се планира на националном или на локалном нивоу тј. према томе **ко доноси одлуке, управља и руководи променама** и колико су сви актери саветодавног процеса активни у планирању.

Централизовано планирање, «одозго на доле» («top down») је планирање када се од саветодаваца очекује да спроводе планове састављене на националном нивоу.

Аутори Albrecht Н. и остали овај приступ називају „продуктивним технолошким приступом“: „*рурална полиса развоја „одозго“ која представља или подразумева националне и макроекономске интересе, често је склона формулисању пољопривредних проблема и циљева на теоријски*

¹ Милић В., (1996), Социолошки метод, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, стр. 335. Више о етичко-културним вредностима и њиховом утицају на научна истраживања друштвених појава у поменутој књизи стр. 335-362

² Богдановић Марија, (1983), *Планирање друштвених промена и развоја*, Истраживање и планирање друштвених промена и развоја, свеска бр. 5, Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду, Београд, стр. 135

начин, без било каквог приснијег сазнања о условима у којима се налази рурална популација.“¹

Овакав приступ саветовању у коме саветодавци добијају готова решења, унапред донешене одлуке и упутства, не може дати најбоље резултате. Тада се ради онако како би требало, а не онако како реална ситуација налаже.

Leuwis C. критикује идеју да се друштвена промена и иновација могу планирати. Он наине сматра да је овакво мишљење везано за инструментално схватање саветодавства, схватање да се треба планирати „одозго надоле“, са унапред дефинисаним циљевима и организованим потезима. Она сматра да овакав, „механички“, поглед на промене и иновације карактеришу две одлике:

- саветодавни рад се одвија након што су циљеви и политика дефинисани од стране спољних агенција. Треба убедити што је могуће више људи да прихвате дату политику или усвоје иновацију која им се нуди;
- саветодавство се намерно употребљава као инструмент политике са циљем да се управља и руководи људским понашањем, при чему се људско понашање сматра предвидивим.²

Саветовање даје много боље резултате уколико уважава реалне, стварне проблеме фармера и локалне заједнице који учествују не само у идентификацији већ и у решавању тих проблема, односно уколико има **партиципативни приступ**. Ово, **децентрализовано, или «одоздо нагоре» («bottom up»)** планирање је када фармери активно учествују и са својим саветодавцима праве планове за унапређење локалне пољопривреде на основу локалних потреба и потенцијала, а затим праве захтеве за специфичну помоћ од националних и регионалних власти.

Leuwis C. сматра да се чак и не треба говорити о планирању „комуникационе интервенције“ (саветодавног рада) јер је то флексибилан процес у коме се циљеви и средства прилагођавају новим ситуацијама и не могу се планирати. Циљеви и средства не могу бити унапред дефинисана, јер она често не одговарају новонасталим ситуацијама. Уместо планирања он

¹Albrecht H., Bergmann H., Diederich G., Großer E., Hoffmann V., Keller P., Payr G., Sülzer R., (1989), *Rural Development Series, Agricultural Extension, Vol. 1, Basic Concepts and Methods*, Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit (GTZ) GmbH, Eschborn, стр. 41

² Више у Leuwis C., Ban A. W. van den, (2004), *Communication for rural innovation: Rethinking agricultural extension*, Blackwell Publishing, Oxford, UK, поглавље 4.1. стр. 49-53

говори о „менаџменту процеса“¹. Као кључне процесе у индуковању промена и иновација он наводи: *изградњу мреже* (успостављање нових односа између људи, техничке и природе), *друштвено учење и преговарање* (промене постојећег стања су често праћене конфликтима који морају бити решени преговарањем).²

Без обзира што се по Leuwis-у ови процеси не могу планирати, поједини делови циклуса планирања морају бити дати као задаци и функције који орјентишу саветодавни рад. Такође, индивидуалне активности морају бити добро припремљене, флексибилно планиране и постављене у контекст ширих процеса.

Без обзира на неке недостатке које може имати партиципативни приступ (потребан је дужи временски период, постоји опасност да фармери неће бити заинтересовани за учешће итд.), Leuwis ипак сматра да је такав (интерактивни) модел саветодавног рада једини који би могао дати позитивне резултате. Он наводи четири аргумента зашто је неопходно да саветодавни рад буде у интеракцији са могућим корисницима савета (фармерима):

- **прагматични аргумент** – овакав приступ је неопходан уколико желимо да саветодавни рад буде ефикасан,
- **идеолошки и нормативни аргументи** – грађани имају права да буду активни учесници у креирању своје будућности,
- **политички аргументи** – партиципација може помоћи еманципацији и оспособљавању одређених група,
- **аргументи одговорности** – потенцијални корисници имају одређени степен контроле над буџетом и активностима³.

Постоје неслагања аутора о томе шта подразумева партиципацију и у чему се она огледа. Да ли је партиципација: *сарадња* фармера у спровођењу саветодавних програма, *спровођење саветодавних активности* од стране групе фармера, *пружање информација* неопходних за планирање ефективног саветодавног рада, *учешће* сељака или њихових представника у организацији пружања саветодавних услуга, *плаћање свих или делова трошкова* саветодавних услуга, *надзор* саветодаваца?⁴

¹ Више у Leuwis C., Van A. W. van den, (2004), поглавље 4.2. стр. 53-57

² Исто, стр 55

³ Исто, стр. 55, 56, 57 и 248

⁴ Van van den A. W., Hawkins H. S., (1996), *Agricultural Extension*, Blackwell Science, Oxford, UK, стр. 218

Ban A. W. van den под партиципацијом подразумева учествовање фармера у процесу доношењу одлука и сматра да је то ефикасан начин за постизање циљева саветодавних програма формулисаних од стране политичара и саветодаваца. Фармери могу утицати на своју будућност и повећати своју моћ одлучивања у друштву.

Различити аутори, такође имају различита схватања о томе *ко све треба да учествује у доношењу одлука*. Поставља се питање да ли сви треба да партиципирају, као и ко ће бити укључен у партиципацију? Leuwis C. идеју да током партиципативних процеса ауторитет доношења одлука и контрола морају бити предати свим учесницима назива „максимум партиципације“. Он говори о томе да се партиципација може спроводити на неколико нивоа: *примање информација, пасивно давање информација, консултација, колаборација, самомобилизација*.¹

Leuwis C. се слаже са тим да су коначне одлуке важне али сматра да оне расту из постепеног процеса учења и обликују се током саветодавног процеса. Он наглашава да чињеница да су фармери учествовали у процесу доношења одлука не значи да су они истовремено нешто и научили тј. то што је фармеру повећан ауторитет није гаранција успешне иновације. Leuwis сматра да би имало смисла мерити ниво партиципације фармера његовим укључивањем у учење или преговарање пре него у доношењу одлука.² Он сматра да није продуктивно увек тежити максималној партиципацији. Нису сви подједнако мотивисани за учешће и прихватање одговорности, а ту је и проблем локалне борбе интереса и политике. Не може се избећи рад са лидерима заједнице и онима који имају такве аспирације.

Ban A. W. van den наводи да се представници фармера који ће бити укључени у партиципацију могу бирати кроз фармерске организације, преко локалних чланова парламента, преко саветодаваца који сами бирају представнике или то могу бити лидери села или старији угледни појединци.³ Грешка је укључивати у саветодавни процес само најиновативније и најобразованије фармере. Неопходно је да се приликом планирања саветодавних програма чује мишљење и потребе случајно изабраних фармера. Да се не би догодило да програм буде прилагођен и намењен само најуспешнијим фармерима а да потребе мањих фармера буду потпуно занемарене без обзира што су њима такође потребни савети.

Планирање успешног саветодавног рада мора да укључи поједине елементе оба приступа: централизованог и децентрализованог. Мора се

¹ Leuwis C., Ban A. W. van den, (2004), стр. 250-251

² Leuwis C., Ban A. W. van den, (2004), више на стр. 251-256

³ Ban van den A. W., Hawkins H. S., (1996), стр. 220-221

направити **равнотежа** између националних и локалних захтева и интереса. Национална политика и програми утврђују приоритете и дају **општи оквир и смернице** у коме саветодавци уз активно учешће фармера планирају свој локални програм. Локални саветодавни програм мора бити усклађен са дугорочним циљевима руралног и пољопривредног развоја једне земље. Међутим, те смернице дугорочног развоја морају бити дате само оквирно у смислу стратегије руралног пољопривредног развоја, операционализоване у политици руралног развоја и аграрној политици које се креирају на националном нивоу. С друге стране приликом планирања саветодавног програма **мора** се водити рачуна о томе да програм буде **усклађен са потребама локалне заједнице** и реалним потребама и тежњама газдинстава јер се на тај начин пре свега обезбеђује мотивација фармера за пољопривредни развој и једино уколико се уважавају стварне потребе фармера и има смисла пружати им саветодавне услуге. Децентрализовани приступ планирању саветодавног рада је битан због тога што се увек морају уважавати регионалне карактеристике и потенцијали за пољопривредну производњу и развој. Те регионалне и локалне специфичности не могу бити унапред познате (не постоји унапред дефинисана формула успешног пољопривредног и руралног развоја која је применљива за сва подручја и у свако доба коју би могао да понуди национални план развоја и који би требао успешно да важи за све). Фармери некада не умеју да препознају или не могу јасно да формулишу проблем и траже помоћ јер немају довољно знања. Зато саветодавна служба мора да започне неку активност како би иницирала промене. Главни циљ програма у саветодавству је да иницира промене и указује на значај саветодавства за пољопривредни развој.

Планирање саветодавног рада увек мора да обухвати следеће елементе:

- **ситуациона анализа** која омогућава општи опис и анализу стања помоћу кога могу да се утврде циљеви тј., да се идентификују проблемска подручја и утврде смерови којима ће се саветодавни рад кретати,
- **циљеве**, за које се очекује да буду остварени у одређеном периоду као и утврђивање средстава за постизање циљева,
- **утврђивање циљних група** односно коме је помоћ потребна, и која врста помоћи којој групи,
- **избор метода и техника** саветодавног рада,
- **план рада** саветодавних активности чије би спровођење требало да доведе до остварења циљева.

Ситуациона анализа

Анализа постојеће ситуације неопходна је за откривање и разумевање проблема и њихових узрока као и за идентификацију природних, људских и других ресурса подручја за које се планира саветодавни рад. На тај начин ситуациона анализа помаже да се донесу одлуке о циљевима и мерама које су неопходне да се ти циљеви остваре. Анализа ситуације подразумева прикупљање и анализу података и идентификацију проблема и потенцијала расположивих за локални рурални и пољопривредни развој. Саветодавци морају бити упознати са постојећом ситуацијом како би на основу ње могли утврдити колико је реална пожељна ситуација.

Аутори GTZ-ове студије наглашавају могућност јављања бројних проблема приликом извођења истраживања у току планирања саветодавног рада.¹ Проблеми се могу јавити пре свега зато што се ради о мултидисциплинарним истраживањима која укључују велики број научника, истраживача и стручњака који не деле увек мишљење о томе шта је главни проблем односно предмет истраживања, а затим и проблеми практичне применљивости резултата као и учешће циљних група у целокупном процесу. Као могућа решења за превазилажење ових проблема ови аутори нуде: укључење циљних група у процес доношења одлуке о циљевима истраживања, што осигурава практичну применљивост резултата истраживања, посматрање проблема из дугорочне перспективе што осигурава целовит увид итд.

Информације добијене истраживањем су потребне да би саветодавац имао увид у ситуацију у којој ради и планира свој рад: каква је демографска слика, социо-економска обележја, која су производна обележја, какав је ниво образовања и писмености, величина газдинства, обележја локалне културе, који су локални канали комуникације, каква је друштвена организација локалне заједнице итд. Ове информације се могу добити из различитих извора: непосредним емпиријским истраживањем локалних заједница и региона који нас интересују (анкетним путем, интервијуом, посматрањем итд.), или/и анализом већ постојећих извора података (подаци званичне статистике, катастарске књиге и сл.). Такође је веома важно да саветодавци на састанцима, јавним дискусијама, или у личним контактима са фармером и виђенијим људима у локалној заједници, слушају, постављају питања и да се постепено лично упознају са пољопривредним, економским и социјалним специфичностима области у којој раде.

¹ Види Albrecht H., Bergmann H., Diederich G., Großer E., Hoffmann V., Keller P., Payr G., Sülzer R., (1989), Табела 7, стр. 186

Избор и дефинисање циљева

Уколико желимо да саветодавни рад буде ефикасан, битно је да програм рада саветодаваца буде планиран и организован у складу са унапред дефинисаним циљевима. Циљеви саветодавног рада су увек у складу са ширим развојним циљевима, међутим, они такође морају бити усклађени и са потребама и проблемима локалне заједнице као и са конкретним потребама породичних газдинстава. Остварење циља мора бити подједнако значајно и за саветодавца и за циљну групу, фармере, као кориснике саветодавних услуга. Код дефинисања циљева морају се узети у обзир реалне могућности, околности и расположива средства. Претходно обављена ситуациона анализа је пружила слику стварних потреба али и очекивања сеоских газдинстава и на тај начин омогућила упознавање са реалном ситуацијом. Неопходно је сазнање о томе са којим се проблемима суочава регион у коме се саветодавство спроводи, како би се, с једне стране, могле донети одлуке о томе шта фармери треба да раде, шта треба да науче, да знају, и за шта морају бити способни, и да би се, с друге стране, могло увидети на који начин саветодавни рад доприноси остварењу плана пољопривредног развоја.

Приликом избора циљева саветодавног програма по Van-у A. W. van den морају се узети у обзир: постојећа ситуација, представе о пожељној ситуацији, разлози одступања постојеће од пожељне ситуације и могућности спровођења промена кроз саветодавство са расположивим средствима и радном снагом¹

Дефинисање пожељне ситуације повезано је са проценом вредности. Не виде сви исто пожељну ситуацију, оно што је за неког пожељно, за другога није. Наиме, често се јавља проблем стремљења ка различитим циљевима који не могу бити истовремено остварени. Такође се може десити да постоје разлике у мишљењу о томе на којој вредности треба да почива одлука о циљевима саветодавног рада. Програми саветодавног рада морају брзо да се прилагођавају променама. Морају бити флексибилни јер се само у одређеној мери планира према очекиваном развоју у будућности. Да би се дефинисала пожељна ситуација важан је увид у узроке непожељних процеса или ситуација. Увек се мора постављати питање зашто пожељна ситуација још није успостављена (да ли фармери немају довољно знања и вештине, да ли социјална структура узрокује и подржава непожељну ситуацију, да ли друштвена контрола отежава спровођење пожељних промена?).

Да би се дефинисали циљеви саветодавног рада мора најпре постојити сагласност око тога **који су то највећи проблеми** са којима се суочавају фармери, заједница и регион. На питање шта је највећи проблем може се дати

¹ Van van den A. W., Hawkins H. S., (1996), стр. 186

различит одговор у зависности од тога ко посматра ситуацију. На представу о проблему утиче претходно знање, мотиви и различита процена вредности. На постојање проблема нам указују одређени симптоми. Међутим, одређени аутори наглашавају да се многи проблеми манифестују сличним симптомима што нас може довести до погрешних закључака, па проблем треба дефинисати на основу узрока а не симптома. На узрок проблема указује «критичан фактор». «Критичан фактор указује на то шта треба променити пре него што се ишта друго промени»¹ Када су откривени и дефинисани проблеми није тешко конкретизовати циљеве.

Аутори GTZ-ове студије сматрају да у планирању саветодавног рада средишње место заузима дефинисање проблема а не дефинисање циљева и мера. Наглашавају да је полазна тачка иницијативе развоја управо проблем циљне групе и њихово виђење тих проблема. Пошто је структура проблема обично компликована они саветују да се направи хијерархија проблема, при чему претходно мора бити у целости испитана почетна ситуација²

Van A. W. van den истиче да се приликом дефинисања циљева саветодавног рада мора донети избор о томе да ли се промене односе само на појединца, њихово друштво или обоје, и да ли тежимо променама у тачно утврђеном правцу, или желимо да унапредимо способност фармера да доноси одлуке?

Ови избори се врше у складу са тим да ли желимо да помогнемо фармерима решавањем њихових проблема, да ли желимо да помогнемо фармерима да сами дођу до решења, или да их обучимо како да решавају сличне проблеме у будућности?³

Ради конкретизације циљева, мора се правити разлика између различитих нивоа циљева, тј. саветодавац мора да направи хијерархију циљева. Морају се анализирати различити циљеви, како би се установило да ли нижи нивои заиста доприносе постизању циљева на вишим нивоима. На овај начин би требало вршити избор између краткорочних и дугорочних циљева, као и између циљева на националном и локалном нивоу, с тим да циљеви на националном и локалном нивоу морају бити међусобно усаглашени.

¹ Петковић М., Јанићијевић Н., Богићевић Б., (2002), Организација теорија, дизајн, понашање, промене, Економски факултет, Београд, стр. 438

² Опширније у: Albrecht H., Bergmann H., Diederich G., Großer E., Hoffmann V., Keller P., Payr G., Sülzer R., (1989), стр. 45-46.

³ Van van den A. W., Hawkins H. S., (1996), стр. 188

Дефинисање циљне групе

У планирању програма морају се јасно дефинисати циљне групе ради доношења исправне одлуке о циљевима, садржају савета, методу и средствима за остваривање циља, као и радној снази неопходној за остваривање тих циљева.

Аутори GTZ-ове студије наводе да је погрешно сматрати да је саветодавни рад намењен читавој руралној популацији као циљној групи. Када циљна група није диференцирана према социо-економској структури и осталим карактеристикама, немогуће је прилагодити мере развоја на индивидуалне ситуације. У региону за који се планира саветодавни рад ови аутори разликују следеће облике груписања: **свеукупна популација региона, циљна популација** тј. циљна група (сви они који ће користити услуге саветодавног рада), **подгрупе у оквиру циљне групе** (подподела циљне групе која помаже при дефинисању проблема специфичних за дати пројекат. Нпр. закупци, комерцијални поседи итд.), **посредне групе** – груписање између циљне групе и подгрупа (нпр. проширене породице, омладински клубови итд.), **групе које саветодавни рад дотиче индиректно** (део популације на које се не односи директно саветодавни рад, али ипак имају користи или штете од њега. Нпр. власници земље, закупци итд.), **групе које пружају услуге** (овде спадају саветодавне службе, истраживачке станице, државни уреди, маркетиншке службе итд.).¹

Leuwis C. разликује **крајњу, средњу (посредничку), услужну и регулаторну** «циљну публику». Крајња циљна публика су индивидуални фармери а посредничка могу бити нпр. фармерске организације. Услужна циљна публика је у сталном контакту са фармерима али нису чланови крајње циљне публике, већ су често они који пружају неке услуге нпр. ветеринари, трговци и сл., док је регулаторна циљна публика, група која је у позицији да подржи или омете промену (нпр. владина тела, индустрија за производњу неких средстава, трговци и сл.). Разлике између појединих циљних група нису увек јасне и оне се могу преклапати.²

Анализа циљних група је једна од важнијих метода за доношење одлуке о томе који проблеми ће бити предмет саветодавног програма. Приликом избора предмета саветодавног програма битно је да се води рачуна о усклађивању потреба циљне групе са потребама за променом за које саветодавци или њихове организације сматрају да треба да се догоде.

¹ Више о томе у: Albrecht H., Bergmann H., Diederich G., Großer E., Hoffmann V., Keller P., Payr G., Sülzer R., (1989),, стр. 26-29

² Leuwis C., Ban A. W. van den, (2004), стр.285

Према Ван-у А. W. van den анализа циљних група треба да пружи информације о томе: шта циљне групе сматрају својим проблемом, какво знање, вештине и ставове циљне групе имају о својим проблемима, који чланови циљних група доносе које одлуке и ко утиче на те одлуке, које канале комуникације користе, на који начин се чланови циљних група повезују са саветодавцима и да ли верују њиховој стручности и објективности, каква је постојећа ситуација у којој се налази циљна група и на који начин она утиче на њено понашање (то подразумева и јасан увид у постојеће односе моћи у локалном друштву), које су описне варијабле циљних група, које варијабле треба користити за поделу групе на хомогеније под-групе.¹

Leuwis C. наглашава значај уважавања релевантних различитости приликом планирања активности у саветодавству. Он наводи да се могу уочити два типа разлика унутар циљних група.

Први тип разлика се односи на то шта људи раде или не раде и зашто. Ту спадају: различите навике, различити разлози за обављање основних делатности у смислу различитих веровања, различите аспирације, различитих могућности и способности, различитих друштвених притисака, различите перцепције проблема и решења и сл.

Други тип разлика међу циљним групама се односи на вероватноћу интеракције и комуникације са одређеним актерима. Други тип се може идентификовати преко: различитих образаца употребе медија, различитости у интересима и мотивацији за учењем, различитих учешћа у друштвеним групама и/или контактима са организацијама, разлика у квалитету односа са укљученим групама, различите способности и воља за изражавањем ставова и одбраном интереса.²

Већ смо на више места истакли важност укључивања циљних група у процес планирања и организовања саветодавног рада, јер то вишеструко помаже ефикасности саветодавног рада. Међутим као проблем се јавља одабир најбољег начина да се та партиципација оствари. Аутори GTZ-ове студије наводе да је процес укључивања циљних група у планирање саветодавног рада олакшан уколико су оне добро организоване. Када фармери имају своја удружења, организације, савезе олакшана им је могућност да своје идеје, предлоге, сугестије изложе и да оне буду уважене и узете у обзир приликом доношења одлука. Такође наводе да је јако битно да саветодавци током сусрета са фармерима стално бележе њихове идеје и

¹ Ban van den A. W., Hawkins H. S., (1996), стр. 180-184

² Опширније у: Leuwis C., Ban A. W. van den, (2004), стр.280-285

искуства која имају са фармерима јер то све помаже унапређењу саветодавног процеса.

Саветодавна порука

Програм саветодавног рада мора садржати и одлуке о **садржају саветодавне поруке**. Садржај савета зависи од циља, циљне групе, тј. коме је намењен као и од саветодавне стратегије. Саветодавне поруке се морају планирати и осмишљавати тако да уважавају реалне потребе и могућности фармера како би имале ефекта јер би у супротном рад био неуспешан што би смањило поверење између саветодавца и фармера.

Садржаји савета морају одговарати изабраном циљу, бити прилагођени времену које је на располагању и повезани са оним што фармери знају и за шта су способни. Решења која се нуде саветодавном поруком морају бити прихватљива за фармере одређеног региона, технички проверљива, конзистентна са националном и локалном политиком, изводљива у периоду и са средствима који су на располагању фармерима и саветодавној служби, и морају бити у оквиру могућности и описа посла саветодавца. Код избора садржаја саветодавне поруке битно је да се води рачуна о томе да фармери могу спровести препоруку користећи средства која већ имају и која су им доступна.

У избору садржаја поруке важну улогу имају методолошка промишљања. Велики значај имају питања циљних група и њихова потреба за информацијама. Садржај саветодавне поруке би требао да буде повезан са знањем и ставовима циљне групе уколико се жели да те информације буду искоришћене за доношење одлука и формирање мишљења. Грешка се јавља када саветодавци са посебном техничком експертизом претпостављају да је знање фармера веће него што оно заиста јесте, због чега се може десити да фармери не разумеју поруку. Садржај поруке мора бити повезан са оним што фармери знају, за шта су способни и вољни да раде.

Саветодавне методе

Ефикасност програма зависи и од **избора саветодавне методе** и начина на који се те методе користе. Према Van-у van den A. W. избор најбоље саветодавне методе зависи од: циља, величине и образовног нивоа

циљне групе, степена поверења између циљне групе и саветодаваца, вештина саветодаваца, и расположивих средстава и радне снаге.¹

Најефикасније је користити комбинацију неколико саветодавних метода. Различите саветодавне методе не смеју да искључују једна другу, и јако је битно знати када коју методу треба користити. На избор методе за преношење саветодавне поруке свакако утиче пре свега садржај саветодавне поруке као и време које је предвиђено за постизање резултата. Саветодавне методе морају бити усклађене са циљевима саветодавства, тако да промене у циљевима захтевају и промене у методама. Код избора метода прво се узимају у обзир трошкови, не само утрошени новац већ и утрошено време саветодавца. На ефикасност програма утиче не само избор метода већ и начин на који ће се те методе користити.

Веома велики значај у преношењу саветодавних порука и подстицању фармера на примену нових метода, техника и примену нових технологија у раду имају свакако масовни медији. Они су такође веома битни у популарисању саветодавног рада и упознавању фармера са тим зашто је за њих корисно да сарађују са саветодавцима и како им могу користити нова знања и искуства.

Саветодавним програмом морају се такође дефинисати **обавезе и задаци саветодаваца**, као и то ко ће и на који начин допринети остварењу плана предвиђеног програмом. Услов за успешно спровођење програма саветодавног рада је да саветодавац буде компетентан јер он одлучује о томе која знања и вештине су потребна фармеру, које саветодавне методе треба користити, која средства и каква подршка ће требати фармеру итд. Циљеве који су постављени у програму, саветодавац треба разложити на одређене кораке које треба преузети у току године чиме истовремено припрема распоред саветодавних активности за период предвиђен програмом.

Саветодавац може унапредити саветодавни програм његовим разлагањем на распоред активности на нивоу одређених области. Када се заврши планирање свих других циљева програма, саветодавац може повезати све те планове у један свеобухватни **годишњи радни план**. Годишњи радни план не прецизира шта ће саветодавци радити сваког дана у току године али садржи податке када свака од саветодавних активности почиње, када се завршава и која средства су неопходна за сваку од њих. Саветодавни програм не би требао да буде ригидан већ флексибилан, како би саветодавци могли да реагују на промене ситуације, нарочито када су у питању непредвиђене реакције и потребе циљне групе.

¹ Ban van den A. W., Hawkins H. S., (1996), стр. 194

Планирање саветодавног рада је веома сложен процес који је неопходан за успешно функционисање саветодавног система. Чињеница је да ниједна саветодавна служба или организација не може успешно остваривати неке резултате уколико не зна који су им циљеви рада, са којом категоријом сеоске популације раде, које методе рада користе, са којим персоналним, финансијским, материјалним ресурсима располажу, који су потенцијали региона где намеравају да спроводе рад итд. Међутим, није довољно планирати рад само да би се задовољила форма, ти планови морају бити реални и морају бити у функцији унапређења и олакшавања саветодавног рада. Зато је веома битно да се планира уз активно учешће фармера, корисника савета и услуга тј. уз уважавање партиципативног приступа.

Литература

1. Albrecht H., Bergmann H., Diederich G., Großer E., Hoffmann V., Keller P., Payr G., Sülzer R., (1989), *Rural Development Series, Agricultural Extension, Vol. 1, Basic Concepts and Methods*, Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit (GTZ) GmbH, Eschborn
2. Ban van den A. W., Hawkins H. S., (1996), *Agricultural Extension*, Blackwell Science, Oxford, UK
3. Bogdanović Marija, (1983), *Planiranje društvenih promena i razvoja*, Istraživanje i planiranje društvenih promena i razvoja, sveska br. 5, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, Beograd, (123-142)
4. Leuwis C., Ban A. W. van den, (2004), *Communication for rural innovation: Rethinking agricultural extension*, Blackwell Publishing, Oxford, UK
5. Milić V., (1996), *Sociološki metod*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
6. Petković M., Janićijević N., Bogićević B., (2002), *Organizacija teorija, dizajn, ponašanje, promene*, Ekonomski fakultet, Beograd

Примљено: 02.08.2007.

Одобрено: 26.09.2007.

UDC: 631.1:659.2

RURAL SOCIOLOGICAL APPROACH TO PLANNING IN EXTENSION WORK

Marica Miladinovic, researcher
Department for economics of agriculture and rural sociology
Faculty of Agriculture, Novi Sad

Abstract

Agricultural extension work should be seen as an important instrument of agricultural and rural development and it requires more serious attention regarding its organization and planning. Extension planning is a complex issue, both in theory and practice. Planning requires expertise and interdisciplinary cooperation, due to its multidimensional character that comprises many problems. The approach to extension planning is from the standpoint of rural sociology. In the paper we present key problem areas and give explanations of basic elements of extension planning that must be fulfilled in order to have positive impacts of extension process.

Key words: agricultural extension, agricultural extension planning, elements of agricultural extension planning.

Author's address:

Marica Miladinović
Departman za ekonomiku poljoprivrede
i sociologiju sela,
Poljoprivredni fakultet,
Trg Dositeja Obradovića 8,
21 000 Novi Sad
tel: 021/ 485 3270
e-mail: maricam@polj.ns.ac.yu

**ДИНАМИКА И СТРУКТУРА РАЗМЕНЕ ПОЉОПРИВРЕДНО-
ПРЕХРАМБЕНИХ ПРОИЗВОДА ИЗМЕЂУ СРБИЈЕ И
ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ У ПЕРИОДУ 2000-2006. ГОДИНЕ**

Б. Катић¹, Весна Поповић¹

Апстракт: Сектор пољопривреде има значајно учешће у структури укупне спољнотрговинске размене па остварени резултати у овом сектору могу утицати на побољшање спољнотрговинског биланса и равнотеже укупне националне економије. Близу половине укупног обима размене пољопривредно-прехрамбених производа одвија се са Европском унијом. Са променама у СРЈ, октобра 2000. године, испуњени су услови за коришћење аутономних трговинских мера ЕУ. Размена пољопривредних производа са ЕУ се стално увећава, при чему је раст извоза бржи, уз повећавање суфицита у трговинском билансу.

У раду се анализирају резултати размене пољопривредно-прехрамбених производа у периоду од 2000. до 2006. године на основу којих се могу сагледати усмерења спољнотрговинске и аграрне политике земље у наредном периоду. Очекује се унапређење размене у наредном периоду, нарочито по потписивању Споразума о стабилизацији и придруживању са ЕУ, који би требао да обезбеди очување преференцијалног статуса, уз задржавање постојеће квоте за шећер, постепено повећавање одобрених квота за јунеће месо и вино и захтев да се извозне субвенције на производе који се увозе у Србију из ЕУ укину.

Кључне речи: пољопривреда, спољнотрговинска размена, Европска унија, аутономне трговинске мере, Споразум о стабилизацији и придруживању.

¹ Мр Бранко Катић, истраживач сарадник, др Весна Поповић, научни сарадник, Институт за економику пољопривреде, Београд.

1. Аутономне трговинске мере ЕУ

Европски савет је на заседању од 23-24. марта, 2000. године, донео одлуку да Уговорима о стабилизацији и придруживању са земљама Западног Балкана претходи асиметрична трговинска либерализација. Ове тзв. аутономне, односно изузетне трговинске мере (autonomous or exceptional trade measures), регулисане су *Уредбом Савета, бр. 2007/2000 од 18. септембра 2000. године*¹ и изворно су се односиле на Републику Албанију, Босну и Херцеговину, Хрватску и Косово. Са изузетком производа из неколико позиција Комбиноване номенклатуре², производи из наведених земаља и са подручја Косова, могли су да се извозе на тржиште ЕУ без царинских дажбина, других мера истог ефекта и без квантитативних ограничења. За одређени број производа или група производа утврђене су квоте, до којих се увозна дажбина не плаћа, или се плаћа по нижој стопи, на пример за вино је квота била 545 хиљада хектолитара и царинска стопа нула, а за прерађене или конзервиране сардине квота 250 тона уз царинску стопу 6%. За увоз јунади и јунетине на тржиште ЕУ чије је порекло из ових земаља, била је утврђена годишња квота од 10,9 хиљада тона, распоређена на Хрватску и БиХ, за што је плаћана царина у висини од 20% ad valorem и 20% по основу специфичне царине која је предвиђена у Заједничкој царинској тарифи. Сертификати о пореклу робе морају да прате извоз робе у ЕУ и када се врши извоз у оквиру квоте, као потврда да дотични производ потиче из земље извознице (да је домаћег порекла). Ове сертификате издаје надлежни орган земље извознице.

Суспензијом одредби о трговинским олакшицама у постојећем Уговору о сарадњи БЈР Македоније и ЕУ из 1997. године, и са променама у СРЈ, октобра 2000. године, ове две земље испуниле су услове за коришћењем аутономних трговинских мера ЕУ. У складу с тим, наведена Уредба Савета, бр. 2007/2000 допуњена је и измењена *Уредбом Савета, бр. 2563/2000 од 20. новембра 2000. године*³.

¹ Council Regulation (EC) No 2007/2000 of 18 September 2000 introducing exceptional trade measures for countries and territories participating in or linked to the European Union's Stabilisation and Association process, OJ L 240, 23. 9. 2000.

² 0102 – живе животиње – говеда; 0201 - месо говеђе, свеже или расхлађено; 0202 - месо говеђе смрзнуто и 1604 - припремљена или конзервисана риба, кавијар и замена кавијара произведеног од рибљих јаја.

³ Council Regulation (EC) No 2563/2000 of 20 November 2000 amending Regulation (EC) No 2007/2000 by extending to the Former Yugoslav Republic of Macedonia and the Federal Republic of Yugoslavia the exceptional trade measures for countries and territories participating in or linked to the European Union's Stabilisation and association process and amending Regulation (EC) No 2820/98, OJ L 295, 23. 11. 2000.

Када су у питању **производи рибарства и вино** - укупна тарифна квота за Албанију, Босну и Херцеговину, Хрватску, БЈР Македонију и СР Југославију, укључујући Косово износила је за: пастрмку, 150 тона, царинске стопа 0%; шарана 350 тона, 0%; морску деверуку 150 тона, 0%; морског гргеча 650 тона, 0%; прерађене или конзервиране сардине 250 тона, 6%; прерађене или конзервиране инђуне 1000 тона, 12,5%; вино од свежег грожђа, алкохолног садржаја до 15% вол., осим пенушаваг вина, 545000 hl, 0%. Закључивањем Споразума о стабилизацији и придруживању између ЕУ и БЈР Македоније и Републике Хрватске, 2001. године, ове две земље су, *Уредбом Комисије, бр. 2487/2001, од 18. децембра 2001. године*¹ брисане са листе земаља корисница, (односно, кад је реч о вину, брисана је Словенија, док су Хрватска и БЈР Македонија усмерене на индивидуалне квоте Додатних протокола) а укупне тарифне квоте прилагођене су на следећи начин: за Албанију, Босну и Херцеговину, БЈР Македонију и СР Југославију, укључујући Косово (пастрмка, 120 тона, царинске стопа 0%; шаран, 140 тона, 0%); за Албанију, Босну и Херцеговину и СР Југославију, укључујући Косово (морска деверика, 115 тона, 0%; морски гргеч, 100 тона, 0%; прерађене или конзервиране сардине, 70 тона, 6%; прерађени или конзервирани инђуни, 960 тона, 12,5%); за Албанију, Босну и Херцеговину, Хрватску, БЈР Македонију и СР Југославију, укључујући Косово (вино од свежег грожђа, алкохолног садржаја до 15% вол., осим пенушаваг вина, 152000 hl², 0%).

СРЈ је одобрена квота за преференцијални увоз (20% ад валорем и 20% специфичне царине) **јунади и јунећег меса** у износу од 9975 тона, у оквиру укупне квоте од 22525 (Хрватска 9400, БиХ 1500, БЈР Македонију 1650 и СР Југославија, укључујући Косово 9975). Тај износ је задржан и после корекције укупне квоте са 22525 на 11475 тона (Босна и Херцеговина 1500 тона и СР Југославија, укључујући Косово, 9975 тона тежине трупова), по закључењу Споразума о стабилизацији и придруживању Републике Хрватске и БЈР Македоније са ЕУ. Примена аутономних трговинских преференцијала 2005. године је продужена до 2010. године³ а до сада није било могућности за испуњавање одобрене квоте због недовољне производње и непоседовања

¹ Commission Regulation (EC) No 2487/2001 of 18 December 2001 amending Council Regulation (EC) No 2007/2000 as regards trade relations with Bosnia and Herzegovina, the Republic of Croatia, the former Yugoslav Republic of Macedonia, and the Republic of Slovenia, OJ L 335, 19. 12. 2001.

² Приступ овој укупној тарифној квоти од стране Хрватске и БЈР Македоније условљен је претходним исцрпљивањем индивидуалних тарифних квота у оквиру Додатних протокола о вину које ове земље имају са ЕУ.

³ Proposal for a Council Regulation amending Regulation (EC) No 2007/2000 introducing exceptional trade measures for countries and territories participating in or linked to the European Union's Stabilization and Association process, COM (2005) 417 final, Brussels, 12.9.2005.

сертификата о поштовању ветеринарско-санитарних стандарда у кланицама. Током 2006. године интензивирана је активност на повећању броја кланица са тзв. извозним бројем за пласман јунећег меса, модернизацијом и увођењем потребних система здравствене безбедности и квалитета, и почетком августа 2007. године њихов број је повећан са дотадашње две на пет¹. Ма колико тај број био скроман, имајући у виду да је почетком 90-тих година на територији Србије извозних кланица било 25, већ почетком 2006. године забележено је повећање броја телади и јунади за 32 хиљаде грла у односу на претходну годину. Притом, не треба заборавити да је за обрт у циклусу говедарске производње потребно најмање 6 година, те да је, према проценама стручњака, за попуну извозне ЕУ квоте потребно барем сто хиљада расних јунади у тову². То је и разлог због кога је приликом издавања извозних дозвола ЕУ смањила одобрену годишњу извозну квоту за 2007. годину са 9975 на 7500 тона³.

Преференцијални увоз *шећера* у Унију, према Уредби, бр. 2007/2000, после неколико година довео је до повећања производње у неодрживом обиму у земљама корисницама наведених преференцијала, те се 2005. године приступило модификовању увозног режима за шећер Уредбом Савета, бр. 374/2005, од 28. фебруара 2005. године⁴. Чланом 4.4. увоз производа од шећера на позицијама 1701 и 1702 Комбиноване номенклатуре, пореклом из Албаније, Босне и Херцеговине и Србије и Црне Горе, укључујући Косово, одвијаће се унутар годишњих бесцаринских квота у следећим износима: 1000 тона (нето тежине) пореклом из Албаније; 12000 тона (нето тежине) пореклом из Босне и Херцеговине; 180000 тона (нето тежине) пореклом из Србије и Црне горе, укључујући Косово.

Како је већ наглашено, рок примене аутономних трговинских преференцијала, предвиђених Уредбом 2007/2000, истиче 31. 12. 2005. године. Како до тог рока, и поред објективног напретка у економским реформама, процес стабилизације и придруживања није окончан потписаним споразумима у свим земљама корисницама, то је, у циљу даље неопходне подршке том процесу, било потребно продужити овај рок и на наредни период - од 01. 01.2006. до 31.12.2010. године. Ова одредба садржана је у Предлогу Уредбе

¹ www.b92.net/srbija2020/vesti/srbija.php?yyyy=2007&mm=07&dd=24&nav_id=256590, 24.07.2007.

² Nikolić Marija, Vesna Popović. " *Associations in Beef Production*". In D. Tomić, M. Švarlić. Development of agriculture and rural development in Central and Eastern Europe, 100th EAAE Seminar, 21st – 23rd June 2007, Novi Sad, Serbia. Proceedings, p. 81.

³ <http://news.serbianunity.net/2007/07/25/3249/>

⁴ Council Regulation (EC) No 374/2005 of 28 February 2005 amending Regulation (EC) No 2007/2000 introducing exceptional trade measures for countries and territories participating in or linked to the European Union's stabilisation and association process, OJ L 59, 05. 03. 2005.

Савету упућеном од стране Европске комисије 12.09. 2005. године.¹ Исти Предлог садржи и одредбу о усклађивању, односно промени имена/статуса СР Југославије у Србију, Црну Гору и Косово као засебним царинским територијама, у складу са променама националног Устава.

Аутономне трговинске мере, имају несумњив значај за повећање извоза из земаља којима су одобрене. Од сваке земље, па и Србије, зависи у којој мери ће те повластице искористити. У питању су обим робе која се може пласирати на овом тржишту, ниво конкурентности, испуњавање веома захтевних стандарда, и други фактори, од којих зависи ниво робне размене, посебно пољопривредно - прехранбених производа са земљама ЕУ.

2. Биланс размене пољопривредно-прехранбених производа Србије са ЕУ

Размена пољопривредних производа² између Србије и ЕУ-25 у периоду 2000. до 2006. у сталном је порасту. Укупна размена (извоз и увоз) у том периоду повећана је са 246,8 милиона долара у 2000. години на 943,9 милиона долара у 2006. години или за 3,8 пута. Учешће размене на овом тржишту у укупној размени пољопривредних производа Србије кретало се у интервалу од 42,4% 2000. до 51,2% 2003. године.

Размена пољопривредних производа са ЕУ је имала различиту динамику раста у посматраном периоду: у 2001. години повећана је за 59%, у 2002. за 41%, у 2003. за 14,5%, у 2004. за 28%, у 2005. за 4,3% и у 2006. за 11,6%. Са изузетком 2001. године, када је остварен дефицит у износу од 13,3 милиона долара, у осталим годинама овог периода **Србија је остваривала суфицит у тој размени**. Суфицит је у 2006. години достигао 216,6 милиона долара и био је за 5,7 пута већи од износа суфицита оствареног у 2000. години.

Извоз пољопривредних производа из Србије у ЕУ-25, у периоду 2000-2006. године је учетворостручен, са 142,4 на 580,3 милиона долара (4,1 пута). Вредност извоза била је у сталном порасту. Раст је био најизразитији у 2002. години (62,8%), а најнижи у 2003. години, када је износио свега 5,9%.

Истовремено, и увоз ових производа, у истом периоду, повећан је за 3,5 пута, са 104,4 на 363,6 милиона долара. Вредности увоза, са изузетком

¹ Proposal for a Council Regulation amending Regulation (EC) No 2007/2000 introducing exceptional trade measures for countries and territories participating in or linked to the European Union's Stabilisation and Association process, COM(2005) 417 final, Brussels, 12.9.2005.

² Сектори: 0, 1, 2 (21, 22, 29) и 4 (41,42,43) СМТК – Стандардне међународне трговинске класификације.

2005. године, биле су у сталном порасту. У 2005. вредност увоза била је мања за 8,4%, него у претходној години, док је у осталим годинама била у порасту, у распону од 94,3% у 2001. (када је забележен и дефицит у овој размени) до 3,7% у 2006. години (табела 1):

Табела 1. Размена пољопривредних производа Србије и ЕУ, 2000-2006.

(000 долара)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Извоз	142379	189607	308561	326918	427733	495389	580258
Индекс	-	133,1	162,8	105,9	130,8	115,8	117,1
Увоз	104448	202870	244995	306714	383000	350652	363620
Индекс	-	194,3	120,7	125,2	124,8	91,6	103,7
Салдо	37931	-13263	63566	20204	44733	144737	216638
Индекс	-	-	-	31,8	221,4	323,6	149,7
Укупна размена са ЕУ (извоз+увоз)	246827	392477	553556	633632	810733	846041	943878
Индекс	-	159,0	141,0	114,5	128,0	104,3	111,6
Укупна размена пољопривредних производа	582314	769762	1082829	1238133	1655770	1697300	2171209
Учешће размене пољ. производа са ЕУ у укупној размени пољ. производа	42,4	51,0	51,1	51,2	49,0	49,8	43,5

Извор података: Републички завод за статистику, и прорачун аутора.

2.1. Кретање извоза по секторима СМТК

Из доступних података о кретању извоза **из Србије у ЕУ** по секторима СМТК у посматраном периоду, може се констатовати (табела 2):

Табела 2. Извоз пољопривредних производа Србије у ЕУ-25, 2000 - 2006.
(000 долара)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
0 Храна и живе животиње	128552	173205	292749	301929	392205	465672	555490
00 Живе животиње	3278	5587	3714	3131	1702	1828	269
01 Месо и прераде од меса	1111	852	280	3463	4907	7091	9974
02 Млечни производи и јаја	433	229	258	615	39	4	17
03 Рибе и прерађевине	90	53	130	152	57	55	84
04 Житарице и производи	8015	2653	28897	10593	19709	74205	138817
05 Поврће и воће	101351	117301	157331	190524	183999	194783	227281
06 Шећер, производи од шећера и мед	846	38927	91629	75912	159102	166689	156123
07 Кафа, чај, какао и зачини	3314	2351	2541	3552	6353	9307	8637
08 Сточна храна (осим жита у зрну)	6342	2672	4689	8898	10250	5981	6169
09 Разни производи за исхрану	3771	2580	3279	5090	6086	5729	8119
1 Пића и дуван	1412	1521	1729	6060	7461	5152	7005
11 Пића	1209	1052	1366	2017	3977	3769	3151
12 Дуван и производи од дувана	203	469	362	4043	3484	1383	3854
2 Сирове материје осим горива	6027	8776	10405	14393	11116	9655	11563
21 Коже сирове и крзна нечињена	1919	4237	3370	5196	1562	444	1430

Наставак табеле 2.

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
22 Уљано семење и плодови	641	536	2125	3112	2856	3849	4923
29 Животињске и биљне сирове материје	3467	4003	4910	6085	6698	5362	5210
4 Животињска и биљна уља и масти	6389	6105	3679	4535	16951	14910	6200
41 Животињска уља и масти	34	12	-	-	125	258	161
42 Чврсте биљне масти и уља	5260	4868	2239	2933	14782	12983	4312
43 Прерађена животињска и биљна уља и масти	1094	1224	1440	1602	2044	1669	1727

Извор: Републички завод за статистику.

Оствариван је стални раст **извоза** производа из сектора **(0) Храна и живе животиње**: са 128,6 милиона долара у 2002. на 555,5 милиона долара у 2006. или за 4,3 пута. У оквиру овог сектора, група производа **(05) Поврће и воће** константно заузима високу позицију у извозу, с тим што је у 2004. остварена мања вредност него у претходној години. Вредности извоза ових производа у посматраном периоду кретале су се у распону од 101,4 милиона долара у 2000. до 227,3 милиона долара у 2006. години. Група производа **(04) Житарице и производи од житарица** заузимају значајно место у извозу Србије, али уз знатне осцилације, условљене осцилацијама у производњи и могућношћу пласмана. Вредност извоза ове групе производа се креће у интервалу од 2,7 милиона долара у 2001. до 138,8 милиона долара у 2006. години. Такође, значајну позицију у извозу имају производи групе **(06) Шећер, производи од шећера и мед**. Извоз ових производа у 2000. износио је свега 846 хиљада долара, а 2005. достигао је 166,7 милиона долара. У 2006. извоз ових производа био је за око 10 милиона долара мањи него у претходној години. Извоз производа из групе **(01) Месо и производи од меса** порастао је са 1,1 милион долара у 2000. на око 10 милиона долара у 2006. години. Вредности извоза ових производа у 2001. и 2002. години биле су испод 1 милион долара. После 2002. године њихов извоз је у сталном порасту. Извоз производа из групе **(07) Кафа,**

чај, какао и зачини, са изузетком 2002. године, у сталном је порасту до 2006. године, са 3,3 милиона долара у 2000. на 9,3 милиона долара у 2005. години. У 2006. износио је 8,6 милиона долара. Производи из групе **(08) Сточна храна** извожени су у вредности од 2,7 у 2001. до 10,3 милиона долара у 2004. години. У 2006. години је настављен раст извоза ових производа. Извоз производа из групе **(09) Разни производи за исхрану** имао је различиту динамику. Кретао се у распону од 2,6 у 2001. до 8,1 милиона долара у 2006. години. Производи из групе **(00) Живе животиње**, имали су пораст вредности у извозу у 2001. години, када су и достигли највишу вредност од 5,6 милиона долара, затим снижавање те вредности наредне три године, да би у 2005. дошло до мањег пораста (на 1,8 милиона долара) и изузетно високог смањења, на свега 269 хиљада долара у 2006. години. Извоз производа из групе **(02) Млечни производи и јаја** готово је занемарљив. Његова највиша вредност у овом периоду била је у 2000. години и износила је свега 433 хиљаде долара, да би у 2005. опала за преко сто пута - на 4 хиљаде долара. У 2006. је повећана на 17 хиљада долара. Исти је случај и са извозом производа из групе **(03) Рибe и прерађевине**, где су вредности извоза изузетно ниске. Кретале су се у распону од 53 хиљаде долара у 2001. до 152 хиљаде долара у 2003. години. **Производи из овог сектора у укупном извозу пољопривредних производа учествовали су у 2000. са 90,3%, а у 2006. са 95,7%. У размени производа из овог сектора Србија је остварила суфицит у 2000. години у износу од 56,2 милиона долара, а у 2006. од 301 милион долара.**

Производи из сектора **(1) Пића и дуван** у извозу су имали стални раст, осим у 2005. години, када је вредност тог извоза била мања него у 2004. години. Извоз производа из овог сектора кретао се у распону од 1,4 милиона долара у 2000. до 7 милиона долара у 2006. години. У оквиру овог сектора, производи из групе **(11) Пића** су извожени у вредности од 1,1 милион долара у 2002. до 4 милиона долара у 2004. години. После 2004. године настављено је опадање извоза пића у ЕУ. Велике су осцилације и код извоза производа из групе **(12) Дуван и производи од дувана**. Вредности тог извоза кретале су се у распону од 203 хиљаде долара у 2000. до 4 милиона долара у 2003. години. Наредне две године вредност извоза је смањивана, да би у 2006. дошло до пораста на 3,9 милиона долара. **Производи из овог сектрора у укупном извозу пољопривредних производа учествовали су у 2000. са 1%, а у 2006. са 1,2%. У размени производа из овог сектора оствариван је дефицит који је у 2000. износио 16,8 милиона долара, а у 2006. години чак 52,4 милиона долара.**

Производи из сектора **(2) Сирове материје осим горива** по висини вредности извоза заузимају друго место (иза сектора (0) Храна и живе животиње), али са знатно нижим вредностима. Извоз производа из овог сектора кретао се у интервалу од 6 милиона долара у 2000. до 14,4 милиона долара у

2003. години. Наредне две године извоз се смањивао, да би у 2006. дошло до извесног раста (на 11,6 милиона долара). Притом се извоз производа из групе **(21) Коже сирове и крзна нечињена** кретао у распону од 444 хиљаде долара у 2005. до 5,2 милиона долара у 2003. години. У наредне две године, та вредност је смањивана. У 2006. извоз је био већи него у претходној години. Извоз производа из групе **(22) Уљано семење и плодови** повећан је у периоду 2000-2003. године, са 641 хиљаде долара на 3,1 милион долара. У 2004. години вредност извоза је опала, али је у наредне две године, опет била у порасту. У 2006. достигла је и највишу вредност у посматраном периоду од 4,9 милиона долара. Производи из групе **(29) Животињске и биљне сирове материје** били су назаступљенији у извозу у оквиру овог сектора. Њихов извоз је са 3,5 милиона долара у 2000. повећан на 5,2 милиона долара у 2006. години. Ипак, вредност извоза ових производа у 2006. години била је мања него у претходне три године. **Производи из овог сектора у укупном извозу пољопривредних производа учествовали су у 2000. са 4,2%, а у 2006. години са 2%. Разменом производа из овог сектора, Србија остварује дефицит, који је у 2000. износио 2,7 милиона долара, а у 2006. 18,7 милиона долара.**

Извоз производа из сектора **(4) Животињска и биљна уља и масти** био је у 2006. мањи него у 2000. години (6,2 према 6,4 милиона долара). Од тих износа био је нижи у периоду 2001-2003. године, а онда је у наредне две године повећан на 17, односно 14,9 милиона долара. У оквиру овог сектора производи из групе **(41) Животињска уља и масти**, имали су готово занемарљиве вредности извоза – пар десетина хиљада до пар стотина хиљада долара. У 2006. години извезено је ових производа у вредности од свега 161 хиљаду долара. Из групе **(42) Чврсте биљне масти и уља** производи су извожени у вредностима које су се кретале од 2,2 милиона долара у 2002. години до 14,8 милиона доалара у 2004. години. Вредност њиховог извоза у 2006. години износила је 4,3 милиона долара. За разлику од производа из претходне групе, производи из групе **(43) Прерађена животињска и биљна уља и масти** имали су ниже вредности у извозу. Тај извоз се кретао у интервалу од 1,1 у 2000. до 2 милиона долара у 2004. години. У 2006. години износио је 1,7 милиона долара. **Производи из овог сектора у укупном извозу пољопривредних производа учествовали су у 2000. години са 4,5%, а у 2006. са свега 1,1%. У овом делу размене, 2000. је остварен суфицит од 1,3 милиона долара, а у 2006. години дефицит од 13,2 милиона долара.**

2.2. Кретање увоза по секторима СМТК

Подаци о кретању увоза у периоду 2000-2006. године, намећу следећа запажања (табела 3):

Табела 3. Увоз пољопривредних производа из ЕУ-25 у Србију, 2000–2006.
(000 долара)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
0 Храна и живе животиње	72382	150782	168869	216783	267179	255719	254573
00 Живе животиње	1995	2146	3221	3811	3648	8240	5572
01 Месо и прераде од меса	2355	5279	10238	9609	14145	12723	12299
02 Млечни производи и јаја	5708	5809	9256	10112	13278	7434	6590
03 Рибе и прерађевине	4149	6367	8637	9699	13827	13428	14533
04 Житарице и производи	3121	29417	9283	12185	25484	19438	22506
05 Поврће и воће	21960	30650	33575	43534	54644	47141	54991
06 Шећер, производи од шећера и мед	4400	25192	19571	32889	16984	26956	19462
07 Кафа, чај, какао и зачини	7123	13858	21552	26568	36786	36033	38014
08 Сточна храна (осим жита у зрну)	2577	7108	16750	16000	14657	14200	18574
09 Разни производи за исхрану	18995	24956	36786	52374	73724	70126	62033
1 Пића и дуван	18233	36411	51252	56388	72930	50616	59377
11 Пића	7202	11426	19591	25262	21866	16411	20436
12 Дуван и производи од дувана	11032	24985	31661	31127	51064	34205	38914
2 Сирове материје осим горива	8770	10118	13261	22174	29862	28401	30233
21 Коже сирове и крзна нечињена	303	200	516	1328	1422	1378	1060

Наставак табеле 3.

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
22 Уљано семење и плодови	1251	1366	657	1344	1260	2443	2534
29 Животињске и биљне сирове материје	7216	8551	12088	19502	27181	24580	26693
4 Животињска и биљна уља и масти	5062	5559	11613	11368	13030	15916	19437
41 Животињска уља и масти	1254	1444	2923	1621	617	1063	837
42 Чврсте биљне масти и уља	2147	1604	5037	6459	7501	9503	13305
43 Прерађена животињска и биљна уља и масти	1662	2512	3654	3288	4912	5350	5294

Извор података: Републички завод за статистику

Производи из сектора **(0) Храна и живе животиње** имали су раст увоза, закључно са 2004. годином, а у наредне две године се та вредност смањује. У посматраном периоду, вредност увоза производа из овог сектора кретала се у распону од 72,4 милиона долара у 2002. години, до 267,2 милиона долара у 2004. години. У наредне две године вредност увоза је била нижа за 11 до 12 милиона долара, него у 2004. години. Група производа **(05) Поврће и воће** и у увозу има значајно место, са тенденцијом раста вредности увоза, изузев у 2005. години. Вредности су се кретале у интервалу од 22 милиона долара у 2000. до 55 милиона долара у 2006. години. У 2005. години увоз производа ове групе био је за око 8 милиона долара мањи него у претходној години. Увоз производа из групе **(09) Разни производи за исхрану** такође је имао стални раст до 2005, када долази до смањења у тој и 2006. години. Вредности увоза ових производа кретале су се у интервалу од 19 милиона долара у 2000. до 73,7 милиона долара у 2004. години. Знатан увоз је и производа из групе **(07) Кафа, чај, какао и зачини**. Увоз ових производа повећавао се у периоду 2000-2005. године. У 2005. години дошло је до извесног успорења, па у 2006. до поновног раста. Увоз производа из ове групе кретао се од 7,1 милион долара у 2000. до 38 милиона долара у 2006. години. Производи из групе **(06) Шећер, производи од шећера и мед** увожени су у вредностима које су се кретале од 4,4 милиона долара у 2000. до 33 милиона долара у 2003. години. Увоз ових производа је у 2006. години

износио 19,5 милиона долара. Производа из групе **(08) Сточна храна** у 2000. години је увезено за 2,6 милиона долара, а у 2006. за 18,6 милиона долара. То су и биле вредности између којих се одвијао увоз ових производа у посматраним годинама. Запажене вредности увоза имају и производи из групе **(03) Рибе и прерађевине**, чији се увоз кретао у интервалу од 4,1 милион долара у 2000. до 14,5 милиона долара у 2006. години, и групе **(02) Месо и прераде од меса**, чији се увоз одвијао у вредностима од 2,4 милиона долара у 2000. до 12,3 милиона долара у 2006. години. У претходне две године вредности њиховог увоза биле су веће него у 2006. години. Производи из осталих група у овом сектору: **(00) Живе животиње** и **(02) Млечни производи и јаја** били су у увозу мање заступљени од наведених. **Производи из овог сектора у укупном увозу пољопривредних производа учествовали су у 2000. са 69,4%, а у 2006. години са 70%. Како је већ наведено, у њиховој размени Србија остварује суфицит.**

Увоз производа у оквиру сектора **(1) Пића и дуван** био је у порасту до 2005. године, у којој је вредност била за око 23 милиона долара мања него у 2004. години. У 2004. години је остварена највећа вредност увоза тих производа (73 милиона долара) у посматраном периоду. Најнижа вредност њиховог увоза забележена је 2000. године и износила је 18,2 милиона долара. У 2006. години увоз је износио 59,4 милиона долара. Иако знатне, вредности увоза производа из групе **(11) Пића** - у распону од 7,2 у 2000. до 25,3 милиона долара у 2003. години, биле су ниже, него производа из групе **(12) Дуван и производи од дувана**, које су се кретале у интервалу од 11 милиона долара у 2000. до 51,1 милиона долара у 2004. години. У 2006. години увезено је ових производа за 39 милиона долара. **Производи из овог сектора у укупном увозу пољопривредних производа учествовали су у 2000. са 17,4%, а у 2006. години са 16,3%. У размени тих производа Србија има стални дефицит.**

Увоз производа из сектора **(2) Сирове материје осим горива** био је у сталном порасту до 2005. у којој је био мањи него у претходној години. У наредној 2006. години поново је дошло до раста – на 30,2 милиона долара. То је и била горња граница увоза производа из овог сектора у посматраним годинама. Доња граница је износила 8,8 милиона долара и забележена је у 2000. години. У оквиру овог сектора увоз производа из групе **(29) Животињске и биљне сирове материје** био је заступљенији од производа из друге две групе овог сектора. Вредности увоза производа из те групе кретале су се између 7,2 милиона долара у 2000. и 27,2 милиона долара у 2004. години. Успостављена је тенденција сталног раста њиховог увоза до 2005., у којој је тај увоз био мањи него у 2004. години. У 2006. години износио је 26,6 милиона долара. У остале две групе овог сектора: **(21) Коже сирове и крзна нечињена**, односно **(22) Уљано семење и плодови**, вредности увоза су биле знатно ниже:

од 200 хиљада до 2,5 милиона долара. **Производи из овог сектора у укупном увозу пољопривредних производа учествовали су у 2000. са 8,4%, а у 2006. години са 8,3%. У размени ових производа Србија, такође, има стални дефицит.**

Из сектора **(4) Животињска и биљна уља и масти** увоз производа био је у сталном порасту са изузетком 2003. године, када је био за 2% мањи, него у претходној години. Иначе, увоз тих производа се кретао од 5 милиона долара у 2000. до 19,4 милиона долара у 2006. години. У оквиру овог сектора, производи из групе **(42) Черсте биљне масти и уља** били су у увозу заступљенији од производа из друге две групе. Њихов увоз се кретао између 2,1 милион долара у 2000. до 13,3 милиона долара у 2006. години. Само је у 2001. увоз ових производа био мањи него у претходној години. У осталим годинама, био је у сталном порасту. Увоз производа из групе **(41) Животињска уља и масти** кретао се у интервалу од 617 хиљада долара у 2004., до 2,9 милиона долара у 2002. години. У 2006. години износио је свега 837 хиљада долара. Нешто већи обим увоза остварен је у групи производа **(43) Прерађена животињска и биљна уља и масти**, у вредностима које су се кретале између 1,7 милиона долара у 2000. до 5,3 милиона долара у 2005. години. У 2006. увоз је био мањи за око 1%, него у претходној години. **Производи из овог сектора у укупном увозу пољопривредних производа учествовали су у 2000. са 4,8%, а у 2006. са 5,4%. За разлику од претходна три сектора у којима се у размени остварује или суфицит (сектор 0), или дефицит (сектори 1 и 2), у размени производа овог сектора, у три од седам посматраних година (2000, 2001. и 2004. години) остварен је суфицит, а у преосталим годинама дефицит.**

3. Размена пољопривредних производа са ЕУ и Споразум о стабилизацији и придруживању

Нема сумње, да порасту извоза у ЕУ, који по производима и годинама има извесних осцилација, доприноси преференцијални статус који је и Србији одобрила ЕУ. Такође, расту извоза доприноси и постепени раст производње, квалитета производа и благо побољшање конкурентности у тој размени.

Извесно ограничење значајнијем извозу на тржиште ЕУ представљају веома захтевни стандарди, које она поставља пред пољопривредно-прехранбене производе. То се најбоље уочава на занемарљиво малим количинама извоза млечних производа на то тржиште. У ствари, од укупно 42,4 милиона долара извоза тих производа из Србије у 2006. години, у ЕУ-25 извезено их је за свега 17 хиљада долара. Истовремено, од укупно 11,6

милиона долара, за колико је у Србију увезено ових производа, из ЕУ-25 их је увезено за 6,6 милиона долара или 57%.

У вези приступа пољопривредних производа из Србије тржишту ЕУ, реално би било очекивати да, од стране ЕУ, буде примењен приступ као и при закључивању Споразума са Хрватском. Наиме, ЕУ је укинула царине и друге мере једнаког дејства за производе пореклом из Хрватске који се увозе на тржиште ЕУ. Изузетак су производи из тарифних бројева 0102, 0201, 0202 и 2204 Комбиноване номенклатуре; за производе из глава 7. и 8. Комбиноване номенклатуре за које Заједничка царинска тарифа предвиђа примену *ad valorem* царинских стопа и специфичних царина, укида се само део дажбине *ad valorem*. Такође, за увоз младе говедине (*baby-beef*) из Хрватске у Заједницу, Заједница одређује 20% *ad valorem* царинску стопу и 20% посебне дажбине према Заједничкој царинској тарифи ЕУ, а у оквиру годишње царинске квоте од 9,4 хиљаде тона нето тежине трупова и полутки¹.

Приликом потписивања Споразума о стабилизацији и придруживању треба настојати да се преференцијални статус одржи, уз задржавање постојеће квоте за шећер, постепено повећавање постојећих квота за јунеће месо и вино и захтев да се извозне субвенције на производе који се увозе у Србију из ЕУ укину².

Што се пак стандарда тиче, може се очекивати да они буду још строжији, па и произвођачима у Србији предстоји да их поштују, зарад перспективе сопственог извоза и опстанка на тржишту, како иностраном, тако и домаћем.

Закључак

Из наведене анализе података о кретањима извоза пољопривредних производа из Србије у ЕУ-25, и њиховог увоза из ЕУ-25 у Србију, може се закључити, да се успоставља тенденција раста извоза ових производа, а да се у последње две године успорава њихов увоз. То је свакако повољна околност за трговински и платни биланс Србије. Са изузетком 2001. године, у свим посматраним годинама Србија је имала суфицит у размени, а у последње три године, он је у значајном порасту.

¹ Привремени споразум о трговинским и с њима повезаним питањима између Републике Хрватске и Еуропске заједнице. Народне новине–Међународни уговори, бр. 15/01, стр. 8.

² Поповић Весна, Катић Б. (2007). *Увозна заштита и подршка извозу пољопривреде Србије у процесу приступања СТО и ЕУ*, Институт за економику пољопривреде, Београд, стр. 177.

Највећи значај за извоз имају производи из групе поврће и воће, затим шећер, производи од шећера и мед и наравно житарице. Охрабрује чињеница да се повећава и извоз меса и производа од меса. Веома су ниске вредности извоза пића, где свакако постоји простор за значајније резултате. Слично је и са дуваном и производима од дувана. На овим позицијама у размени, Србија остварује висок дефицит, који се увећава. Стање би, уз адекватну аграрну политику, могло да се побољша у скорој будућности.

Реализацијом Стратегије развоја пољопривреде Србије, докумената донетих на основу ње, закона и других прописа, даљим напредовањем започетих реформи и конкретним мерама подстицаја у области аграра, у прелазном периоду од закључивања Споразума о стабилизацији и придруживању, па до испуњавања услова за укључивање у ЕУ, повећаваће се ефикасност и конкурентност наших произвођача. Пољопривреда Србије треба да постане саставни део интегрисане пољопривреде Европске Уније.

Литература

1. Council Regulation (EC) No 2007/2000 of 18 September 2000 introducing exceptional trade measures for countries and territories participating in or linked to the European Union's Stabilisation and Association process, OJ L 240, 23. 9. 2000.
2. Council Regulation (EC) No 2563/2000 of 20 November 2000 amending Regulation (EC) No 2007/2000 by extending to the Former Yugoslav Republic of Macedonia and the Federal Republic of Yugoslavia the exceptional trade measures for countries and territories participating in or linked to the European Union's Stabilization and association process and amending Regulation (EC) No 2820/98, OJ L 295, 23. 11. 2000.
3. Proposal for a Council Regulation amending Regulation (EC) No 2007/2000 introducing exceptional trade measures for countries and territories participating in or linked to the European Union's Stabilization and Association process, COM(2005) 417 final, Brussels, 12.9.2005.
4. Commission Regulation (EC) No 2487/2001 of 18 December 2001 amending Council Regulation (EC) No 2007/2000 as regards trade relations with Bosnia and Herzegovina, the Republic of Croatia, the former Yugoslav Republic of Macedonia, and the Republic of Slovenia, OJ L 335, 19. 12. 2001.
5. Council Regulation (EC) No 374/2005 of 28 February 2005 amending Regulation (EC) No 2007/2000 introducing exceptional trade measures for countries and territories participating in or linked to the European Union's stabilisation and association process, OJ L 59, 05. 03. 2005.

6. Nikolić Marija, Vesna Popović. " Associations in Beef Production". In D. Tomić, M. Ševarlić. *Development of agriculture and rural development in Central and Eastern Europe*, 100th EAAE Seminar, 21st – 23rd June 2007, Novi Sad, Serbia. Proceedings.
7. Proposal for a Council Regulation amending Regulation (EC) No 2007/2000 introducing exceptional trade measures for countries and territories participating in or linked to the European Union's Stabilisation and Association process, COM(2005) 417 final, Brussels, 12.9.2005.
8. Поповић Весна, Катић Б. (2007): *Увозна заштита и подршка извозу пољопривреде Србије у процесу приступања СТО и ЕУ*, Институт за економику пољопривреде, Београд.
9. Привремени споразум о трговинским и с њима повезаним питањима између Републике Хрватске и Еуропске заједнице. Народне новине–Међународни уговори, бр. 15/01.
10. РЗС. 2007. Статистика спољне трговине. Републички завод за статистику, Београд, Интерна документација;
11. http://www.b92.net/srbija2020/vesti/srbija.php?yyyy=2007&mm=07&dd=24&nav_id=256590
12. <http://news.serbianunity.net/2007/07/25/3249/>

Примљено: 22.06.2007.

Одобрено: 26.09.2007.

UDC: 339.166.82:(497.11)+EU

**DYNAMICS AND STRUCTURE OF AGRICULTURAL AND FOOD
PRODUCTS EXCHANGE BETWEEN SERBIA AND EUROPEAN UNION
IN PERIOD 2000-2006.**

Branko Katić, MSc, Vesna Popović, Ph.D.
Institute of Agricultural Economics, Belgrade

Abstract

Agricultural sector have significant share in total foreign exchange, so, the results realized in this sector might have influence on total foreign trade balance enhancement and on balance of total national economy. Nearly half of total volume of agricultural and food products exchange is realizing with EU countries. With democratic changes in FRY, necessary prerequisites for using EU autonomous trade measures have been fulfilled. The exchange of agricultural products with EU is enhancing continuously, while export rise is faster, followed by trade balance sufficient increment.

In the paper have been analysed the results of agricultural and food products exchange in period 2000-2006. Derived data might be a base for a perception of foreign trade and agricultural policy tendencies in the future. Exchange improvement in the coming period might be expected, especially after Stabilization and Association Agreement ratification. SAA should ensure the persistence of preferential status, with retaining the existing sugar tariff quota, gradually increasing the beef and wine tariff quotas and with the request for cutting the EU export subsidies for the products exported to Serbia.

Key words: agriculture, foreign exchange, European Union, autonomous trade measures, Stabilization and Association Agreement.

Author's address:

Mr Branko Katić
Institut za ekonomiku poljoprivrede
Beograd, Volgina 15
Tel. 011/ 2972-847
E-mail: branko_k@mail.iep.bg.ac.yu

THE STATE OF SLOVENIAN AGRO-FOOD SECTOR AFTER ACCESSION TO THE EU¹

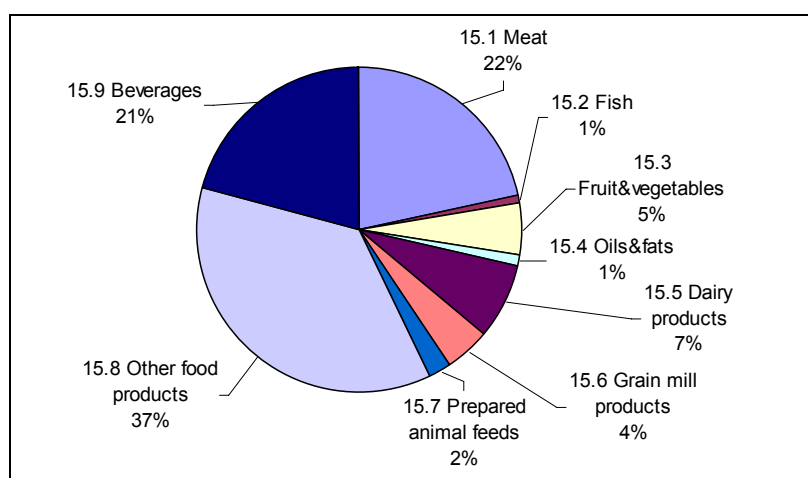
Tina Volk², M. Rednak¹, E. Erjavec³

4. Food industry

4.1. Production and size structures

Manufacturing of food and beverages (DA 15) is the fourth most important processing activity in terms of its value added contribution and the third largest employer in the manufacturing aggregate (D). The share of food industry in the total GDP was 1.7% in 2005, and the share in employment was 2.2%.

Figure 9. Composition of food industry (DA 15) by activity according to GVA, 2005

Source: Agency of the Republic of Slovenia for Public Legal Records and Related Services.

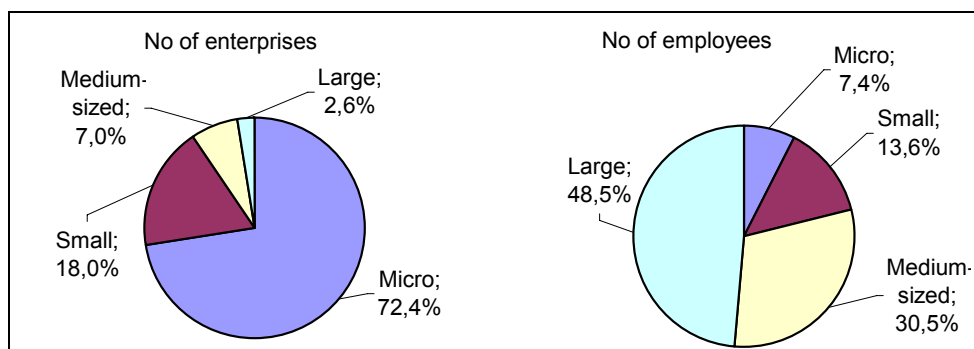
¹ Second part of the paper from Economics of Agriculture, No 2/2007

² Dr. Tina Volk, dr. Miroslav Rednak, Agricultural Institute of Slovenia, Hacquetova 17, SI-1000 Ljubljana, Slovenia

³ Dr. Emil Erjavec, University of Ljubljana, Biotechnical Faculty, Groblje 3, SI-1230 Domžale, Slovenia

The highest share in the valued added (Figure 9) belongs to Manufacture of other food products (DA 15.8), of which the most important branch is Manufacture of bread, fresh pastry and cakes (DA 15.81) which contributes more the half of GVA of this group. Important food sectors are production of meat and meat products (DA 15.1) and Manufacture of beverages (DA 15.9), where the bear production prevails. From agriculture and agricultural policy perspectives, the important food processing branch is also milk processing industry which is based predominantly on domestic raw materials.

Figure 10. Composition of food industry (DA 15) by size of enterprise, 2005

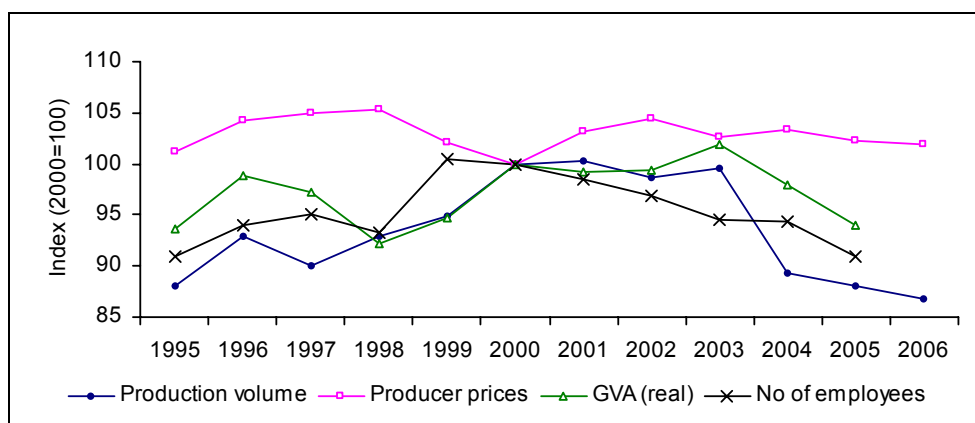
Source: SORS.

Slovenian food industry is characterised by a dual size structure (Figure 10). Of around 800 enterprises, more than 70% had less than 10 employees (micro firms) in 2005, large firms, which employed more than 250 workers represent lower than 3% share. Despite the high numbers of micro and small firms, the majority of production is concentrated in large firms, which employed more than 50% of labour and generated around 70% of sector value added in 2005.

4.2. Economic performance

Opening up of the market after the accession increased a competitive pressure on the food industry and consequently, the business performance of the sector deteriorated significantly (Figure 11). The production decreased by 10% and real GVA by 12%.

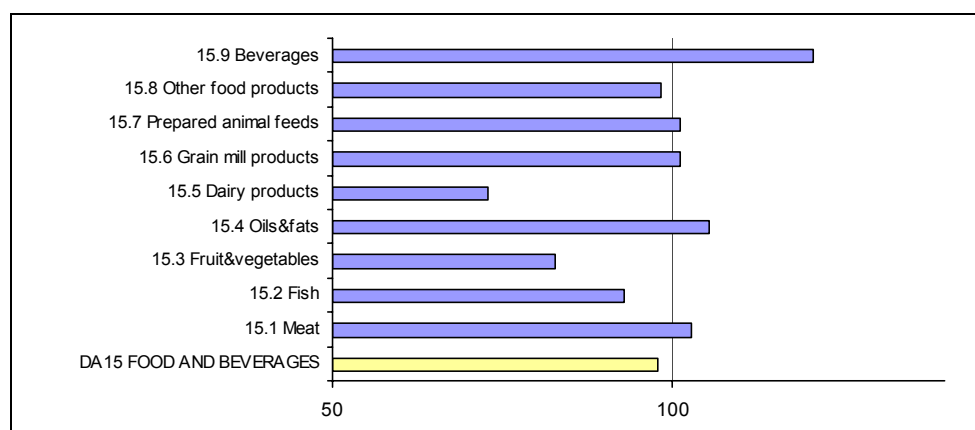
Figure 11. Main economic indicators for food industry (DA 15), 2000-2005

Source: SORS.

The milk processing is a typical example of a highly protected pre-accession sub-sector. As mentioned before, important part of the protection was based on export subsidies, which exhausted after accession. Accession had different impact on the economic position of food industry sub-sectors (Figures 12). Significant aggravation could be observed in the dairy industry and the processing of fruit and vegetables.

Figure 12. Change in GVA per employee in food industry by activity (index; 2004-2006 average in comparison with 2000-2003 average)

Source: Agency of the Republic of Slovenia for Public Legal Records and Related Services.

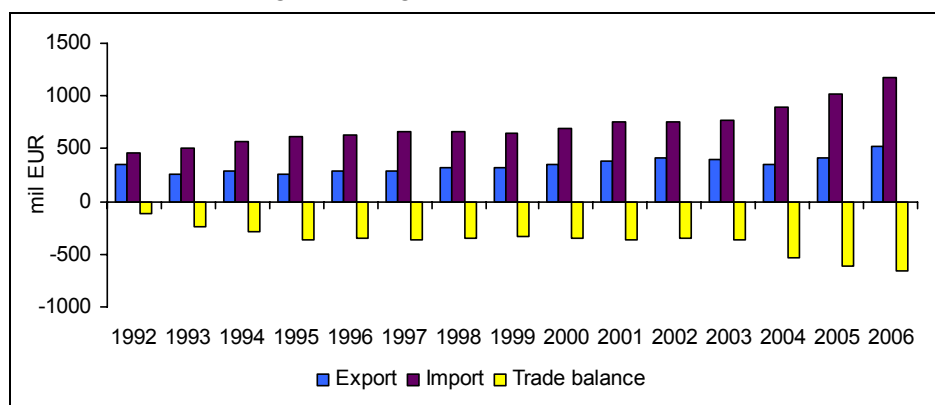
Generally, it could be said that food processing industry was not sufficiently prepared for accession. Beside managerial deficiencies, a part of the reasons lies in the agricultural policy. Also because of wrong signals from the food industry firms, decision makers shielded companies from international competition for too long and introduced the investment support aimed at increasing competitiveness too late in the integration process.

5. Trade and consumption patterns

5.1. Agro-food trade

Slovenia is traditionally a net food importer (Figure 13). Trade deficit remained relatively stable in the pre-accession period at the level of around EUR 350 million. Abolishing customs protection on the imports from the EU and changes in trade regimes with the third countries after the accession stimulated trade in both directions, with imports increasing in particular. Trade deficit has risen to about EUR 660 million in 2006, the highest level so far.

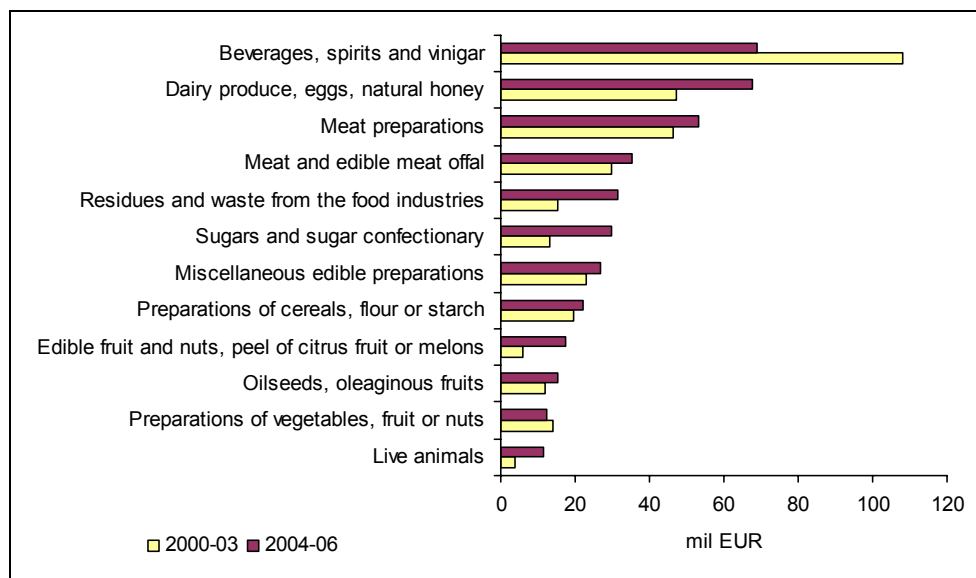
Figure 13. Agro-food trade, 1992-2006

Source: SORS.

Slovenia's major exportable commodities are beverages (including quality wines), milk and dairy products, meat and meat preparations (Figure 14). These four groups accounted for almost 60% of total agro-food exports in 2000-2003 and 52% in 2004-2006. After accession some changes occurred in the trade structure. Export increased for the majority of commodity groups, except for beverages, whose exports decreased significantly. Beside traditionally presented export groups, such as dairy, meat and processed products, new export groups emerged (live animals, sugar, animal feed, fruit and vegetables).

Figure 14. Agro-food exports by commodity
(groups with export value above EUR 10 million each)

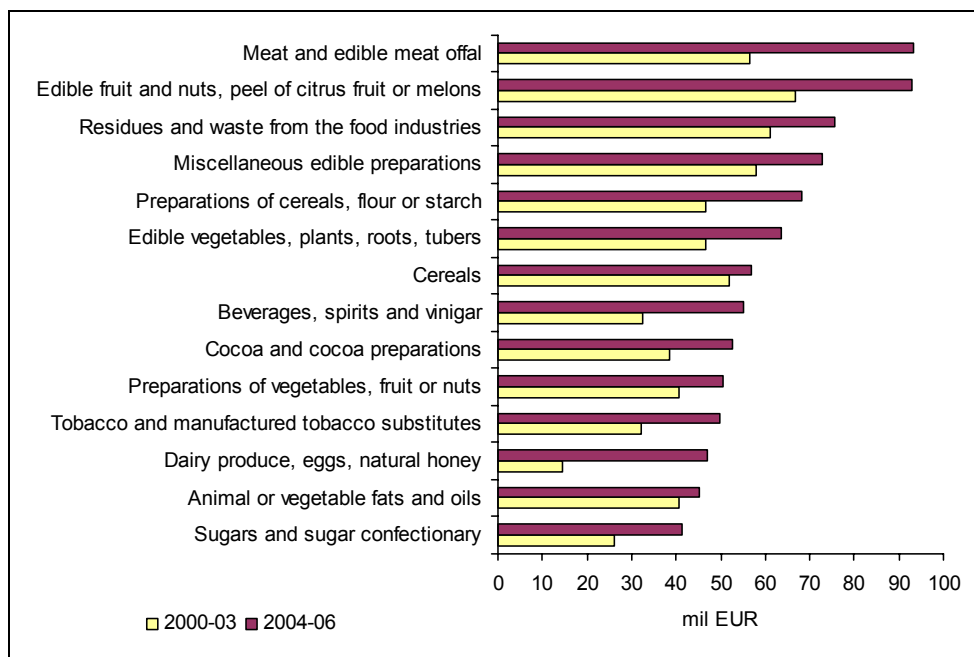

Source: SORS.

Imports of all commodity groups increased (Figure 15). The import structure underwent, generally, relatively minor changes after accession. Mostly the imports of dairy products, beverages and meat have increased, those markets, which were distinctly protected before the accession.

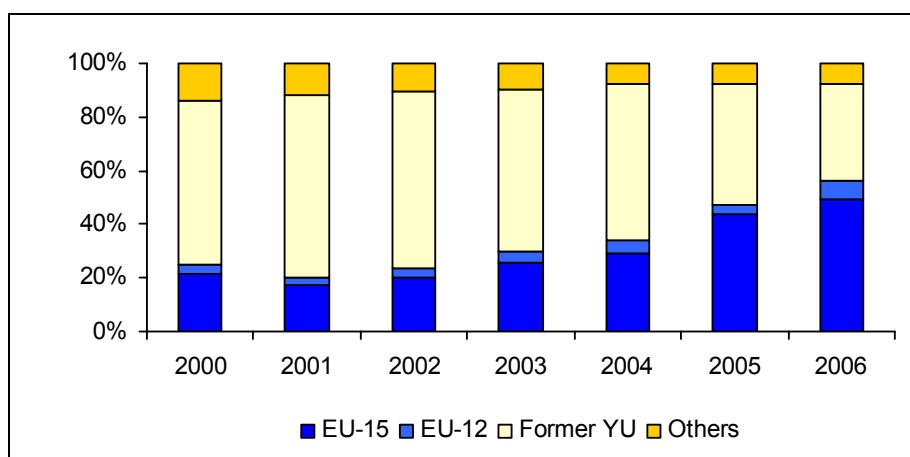
Before the accession, Slovenia exported the majority of agro-food commodities to the Western Balkans countries (countries of the former Yugoslavia), especially to Bosnia and Herzegovina, Croatia, Serbia and Monte Negro (Figure 16). In the period 2000-2003, the exports to this region accounted for 64% of total exports, while the EU 27 represented only 25% of total. After the accession exports were reoriented to EU Member States that represent almost 56% of total exports. New export destinations were found especially in the neighbourhood (Italy, Austria) for meat, meat products, fruit and sugar. After the accession, the export of raw milk to Italy and of live cattle to Austria surged.

Figure 15. Agro-food imports by commodity (groups with import value above EUR 40 million each)

Source: SORS.

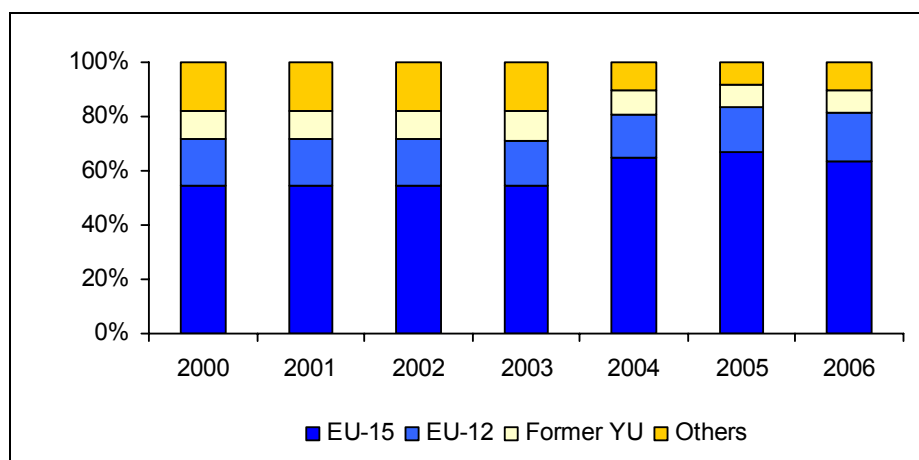
Figure 16. Regional breakdown of agro-food exports, 2000-2006

Source: SORS.

The regional structure of imports changed less than that for exports (Figure 17). Already before the accession Slovenia imported most agro-food commodities from the EU. In the average of 2000-2003, the share of EU imports accounted for around 70%. It increased after accession to 80%. The main trading partners regarding imports are Italy, Austria, Hungary and Germany.

Figure 17. Regional breakdown of agro-food imports, 2000-2006

Source: SORS.

5.2. Self-sufficiency and food consumption

Slovenia produces surpluses of only a few agricultural commodities, such as milk and poultrymeat and occasionally beef and eggs (Table 4). The most important deficits are observed in sugar, cereals and pigmeat.

Food demand did not change significantly after the accession (Table 5). Since 2000, per capita consumption of some basic food products increased, such as pigmeat, beef and cheese, and for some other products, such as eggs and fresh potatoes, consumption levels fell. The consumption patterns and trends are comparable with the general characteristics of EU 15.

Table 4. Self-sufficiency for selected agricultural products, 2000-2006

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Cereals, total	47.7	44.3	60.6	38.0	58.8	64.2	:
- Wheat	62.7	56.2	63.9	47.1	50.5	51.2	:
- Grain maize	47.0	43.7	69.5	38.4	69.7	81.4	:
Sugar	56.9	31.3	46.5	38.9	39.8	51.1	62.3
Fresh potatoes	92.4	89.6	96.8	75.2	100.6	87.3	75.2
Meat and offal, total	91.6	99.5	97.1	94.6	89.9	88.3	88.1
- beef	95.9	119.1	116.9	106.7	96.5	93.4	101.9
- pigmeat	75.9	79.8	76.6	85.3	78.8	68.2	68.8
- poultrymeat	110.7	113.5	109.7	112.9	113.8	110.8	107.0
Milk (in raw milk equivalent)	119.5	118.8	116.9	119.4	116.5	114.4	:
Eggs	95.9	98.3	97.3	104.8	103.9	94.8	97.7

Source: Calculated from SORS data.

Table 5. Per capita consumption of selected agricultural products (kg/year), 2000-2006

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Cereals, total (in flour equivalent)	94.9	98.5	92.4	89.9	90.1	96.5	:
- Wheat	74.0	82.7	77.0	73.5	74.2	78.4	:
- Grain maize	14.0	12.7	12.4	11.9	11.1	10.8	:
Sugar (in white sugar equivalent)	38.6	37.6	35.2	33.9	36.8	40.2	33.1
Fresh potatoes	79.2	67.9	68.0	60.5	61.4	62.0	54.3
Meat and offal, total	92.6	97.6	92.3	107.0	105.7	102.0	98.8
Meat, total	88.6	93.5	88.7	100.1	99.5	98.5	95.0
- Beef	20.6	20.2	19.2	23.6	23.4	23.6	20.7
- Pigmeat	38.5	41.8	40.5	43.0	45.2	45.0	45.6
- Poultrymeat	24.6	26.0	24.3	25.2	23.3	25.0	23.3
Milk (in raw milk equivalent)	226.0	229.7	253.2	234.8	238.0	246.1	:
- Milk and fresh dairy products	128.8	128.8	145.5	127.9	122.4	124.9	:
- Cheese	10.0	9.9	10.2	10.8	11.4	12.2	12.9
- Butter	1.0	1.2	1.2	1.2	1.2	1.2	1.2
Eggs	10.8	10.0	9.6	6.8	6.2	6.5	7.0

Source: Calculated from SORS data.

Slovene households spent about 15% of their total expenditure on food and non-alcohol beverages (Table 6). This share has decreased in recent years as a result of the increase in real incomes and decrease in consumer prices of food and beverages.

Table 6. Share of household expenditure for food and beverages and consumer price indices, 2000-2006

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Share of food and non-alcoholic beverages in total household's expenditures (%)	17.0	17.1	16.8	16.6	15.8	14.9	:
Consumer price indices of food and beverages (real; 2000 = 100)	100.0	100.7	100.7	99.8	96.8	93.7	93.5

Source: SORS.ggnj

Relative consumer prices of food and beverages have decreased after the accession mostly as a result of intensive import penetration and increasingly competitive relations in the retailing sector.

Conclusions

For Slovenian agriculture as a whole, the accession has not caused any major difficulties. Such an outcome can be attributed to the fact that the objectives and mechanisms of Slovenian agricultural policy were gradually brought into line with the Common Agricultural Policy (CAP) already in the pre-accession period. Therefore, the adoption of the CAP on accession largely meant a continuation of the measures pursued under the national agricultural policy, but with higher funds for the agricultural support.

The food industry was less prepared to withstand the greater exposure to international competition after the accession. Trade barriers, as well as market support measures, shielded companies from international competition almost till the end of pre-accession period. Deterioration of business performance of the sector after the accession was thus expected. For consumers, changes after the accession can be regarded as very positive. Consumers definitely benefited the most as consumer prices decreased and the supply diversified further on.

The consequences of the accession were more or less in line with experts' expectations. The economic position of Slovenian farmers was not expected to change markedly on the aggregate level and potential dangers for the food industry were anticipated due to relatively protectionist policy in the pre-accession period. However, the closure of the sugar factory was one of the unexpected consequences of the accession and the other could be the farmers' quick response to the opening of the market. Soon after the accession, producers, especially in the milk and meat sectors, used the opening of the market as an opportunity to sell their products directly to the other EU countries, where they can reach higher prices. Besides, experts anticipated the worsening of the performances in the pig and poultry sector. However, producer prices remained relatively high and feed prices decreased, so the terms of trade did not deteriorated.

The Slovenian agro-food chain is faced with some important challenges. In the coming years agriculture will have to face the CAP reform of direct payments. The reform will increase the role of the market as most of payments will become decoupled from the production. Reform will also bring a re-distribution of premium rights. The long-term effects of the reform are hard to predict. Besides, after the year 2007/08, when the level of budgetary support to producers will reach 100% compared to EU-15, agriculture will have to operate with the same support even though the prices may decrease. All this will probably increase the pressure for a faster structural adjustment.

Although the first years of EU membership have been quite positive, the problem of a relatively poor competitiveness of the sector has not yet been solved. The labour productivity, measured by GVA per employee, is well below the EU average – in agriculture about three-times and in food industry two-times. In the long run, this is the main problem of further development of these sectors. Comprehensive structural changes and adjustments are therefore needed in both, agriculture and food industry, and the process is expected to intensify in the coming years.

References

1. Agencija za javnopravne evidence in storitve (AJ PES) 2006. Kazalniki uspešnosti poslovanja podjetij živilsko predelovane industrije. Podatkovna baza.
2. Erjavec E. et al. 2003a. V: Nekatera odprta vprašanja nacionalne kmetijske politike ob pristopu Slovenije k Evropski Uniji. Slovensko kmetijstvo in Evropska unija. 2. konferenca DAES. Kavčič S. (ur.). Ljubljana, Društvo agrarnih ekonomistov Slovenije

3. Erjavec, E., Rednak, M., Volk, T., Turk, J. 2003b. The transition from 'socialist' agriculture to the common agricultural policy : the case of Slovenia. *Post-communist econ. (Print)*, Dec. 2003, vol. 15, no. 4, str. [557]-569.
4. Erjavec, E. 2004. Common agricultural policy and Slovenia. *Banč. vestn.*, 2004, letn. 53, št. 5 (Special issue), p. 115-121
5. EUROSTAT, 2007. Different sources.
6. Kavčič, S., Erjavec, E., Mergos, G., Stoforos, C. 2003. EU enlargement and the Common Agricultural Policy : the case of Slovenia. *Agric. food sci. Finl.*, 2003, vol. 12, no. 1, str. 3-29.
7. Kmetijski inštitut Slovenije 2007. Agrarnopolitični informacijski sistem. Podatkovna baza.
8. Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, Kmetijski inštitut Slovenije (MAFF - KIS). 2006. Poročilo o stanju kmetijstva, gozdarstva in prehrane v letu 2005. KIS, Ljubljana
9. Münch, W. 2000. 'Effects of CEEC-EU accession on agricultural markets in the CEEC and on government expenditure', in S.Tangerman & M.Banse (eds), *Central and Eastern European agriculture in an expanding European Union* (Wallingford, CAB International, 2000), pp. 113-132.
10. Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD), 2001. *Review of Agricultural Policies - Slovenia* (Paris, OECD - Centre for co-operation with non-member, 2001).
11. Rednak, M., Kavčič, S., Volk, T., Erjavec, E. 2003a. Complementary CAP direct payments from the national budget and farm income issue in Slovenia. *East. Europ. econ.*, 2003, vol. 41, no. 6, str. 26-42.
12. Rednak, M., Volk, Tina, Erjavec, E. 2003b. Der Transformationsprozess und die EU-Beitrittsanpassungen in der slowenischen Landwirtschaft. *Ber. Landwirtsch.*, 2003, letn. 81, št. 4, str. 614-636.
13. Treaty concerning the accession of the Czech Republic, the Republic of Estonia, the Republic of Cyprus, the Republic of Latvia, the Republic of Lithuania, the Republic of Hungary, the Republic of Malta, the Republic of Poland, the Republic of Slovenia and the Slovak Republic to the European Union.
14. Volk, T. 2004. Uticaj agrarne politike na razvoj poljoprivrede Slovenije u periodu tranzicije i uključenja u Evropsku uniju. Doktorski rad, Poljoprivredni fakultet, Beograd

Примљено: 09.08.2007.

Одобрено: 26.09.2007.

УДК: 338.439(497.4)

СТАЊЕ У ПОЉОПРИВРЕДИ СЛОВЕНИЈЕ НАКОН УКЉУЧЕЊА У ЕУ

Tina Volk¹, Ph.D., Miroslav Rednak¹, Ph.D., Emil Erjavec², Ph.D.

¹ Agricultural Institute of Slovenia, Ljubljana, Slovenia

² University of Ljubljana, Biotechnical Faculty, Slovenia

Апстракт

Рад описује и анализира промене у пољопривреди и прехранбеној индустрији Словеније у периоду 1992-2006. са посебним освртом на године после 2000. у светлу укључивања у Европску унију (ЕУ). Укључење није проузроковало већих потешкоћа у пољопривреди као целини. Овакав исход може се приписати чињеници да су се цијеви и механизми аграрне политике у Словенији усклађивали са Заједничком аграрном политиком (ЦАП) већ у предприступном периоду. Због тога је преузимање ЦАП након укључења значило пре свега наставак мера које су се проводиле већ у оквиру националне аграрне политике али са већим фондовима за подршку пољопривреде. Доходак пољопривреде остао је на релативно високом нивоу у односу на претходне године, а анализа главних фактора који детерминирају доходак показала је да су се углавном настављали трендови карактеристични за период после 1999. – благи тренд повећања пољопривредне производње, тренд пада цена пољопривредних производа код произвођача и интензиван тренд раста буџетске подршке пољопривреди. Словенија је традиционално нето увозник хране али се због укидања царинске заштите за увоз из ЕУ и мање погодних услова за извоз у треће земље дефицит повећао на до сада највиши ниво. Отварање тржишта после приступа повећало је конкурентни притисак на прехранбену индустрију и економски резултати тог сектора су се значајно погоршали. Пољопривредно-прехранбени ланац се суочава са важним изазовима. Проблем релативно ниске конкурентности сектора још није решен и тражи значајне структурне промене и прилагођавање.

Кључне речи: пољопривреда, аграрна политика, укључење у ЕУ

Author's address:

Dr Tina Volk
Agricultural Institute of Slovenia
Nacquetova 17
SI-1000 Ljubljana
Slovenia

ВОЋАРСКО-ВИНОГРАДАРСКА ПРОИЗВОДЊА У БУДУЋЕМ РАЗВОЈУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Радојка Малетић, С. Церанић¹

Апстракт: Основни предмет истраживања у раду јесте анализа кретања интензивности воћарско-виноградарске производње у Републици Србији, као једном од суштинских релативних и апсолутних показатеља пољопривреде. У раду су анализирани приноси и производња у воћарству и виноградарству у периоду од 1970. - 2005. године.

Позитивном развојном политиком и системским решењима на нивоу Републике могао би се сачувати, али и знатно проширити биодиверзитет ове производње (са проширењем пратећих капацитета за прераду) чиме би Република Србија имала могућносати да постане један од водећих центара за производњу, прераду и извоз воћа и грожђа и то не само на Балкану, већ и у Европи.

Кључне речи: воћарско–виноградарска производња, стратегија развоја, Европска унија.

Увод

Као специфична грана пољопривредне производње вишегодишњи засади имају вишеструки и велики друштвено-привредни значај, јер се карактеришу низом корисних особина. Воће и грожђе су неопходна и веома корисна људска храна, доприносе развоју секундарних делатности (индустрије и трговине), доприносе стварању знатно већег националног дохотка него што се може постићи помоћу других грана пољопривреде, помоћу њих се веома успешно брани земљиште од ерозије, побољшавају климатски услови појединих подручја, најбоље се искоришћавају брдско-планински рејони, доприносе унапређењу пчеларства итд.

¹ Др Радојка Малетић, ванредни професор, др Слободан Церанић, редовни професор, Пољопривредни факултет, Земун, e-mail: maletic@agrifaculty.bg.ac.yu

Србија данас под воћњацима има око 239.000 ха површина свих врста континенталног воћа (претежно јабучастог и коштичавог), док је под виноградима око 64.000 ха. Обзиром да се производња једним делом заснива на индивидуалном сектору не можемо бити задовољни са производњом воћа и грожђа. Такво стање је резултат слабе агротехнике у гајењу воћака и винове лозе, као и немогућности примене савремених помотехничких мера што чини значајне чиниоце који се директно одражавају на квалитет воћа и грожђа, али и на њихове приносе по јединици (стабла или чокота).

Ширење појединих воћних врста у Србији је пре свега резултат повољних едафско-климатских услова за њихово гајење, али и повољних економских индикатора. У воћарској производњи Србије шљива је одавнина позната као симбол воћарства, а поред ње значајно место заузима јабука, док у последњих десет година интензивно се организује и производња малине. Шљива је најзаступљенија врста те има и највећи привредни значај у Србији. Сем њене велике и свестране употребне вредности, доброг успевања и високог квалитета плодова што је условило велику распрострањеност, још је битна особина да се лако размножава изданцима. Јабука успева на великим просторствима, јер се прилагодила различитим климатским условима, налази се високо у планинама, а такође и у речним долинама, чак до морског нивоа. Малина се сматра да је због квалитетног сока најскупља, односно најцењенија воћна врста. Она се у Србији гаји највише у рејону Чачка и Ваљева, и то врло често у асоцијацији са шљивом и јабуком.

Стога данас у Србији производња шљиве, јабуке и малине заузима водеће место у укупној воћарској производњи. Познате су бројне комерцијалне сорте ових воћних врста које су интродуковане у току 20. века, али и многи аутохтони генотипови (поготово јабуке) који се калеме непосредно на газдинствима и преносе из генерације у генерацију на млађу подлогу. Полазећи од врло повољних климатских услова са покретањем развоја индустрије Србије може се са сигурношћу очекивати да ће у догледно време Србија стићи и престићи неке земље које тренутно имају интензивнију воћарско-виноградарску производњу.

Полазећи од тога става дефинисан је основни циљ ових истраживања:

- да се бази квантитативне анализе кретања природних показатеља прикаже оцена одређених тенденција у кретању интензивности воћарско-виноградарске производње Србије. Разноврсност ових врста у Србији, као и време и начин гајења везани су за географске и еколошке услове локалитета на којима су подигнути засади воћака и винове лозе, али и од економских услова и традиције у производњи;

- дају квантитативни резултати, до којих ће се доћи у овом раду, који представљају ваљану основу за стратегијско управљање развојем пољопривреде Србије, а у оквиру ње и воћарско-виноградарском производњом.

Извори података и метод рада

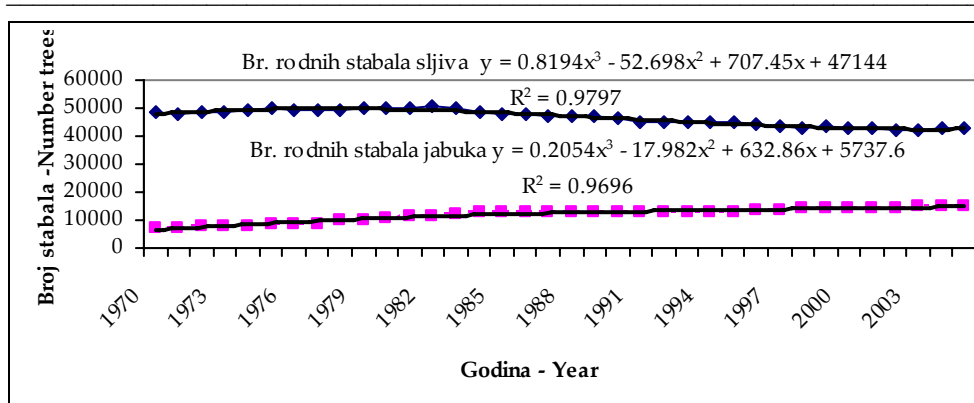
Као објекат истраживања у овом раду коришћени су статистички подаци узети из публикације Савезног завода за статистику за период од 1970. до 2005. године. Праћен је:

1. Број стабала, укупна производња и принос по стаблу јабука и шљива,
2. Површина, производња и принос по ха малине,
3. Број чокота, производња и принос по чокоту винове лозе.

Метод рада прилагођен је циљу истраживања, тако да су укупна производња и просечни приноси по јединици приказани по годинама и илустровани графиконима, како би се визуелно јасно уочила динамика посматраних појава испитиваних воћних врста и грожђа. За обраду прикупљених података коришћена је анализа временских серија, тј. испитивање тренда (Малетић, 2005).

Резултати и дискусија

Број стабала јабука способних за род у последње три ипо деценије показује тенденцију сталног пораста (граф. 1). Почетком 70-их година било их је нешто испод 8 милиона (у 1970. год. 7,33 милиона, након 10 година 12,12 милиона), да би се тај број данас удвостручио (2005. године око 15 милиона). Због лоше економске политике није се много улагало на интензивирање производње јабуке (мале се површине наводњавају, лоша заштита од корова, штеточина и лоша нега, споро осавремењавање сортног састава као и начина узгоја) што је узроковало ниским приносима по стаблу (граф. 2), те и веома нестабилну укупну производњу јабука ($C_v > 20\%$) у посматраном временском периоду (граф. 3). Да би се иста производња учинила стабилнијом неопходно је контролисати примарне факторе ове производње.

Граф. 1. Број стабала јабука и шљива (000)

Fig. 1. Number of apple and plum trees (000)

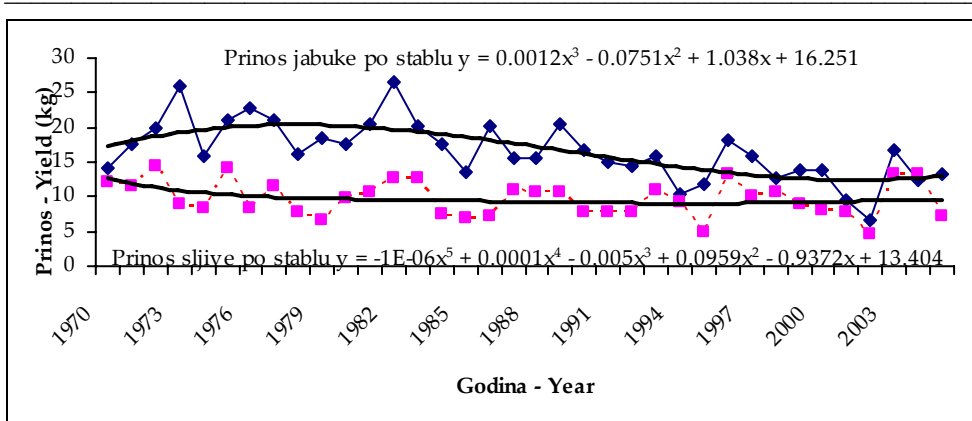
За разлику од позитивне тенденције кретања броја стабала јабука, број стабала шљива способних за род расте до почетка 80-их година (1982 године око 50 милиона стабала), од тада почиње константно да пада, са просечном стопом 1 % те је 2005. године број стабала достигао ниво од 42,6 милиона, што је испод броја стабала пре 30 године (граф. 1). Такође, запажа се изражена варијабилност како просечног приноса по стаблу (граф. 2), тако и укупне производње (граф. 3), што је само индикатор екстензивног начина производње и великог утицаја природних фактора.

Табела 1. Показатељи производње и приноса воћа и грозђа
Table 1. Indices of fruit and grape production and yield

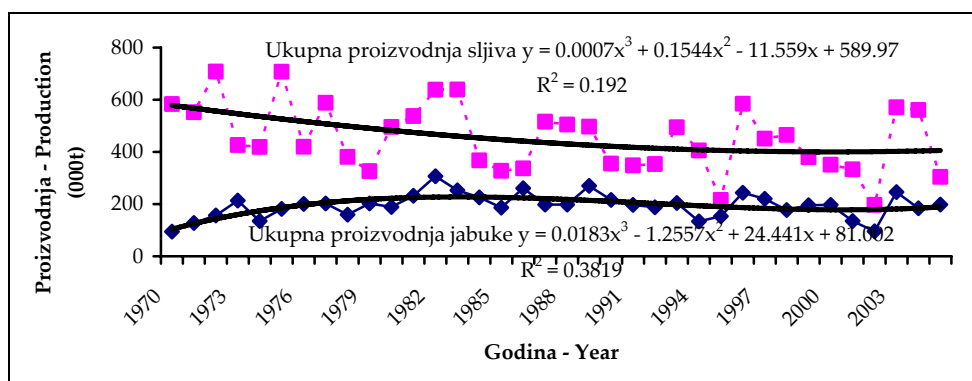
Индикатори Indices		Просек	Минимум	Максимум	Cv(%)
1970-1979					
Јабукe Apple	Број стабала (000 ком.)	8396	6934	10194	12,28
	Производња (000 т)	167,5	94,6	213,8	23,59
	Принос (кг/стаблу)	19,31	14,20	25,9	18,41
Шљиве Plum	Број стабала (000 ком.)	49124	48105	49810	1,15
	Производња (000 т)	511,2	326,2	708,2	26,53
	Принос (кг/стаблу)	10,38	6,5	14,5	26,62
Малине Raspberry	Број стабала (000 ком.)	5148	4336	5639	10,02
	Производња (000 т)	14388	11397	18233	15,45
	Принос (кг/стаблу)	2,81	2,05	3,39	14,92

Наставак Табеле 1.

Индикатори Indices		Просек	Минимум	Максимум	Cv(%)
Грожђе Grape	Број стабала (000 ком.)	710560	634612	768697	7,09
	Производња (000 т)	475395	377408	683923	20,40
	Принос (кг/стаблу)	0,67	0,49	0,92	19,64
1980-1989					
Јабуре Apple	Број стабала (000 ком.)	12295	10705	13099	7,10
	Производња (000 т)	231,9	186,5	306,9	17,37
	Принос (кг/стаблу)	18,8	13,5	26,6	19,44
Шљиве Plum	Број стабала (000 ком.)	48570	46833	50439	2,67
	Производња (000 т)	486,1	327,4	639	22,98
	Принос (кг/стаблу)	9,99	6,8	12,8	21,40
Малине Raspberry	Број стабала (000 ком.)	6851	5194	10998	28,40
	Производња (000 т)	30395	17438	58196	45,33
	Принос (кг/стаблу)	4,29	3,32	5,54	16,66
Грожђе Grape	Број стабала (000 ком.)	550299	499853	630371	8,97
	Производња (000 т)	508967	361733	704774	20,86
	Принос (кг/стаблу)	0,92	0,69	1,19	17,13
1990-1999					
Јабуре Apple	Број стабала (000 ком.)	13358	12830	14393	4,16
	Производња (000 т)	192,9	133,9	243,6	16,69
	Принос (кг/стаблу)	14,53	10,5	18,2	16,32
Шљиве Plum	Број стабала (000 ком.)	44519	43137	46394	2,27
	Производња (000 т)	405,4	216	584,8	24,76
	Принос (кг/стаблу)	9,13	4,9	13,3	25,32
Малине Raspberry	Број стабала (000 ком.)	11073	9735	12812	11,01
	Производња (000 т)	50136	38498	63815	18,70
	Принос (кг/стаблу)	4,51	3,57	5,16	12,31
Грожђе Grape	Број стабала (000 ком.)	467366	437730	506977	5,20
	Производња (000 т)	442941	349484	567575	17,54
	Принос (кг/стаблу)	0,95	0,69	1,23	19,08
2000-2005					
Јабуре Apple	Број стабала (000 ком.)	14544	14176	14890	2,02
	Производња (000 т)	176	96	246	30,03
	Принос (кг/стаблу)	11,3	6,6	16,8	38,43
Шљиве Plum	Број стабала (000 ком.)	42606	42383	43103	0,60
	Производња (000 т)	386,2	197	571	38,64
	Принос (кг/стаблу)	9,46	4,7	13,4	39,73
Малине Raspberry	Број стабала (000 ком.)	15183	13519	16354	7,36
	Производња (000 т)	79692	55999	93982	18,97
	Принос (кг/стаблу)	5,2	4,1	6,1	15,00
Грожђе Grape	Број стабала (000 ком.)	334667	178000	396000	2,38
	Производња (000 т)	369833	241000	450000	2,00
	Принос (кг/стаблу)	1,04	0,8	1,2	16,00

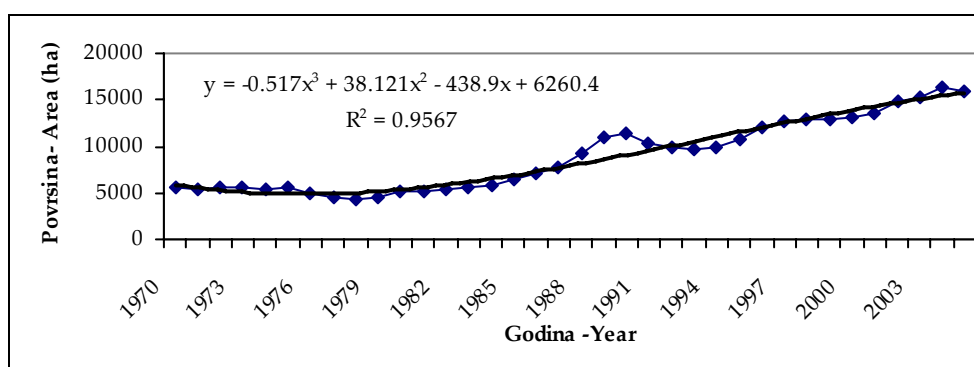
Граф. 2. Принос јабука и шљива по стаблу (кг)
Fig. 2. Apple and plum yield per trees (kg)

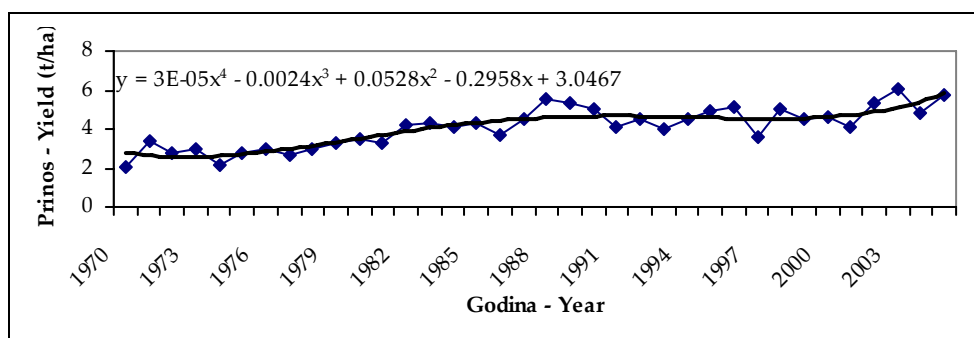
Граф. 3. Укупна производња јабука и шљива (000 т)
Fig. 3. Total apple and plum production (000 t)

Малина има све предиспозиције да постане заштитни знак српског воћарства у скорој будућности. Површине под малином у Србији имају тенденцију умереног, али константног пораста од 1970. -79. године (2,48%), у другој декади та стопа пораста је знатно већа (8,69%), са тенденцијом даљег пораста (таб. 4). У периоду од 2000. године просечна стопа раста површина под малином је 4%. Тако је у последњој декади просечна површина (преко 14.800 ха) већа скоро три пута од просечне површине у првом подпериоду (5.500 ха). Са утрострученом површином у анализираном временском интервалу производња малине повећана је око 3,5 пута (са 14.388 т 1970.-79.

године на 50.136 т у декади 1990.-98. год, да би 2005-е године износио преко 90.000 т), граф. 6. Ово је између осталог резултат увођења вископринских сорти, са применом одговарајуће агротехнике, што је резултирало повећање приноса по јединици површине око 60%, тј. са 2,81 т/ха у првом постпериоду 1970.-79. на 4,51 т/ха у постпериоду 1990.-98. године, или 81% у односу на период од 2000.-05. године, тј. на 5,1 т/ха.

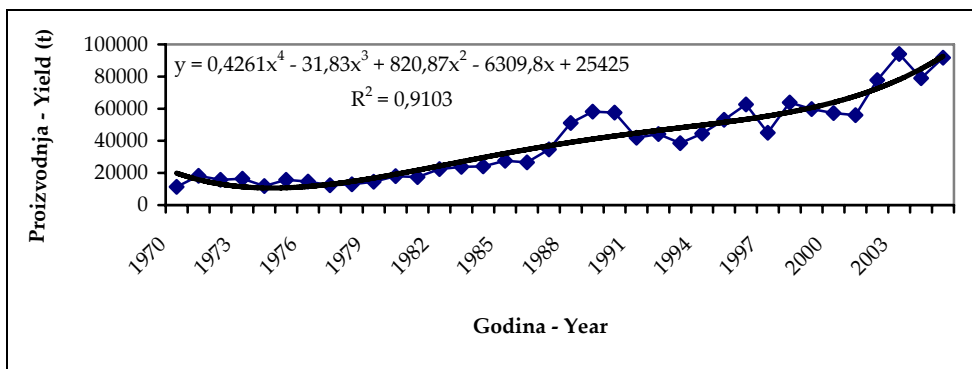
Граф 4. Површина под малином (ха)
Fig. 4. Raspberry-growing area (ha)

Граф. 5. Принос малине (кг/ха)
Fig. 5. Raspberry yield (kg/ha)

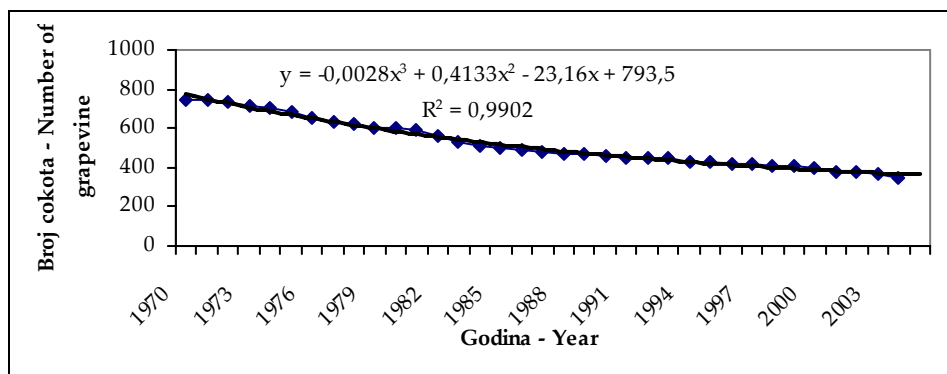
Србија, тренутно није највећи произвођач малине у Европи, али производи малину врхунског квалитета због чега увек постоји могућност њеног пласмана на светском тржишту уз релативно повољне услове (пре

свега цену). То је и основни разлог интензивирања развоја ове производње. Малина се веома успешно пласирала на инострано тржиште и у време економске блокаде Југославије, што није случај са осталим воћним врстама.

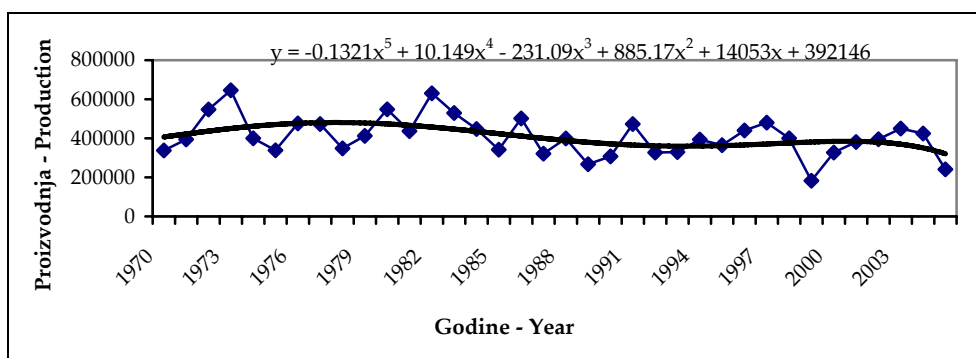
Граф. 6. Укупна производња малине (т)
Fig. 6. Total raspberry production (t)

Највећи пад површина, те и производње у пољопривреди Србије у последњих 30 година бележи најинтензивнија грана пољопривреде – виноградарство. На граф. 7 запажа се негативан тренд кретања броја чокота винове лозе у Србији. У првом подпериоду од 1970.-79. године просечан број чокота износио је 710,56 милиона, у периоду од 90-их до 2000-е године 467,37 милиона, или 34% мање у односу на први подпериод, а од 2000-е године 368 милиона или 48% мање у односу на исти период.

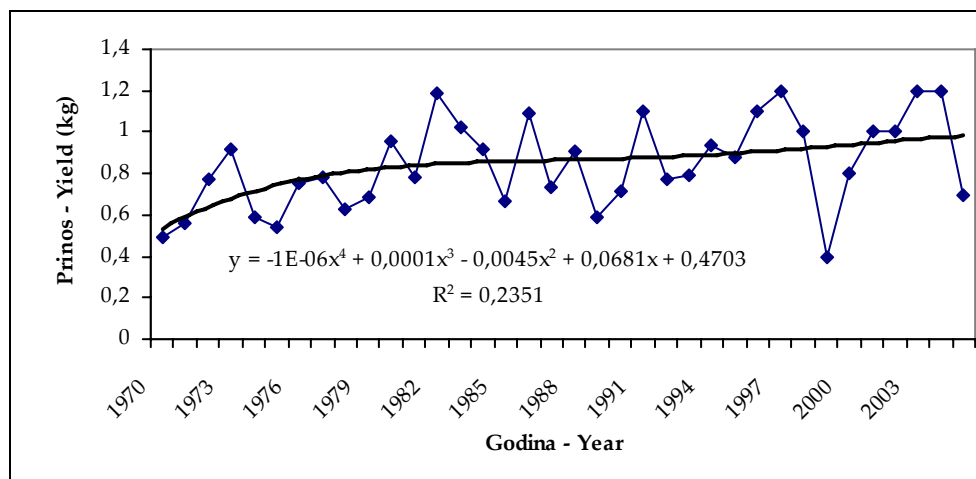
Граф. 7. Број чокота винове лозе (мил.)
Fig. 7. Number of grapevine (mil.)

Од 1970. године број чокота винове лозе смањен је са 745 милиона јединки на 337 милиона, у 2005. години, односно за 48% или за 408 милиона чокота. Ово стање у виноградарству је резултат беспарице у пољопривреди те и немогућности обнављања винограда, као дугорочних засада, који траже високе инвестиције, такође неповољног економског положаја произвођача грозђа и вина на неорганизованом тржишту итд. Смањење броја чокота винове лозе узроковало је и смањење производње грозђа (граф. 8). На истом графикону запажа се врло висока варијабилност производње грозђа ($C_v > 20\%$), што је резултат нестабилног приноса по чокоту, $C_v > 15\%$ (граф. 9).

Граф. 8. Укупна производња грозђа (000 т)

Fig. 8. Total grape production (000. t)

Граф. 9. Принос грозђа по чокоту (кг)

Fig. 9. Grape yield per vine(kg)

Непланско и неконтинуирано улагање у дугогодишње засаде винове лозе су резултат велике осцилације приноса грожђа. Дугорочно посматрано може се уочити пораст приноса грожђа по чокоту са 0,49 кг (1970. године) на 0,96 кг (1980. година), 0,71 кг (1990. година), односно 0,8 кг (2000-е године) или 0,7 кг/чокоту у 2005-ој години. Промене у сортименту и начину узгоја винове лозе резултирале су повећање приноса по чокоту, те је у периоду од 1970.- 79. године исти принос износио 0,67 кг, а у периоду од 1990-99 године 0,95 кг по чокоту, односно повећање преко 41%, у подпериоду од 2000.-05. године 0,98 кг или 46% већи.

Закључак

Анализа кретања интензивности воћарско-виноградарске производње у периоду од 1970-2005 године показала је следеће:

- Изразито високе варијације у воћарско–виноградарској производњи су резултат нестабилног приноса по јединици (стаблу, хектару или чокоту);
- У последњем подпериоду (2000.-05.) повећава се производња јабуке, шљиве и малине, док производња грожђа бележи константан ниво;
- Производња малине која има релативно стабилан пласман на тржишту бележи континуирано добре резултате и повећање како површина и приноса, тако и укупне производње;
- Интензивирање развоја производње малине има за резултат знатно повећање приноса по ха. Остале линије воћарско–виноградарске производње нису забележиле повољна кретања интензивности, јер су улагања била скромна;
- Само повољан економски амбијент може довести до побољшања интензивности воћарско–виноградарске производње те би требало: обезбедити финансијска средства за развој ове производње, мерама аграрне политике интензивирати производњу воћа и грожђа, као и интегрисати примарну воћарско–виноградарску производњу са прерадом пољопривредних производа;
- Једном дефинисани позитивни атрибути интензивирања воћарско–виноградарске производње нису заувек дати, они се непрекидно мењају и прилагођавају новонасталим условима у земљи и иностранству.

Литература

1. Ceranić S., Maletić R., Janković N. (2001): Importance of fruit and viticulture production in the strategy of agricultural development in Serbia. 1st International symposium "Food in the 21st century", Book of abstract, p.146-147.
2. Малетић, Р. (2005): Статистика, Пољопривредни факултет, Земун.
3. Јанковић, Н (2000): Анализа кретања интензивности пољопривредне производње у зависности од производно-економских фактора. Магистарска теза, Пољопривредни факултет, Нови Сад.
4. Статистички годишњак Србије за одговарајуће године, Републички завод за статистику, Београд.

Примљено: 03.04.2007.

Одобрено: 26.09.2007.

UDC: 631.15:634.1(497.11)

**FRUIT GROWING AND VITICULTURE FROM THE STANDPOINT
OF FUTURE DEVELOPMENT OF SERBIA**

Radojka Maletić, PhD, Slobodan Ceranić, PhD

Faculty of Agriculture, Belgrade

Abstract

The aim of the study was to analyze trends of intensivity of fruit growing and viticulture production in Serbia considered to be of major importance in agricultural production. Yield and production data in fruit and viticulture growing were analyzed for the period 1970-2005.

Positive agri-policy measures and systemic solutions at the Republic level may contribute to the spread of biodiversity of the productions (including processing capacities). Thus Serbia would rank high and may be expected to play the leading role in the production, processing and export of fruit and grapes both in the Balkans and Europe.

Key words: fruit growing and viticulture production, strategic development, EU

Author's address:

Dr Radojka Maletić
Poljoprivredni fakultet, Zemun
Nemanjina 6
Republika Srbija

ЦЕФТА-ЈАЧАЊЕ КОНКУРЕНЦИЈЕ И СЛАБЉЕЊЕ МОНОПОЛА

Владана Хамовић¹, Ј. Субић¹

Апстракт: Јасна и доследна примена нових прописа и правила у које се може убројити и формирање ЦЕФТА, свакако ће допринети побољшању постојећих односа на тржишту. То ће утицати корективно и позитивно на конкуренцију и самим тим смањити утицај монопола. Дефинитивно опредељење за тржишни и профитни начин пословања и размишљања, предузетништво и власничка трансформација привреде, представља широку, али неопходну основу да се на савремен начин реши и питање организовања и заштите интереса потрошача у Србији.

Кључне речи: нови прописи, тржиште, конкуренција, монополи, интерес потрошача

Успостављање зоне слободне трговине у региону југоисточне Европе на основу Меморандума о либерализацији и олакшицама у трговини који је потписан јуна 2001.године у Бриселу, у оквиру пакта стабилности, приступиле су Албанија, БиХ, Бугарска, Хрватска, Македонија, Молдавија, Румунија и СР Југославија. Потписивањем меморандума постављена је основа склапање билатералних споразума између земаља ЈИЕ и успостављена мрежа од 28 споразума, на принципу Општег споразума о трговини и царинама (ГАТТ-1994) и Споразума о оснивању Светске трговинске организације СТО. Идеја о јединственом мултилатералном споразуму о слободној трговини у региону појавила се потребом рационализације спровођења споразума и стварања већег степена предвидивости, али и као последица компликоване мреже великог броја споразума.

¹ Др Владана Хамовић, научни саветник, др Јонел Субић, научни сарадник, Институт за економику пољопривреде, Београд, Волгина 15, Телефон 011 2972 863, 011 2972854, меил адресе: vladana_h@mail.iep.bg.ac.yu, jonel_s@mail.iep.bg.ac.yu

Основни циљ замене мреже билатералних споразума о слободној трговини јединственим Споразумом су били:

- Повећање обима међународне трговине и директних инвестиција у ЈИЕ,
- Даља либерализација и олакшавање трговине,
- Повећање степена хармонизација и транспарентности,
- Јачање регионалне сарадње,
- Олакшано административирање владама у трговини и трговинским режимима,
- Обезбеђење ефикасног механизма решавања трговинских спорова између уговорних страна,
- Допринос даљем развоју односа потписница са ЕУ и пуној интеграцији у систем међународне трговине.

ЦЕФТА 2006. потписале су републике Албанија, БиХ, Бугарска, Хрватска, Македонија, Молдавија, Румунија, Црна Гора, Србија и привремена административна комисија УН на Косову у име Косова.

ЦЕФТА је модеран и свеобухватан Споразум о слободној трговини у региону југоисточне Европе. Њиме је унапређен процес либерализације трговинског режима, који укључује и увођење савремених стандарда у области трговинске политике и конкуренције, државне помоћи, јавних набавки, интелектуалне својине и трговине услугама у складу са правима и процедурама СТО. Реализација споразума треба да води повећању обима трговине у региону, већој јавности и прегледности пословања. Укључивањем у паневропску зону дијагоналне кумулације порекла производа и ствара се нови оквир за трговину и инвестиције, што ће утицати на повећање запослености и општи економски развој.

Принципи на којима се темељи израда Споразума су:

- Надовезивање на постојеће билатералне споразуме о слободној трговини,
- Базирање на постојећем ЦЕФТА споразуму уз допуну нових области – услуга, интелектуалне својине, јавне набавке и инвестиције,
- Усклађивање са прописима и процедурама СТО,

- Усклађивање са Меморандумом о либарализацији и олакшању трговине,
- Хармонизација материје билатералних споразума ради повећања транспарентности и предвидљивости,
- Обезбеђивање институционалног оквира за управљање Споразумом, контролу ефикасности и примену истог.

Предности ЦЕФТЕ 2006 су:

- Слободан проток људи, робе и идеја, вишеструко повећање размене, усклађивање привредног развоја, сварање знатно већег тржишта и побољшање привредне ситуације,
- Повећање прилива страних инвестиција у региону, на које ће знатно утицати стварање јединственог тржишта,
- Подизање технолошког нивоа производње, продуктивности, ефикасности и примене савременог менаџмента, као ефекти тржишних услова пословања,
- Обезбеђивање потрошачима већег стандарда кроз разноврснију понуду квалитетније и јефтиније робе,
- Убрзавање процеса приступања СТО и ЕУ.

У оквиру текста ЦЕФТЕ који је распоређен у седам поглавља, интересантно је осврнути се на тему **Општих одредби из главе V. где су између осталог дефинисана и правила конкуренције – државни монополи, правила конкуренције међу предузећима, правила о заштити контингента, дампинг и опште заштитне мере и остало.** Према овом члану Споразума:

- Државни монополи и државна предузећа морају се прилагодити одредбама Уговора о оснивању ЕЗ (чл. 81.,82. и 86.) и правилима СТО;
- Забрањени су споразуми/уговори којима се утврђују куповне или продајне цене или др. Услови трговине;
- Забрањени су споразуми/уговори којима се ограничава и контролоше производња, тржиште и технички развој
- Забрањени су споразуми/уговори којима се дели тржиште или изори набавке;

- Забрањују се примена неједнаких услова пословња и условљавањем закључивања споразума додатним обавезама које нису предмет споразума.

То је област којом ћемо морати доста да се позабавимо.

Милиони потрошача у Србији и свим земљама региона, које би до краја првог полугођа ове године требало да ратификују споразум о зони слободне трговине, ЦЕФТА, надају се да ће осетити његове благодети у виду боље и квалитетније понуде, али и нешто нижих цена. Иако би за логично било очекивати да ће до тога довести заостравање конкуренције, не постоје никакве гаранције да ће се то и десити. Снажни монополи, наиме, представљају, главну сметњу том, за потрошаче позитивном развоју ситуације, јер интереси неколико, у регионалним оквирима прилично моћних компанија, битно се разликују од интереса милиона грађана.

ЦЕФТА ће свакако више користи донети привредама које производе квалитетну робу, која има потребне сертификате и која је ценовно конкурентна. У сваком случају, стварањем ЦЕФТА прошириће се тржиште и за наше, али и за произвођаче из суседних земаља, јер ће се и њима отворити могућност већег присуства на српском тржишту, а самим тим ће и потрошачи у Србији имати могућност већег избора. Међутим, не очекују да ће ЦЕФТА, сама по себи, довести до таласа појефтињења. Обарање цена зависи, наиме, од конфигурације тржишта. Ако је оно подложно монополизацији или картелизацији, онда ни стварање шире зоне слободне трговине неће аутоматски разбити те картеле. Тај посао, по њиховом уверењу, прво мора да се одради на националном плану, у свакој чланици ЦЕФТА, активирањем антимонополских инструмената. То је услов да корист од стварања ЦЕФТА осете и потрошачи, наглашавају добри познаваоци прилика у региону и стручњаци за спољну трговину, уз објашњење да је логика монопола свуда иста, а њих има у скоро свим земљама региона.

Имајући у виду структуру спољнотрговинске размене Србије са светом у којој доминирају полуфабрикати и сировине, као и висок дефицит који резултира мање или више из тако структуриране привреде, поставља се и питање конкурентности извозно оријентисане понуде. Суфицит у извозу вредан 160 милиона долара Србија је остварила у размени хране (75 мил. долара у извозу воћа и поврћа и 85 мил. долара кдо житарица и производа од њих). То је такође проблем са којим ћемо се брзо суочити, јер Србије има мало квалитетне робе која би могла бити конкурентна на страном тржишту. Роба намењена извозу не само да није конкурентна по квалитету, већ и по цени, дизајну, амбалажи. Цене производа су у просеку за око 20% више од истих на иностраном тржишту, а то у знатно повећаној

конкурентској борби и све софистициранијој понуди има веома малу пролазност. С обзиром на дисконитуитет у снабдевању потребним квалитетним увозним сировинама и недовољној финансијској подршци извозно оријетисаној привреди или бар оној која би то могла бити, на домаћем тржишту се дуго објективно и не може постићи виши квалитет ни смањити трошкови производње. Тако су и изостали ефекти на остваривању конкурентније цене, на маркетинг акцијама, на прилагођавању светским стандардима. Без менаџера са високим степеном визије развоја на микро и макро нивоу нема значајнијег искорака српске привреде на светско тржиште.

Све чланице ЦЕФТА током транзиције само су делимично успеле да промене наслеђену привредну структуру, али се нису у потпуности избориле са монополимима. У сваком случају, против монопола се треба борити управо јачањем конкуренције, између осталог и кроз овакве аранжмане, као што је ЦЕФТА, и да је при том важна улога државе, односно антимонополске комисије, чији је задатак да укаже и на тржишне девијације и отклони их кроз либерализацију спољне трговине. Ни једна земља, ма како развијена била, не може се у потпуности изборити са монополским структурама, које се, вођене логиком интереса, увек јављају, и њихов удео и значај могу се увелико смањити и то искључиво јачањем конкуренције.

Уз подсећање да је слободан проток робе у региону био загарантован и ранијим, билатералним споразумима, нови мултилатерални споразум омогућиће да се роба, без икаквих ограничења, несметано креће унутар ЦЕФТА, уз истовремено смањење трошкова. Фирмама, навиклим на државну заштиту, ЦЕФТА неће бити по мери. Она ће заоштрити конкуренцију и сасвим је извесно да ће неке домаће фирме изгубити део купаца. Произвођачи ће кроз јачу тржишну утакмицу, коју намеће ЦЕФТА, заправо почети да се прилагођавају и за наступ на тржишту Европске уније. Суштина ЦЕФТА, као почетног степена интеграције и јесте да створи повољније услове за произвођаче и потрошаче, да и једнима и другима пружи нове могућности. За произвођаче је то, по њеним речима, својеврсни тренинг за много оштрију конкуренцију, која их чека на тржишту ЕУ. Генерално, ЦЕФТА ће за добре фирме значити велику шансу, а за лоше корак ближе стечају. Променом услова и начина пословања управо ће се појачати диференцијација између добрих и лоших, што је чак добар тренинг, први корак ка ЕУ у смислу прилагођавања пословне политике наших фирми новим стандардима, потпуно другачијем приступу иностраном тржишту, што појединим фирмама из Србије итекако недостаје и управо ће се ту правити најоштрија селекција.

Са променом услова пословања неопходно је боље организовати потрошачко друштво на начин да се бар приближимо искуствима развијених земаља, без обзира што услови за то нису уопште тешки. Јасна и доследна

примена нових прописа и правила у које се може убројити и формирање ЦЕФТА, свакако ће допринети побољшању постојећих односа на тржишту. То ће утицати корективно и позитивно на конкуренцију и самим тим смањити утицај монопола. Дефинитивно опредељење за тржишни и профитни начин пословања и размишљања, предузетништво и власничка трансформација привреде, представља широку, али неопходну основу да се на савремен начин реши и питање организовања и заштите интереса потрошача у Србији. Ако се погледа шта је на том плану урадила Влада Србије, не може се наћи оправдање што није, бар морално, ако не и неким мањим средствима подржала и помогла акције невладиних, непрофитних организација за заштиту потрошача, између којих не постоји потребан степен координације.

Литература:

1. www.pks.co.yu
2. www.ekapija.com
3. www.kombeg.org.yu

Примљено: 18.07.2007.

Одобрено: 26.09.2007.

UDC: 339.13:366.5

**CEFTA-STRENGTHENING OF COMPETITION
AND WEAKENING OF MONOPOLY**

Vladana Hamović, PhD, Jonel Subić, PhD
Institute of agricultural economics, Belgrade

Abstract

Clear and consistent application of new regulations and rules whose part can also be CEFTA will contribute the improvement of present relations on the market. That will influence corrective and positive on competition and by that decrease the influence of monopoly. Definitive appropriation for market and profit way of business and thinking, entrepreneurship and owners transformation of economy, represents wide but necessary basis for solving in a modern manner the question of organization and protection of consumer's interest in Serbia.

Key words: new regulations, market, competition, monopoly, of consumer's interest.

Author's address:

Dr Vladana Hamović
Instituta za ekonomiku poljoprivrede, Beograd
Volgina 15., 11000 Beograd
Republika Srbija
e-mail: office@mail.iep.bg.ac.yu

REASONS WHY PEOPLE TURN TO VEGETARIAN DIET

Raluca Andreea Ion¹

Abstract: The study is trying to identify the reasons why people turn to vegetarian diet. In order to research this topic, it is done an international literature review on the topic of vegetarianism, considering both pros and cons attitudes and beliefs. Even there are lot of pro vegetarian diet, however, there are studies showing that strict vegetarianism implies health risks and economical inefficiency.

The research indicates that vegetarians have varied motivations including health, ethical, economic, environmental, religious, cultural and social concerns. This conclusion has implication for educating consumers to eat healthier, and for food producers and sellers to adapt their strategies to the new tendencies in food consumption.

Key words: vegetarian diet, food producers, health, alimentation

Introduction

This review aims to research the reasons why people choose a vegetarian or a semi-vegetarian diet. It focuses on pros and cons vegetarian diet, reasons and objection to the claim that people tend to eat more vegetarian food. In answering this research question, it is done an international literature review on the topic of people attitudes and believes towards vegetarian diet.

The present study is useful for both food producers and sellers that might develop their businesses correspondingly to the tendencies, attitudes and beliefs identified. Also, the study is useful for educating consumers to eat healthier food.

Considering the definition from Wikipedia, “vegetarianism is the practice of not consuming the flesh of any animal with or without also eschewing other animal derivatives, such as dairy products or eggs”. Two other terms are also used: reduced meat eaters that are people who classify themselves as reducing their overall meat

¹ Raluca Andreea Ion, Academy of Economic Studies Bucharest, Faculty of Agro-food and Environmental Economics, raluca.ion@eam.ase.ro

consumption, and semi-vegetarianism defined as a self-classification amongst people who claim to have eating habits which focus on vegetarian food, but they eat some kind of meat on an occasional basis. Red meats are usually excluded.

Pros and cons vegetarian diet

People tend to eat more vegetarian food, and the reasons are very different. There are 800 millions of vegetarians worldwide, of which one million in Romania (Onciu, Camelia, 2007). Vegetarians have varied motivations including health, ethical, economic, environmental, religious, cultural, and social concerns.

The first reason, and maybe the strongest one¹, is health problems. Numerous research papers show that vegetarian diet is healthier. Statistics show that cancer and diabetic disease are less frequent among vegetarian people. In addition, people eating meat each day suffer, in a larger share, of hypertension, digestion and heart diseases, compared to those who have a semi-vegetarian diet (Formula AS Journal, 2007). But, in reality, the most important factor influencing susceptibility to coronary disease is age. The older one is the greater the risk (Fraser, 1994). Coming back to health problems determined by eating meat, this happens because it contains elements harmful for human health, such as cholesterol and saturated fats, hormones, antibiotics, pathogens and pesticide residues. Some people even feel better when giving up eating meat, because they have a slow metabolic rate and they don't produce enough hydrochloric acid (Brassil, Martha).

At the other extreme it is widely held that strict vegetarianism can introduce health risks. Children, pregnant women and old people are exposed to the risk of anemia, deficiency in growing up, nervous disorders. This is because animal proteins are indispensable for human body, meat has vitamin B12, and vegetables and fruits have less amino acid.

The second reason why people turn to vegetarian diet is concern about animals and animal welfare (Beardsworth and Keil, 1991). Some decide to follow it on moral grounds as they feel bad about killing animals. The sight, smell and sound of slaughter houses and the slaughter itself is unpleasant, even when the animals have been transported to the slaughter houses in humane conditions. In addition, an increasing proportion of animals are reared in battery conditions or in factory farms, which are thought to be cruel (Hillman). Thus, being vegetarian helped to express their philosophy of non-violence or no-injury to animals.

¹ Previous studies show that 35% of people turn to vegetarian diet because of health reasons (Dwyer *et al*, 1974)

The third reason has economical connotations. Vegetarian food is cheaper. Thus, poorer households abstain from certain meats because of their costs. Although vegetarian eating should theoretically be cheaper than non-vegetarian eating, because it cuts out one of the most expensive items in a meal, vegetarian substitute foods are relatively expensive. For example, vegetarian sausages are 1.82 times the price. Vegetarian cheese on the other hand is either 15% cheaper or 25% dearer, depending on cheese type.

Even the vegetarian food is cheaper, animal farming seems to be an efficient use of land, because there are utilized the areas not used as arable land. It does support grass or other plant life which human cannot utilize it directly. Thus, it is needed a system which converts that grass into a form of food that people can eat. So, much of the land discounted for arable use can be, and is, used for the raising of food animals. In many areas where animals are farmed, they are the only things which can be farmed. In these areas, therefore, animal farming is the most efficient use of the land. In addition, most of the world's surface is not covered by land, but by the oceans and seas. At present, millions of tonnes of fish are caught or farmed each year. As well as not eating meat, many vegetarians don't eat fish. Some authors consider that, if vegetarianism really caught on and everybody on the planet stopped eating fish, the two-thirds of the population who are not starving at present would soon join the third who are (Grover). Even the animal farming is an efficient use of land, there are studies on world food security estimating that an affluent diet containing meat requires up to 3 times as many resources as a vegetarian diet (Penning de Vries, 1995).

The fourth reason is environmental concern, which is related to the economical one. Worldwide food production requires 30% of the total soil available, 20% of fossil fuel energy and a major part of the fresh water flow (Nonhebel, 2004). Raising cattle seems to be one of the most damaging components of agriculture (Goodland, 1997). They cause the most environmental damage of any non-human species through over-grazing, soil erosion, desertification and tropical deforestation for ranches, in addition to their gaseous emissions and manure products. The methane that cattle emit and bioxide carbon emitted by the electrical central needed for farms' maintenance are factors that contribute to global warming. The land used for producing feed for animals needs irrigation that rises to 80% of the level of water needed for human consumption (Romanian Society of Vegetarians).

The fifth reason is religious issue that determines people to adopt a more or less vegetarian diet. For instance, orthodox Moslems and Jews who eat meat from animals slaughtered in conditions meeting their ritual requirements sometimes say they are vegetarians, because their halal or kosher slaughter is not widely

understood. Orthodox Christians fast more than eighteen weeks a year, eating just vegetal origin food.

The sixth reason comes from culture, different culture having different learning in their attitudes towards animals: naturalistic, ecologicistic, humanistic, moralistic, scientific etc. (Kellert, 1988). Moral attitudes are related to concerns about livestock welfare, but animal welfare would to some extent feature in humanistic attitudes towards companion animals. In a comparison of Japanese, Germans and US Americans, Kellert found that the moralistic attitude was very strongly developed amongst the Germans. The Japanese had a well-developed humanistic outlook and Americans varied according to which part of the country they were raised.

The seventh reason emerges from social issues. Some people reduce their meat consumption to conform or adapt to the lifestyle or standards of friends, relations or other influential people. One's own body image is an important example (Bolger).

Even people tend to eat more vegetarian food; there are consumers that enjoy eating meat. The taste of meat helps to reinforce that enjoyment and this is one of the main reasons why would-be vegetarians resist becoming vegetarian. But meat is regarded as a dead food which is in the process of decomposing and eating it is synonymous with ingesting death. Even amongst meat-eaters meat does not have an image of being a "health food", but it may be thought to be "good for health" (Bolger).

Conclusion

Hence, a balanced conclusion of all consideration above should establish that the reasons why people tend to eat more vegetarian food vary from health, ethical, economic, environmental to religious, cultural, and social concerns. Even there are lot of pro vegetarian diet, however, there are studies showing that strict vegetarianism implies health risks and economical inefficiency.

This conclusion has implication for educating consumers to eat healthier, and for food producers and sellers to adapt their strategies to the new tendencies in food consumption. The vegetal production will be developed, while meat producing businesses will shrink or meat producers will change their attitudes towards consumers, respecting their rights to food safety and correct information. The trade with vegetal products must be developed.

To support this effort, it is recommended that further studies be undertaken as quantitative research identifying the quantitative dimension of vegetarianism phenomena.

Bibliography

1. Beardsworth, A., Keil, T., 1991 – *Health-related beliefs and dietary practices among vegetarians and vegans: a qualitative study*, Health Education Journal 1:38-42.
2. Bolger, D. – *Meat, Meat eating and Vegetarianism: A Review of the Facts*,
3. <http://www.maf.govt.nz/mafnet/rural-nz/profitability-and-economics/trends>, Accessed date June 2007.
4. Brassil, Martha – *The best thing to do is to really listen to your body and pay attention to the messages that it is sending you*, <http://danmahony.com/Vegetarian1.htm>, Accessed date June, 2007.
5. Dwyer, J.T., Mayer, L.D.V.H., Dowd, K., Kandel, R.F. and Meyer, J., 1974 – *The new vegetarians: the natural high?* Journal of the American Dietetic Association 65:529-536.
6. Fraser, G.E., 1994 – *Diet and coronary heart disease: beyond dietary fats and low-density-lipoprotein cholesterol*, American Journal of Clinical Nutrition 59 (Supplement): 1117S-1123S.
7. Goodland, R. , 1997 – *Environmental sustainability in agriculture: diet matters*. Ecological Economics. 23.
8. Grover, B. – *The naïve vegetarian*, Second options, Online nutritional information and nutritional facts, <http://www.second-opinions.co.uk>, Accessed date June 2007.
9. Hillman, H. – *A vegetarian conscience*, <http://www.hedweb.com/hillman>, Accessed date June 2007.
10. Onciu, Camelia, *Should I become a vegetarian when I grow up?*, Journal Monitorul de Cluj, 07/05/2007.
11. Penning de Vries, F.W.T., Van Keulen, H. and Rabbinge, R., 1995 – *Natural resources and limits of food production in 2040. Eco-Regional Approaches for Sustainable Land Use and Food Production*. Kluwer Academic Publishing. Dordrecht. 65-87.
12. ***, *Why vegetarian?*, Romanian Society of Vegetarians, www.svr.ro, Accessed date June, 2007.

Примљено: 08.07.2007.

Одобрено: 26.09.2007.

РАЗЛОЗИ ЗБОГ КОЈИХ СЕ ЉУДИ ОКРЕЋУ ВЕГЕТАРИЈАНСКОЈ ИСХРАНИ

Raluca Andreea Ion
Академија економских наука, Букурешт, Румунија

Апстракт

Ова студија покушава да идентификује разлоге због којих се људи окрећу вегетаријанској исхрани. У намери да се истражи ова тема, урађено је истраживање међународне литературе на тему вегетаријанске исхране, разматрајући гласове и за и против овог становишта и уверења. Иако постоји велики број гласова за вегетаријанску исхрану, ипак, многе студије показују да стриктна вегетаријанска исхрана подразумева ризик по здравље и економску неефикасност.

Истраживање показује да вегетаријанци имају различите разлоге за своје становиште, као што су здравствени, етички, економски, еколошки, религиозни, културални и социјални. Овај закључак има импликације на едуковање потрошача да се хране здравије, и за произвођаче хране и продавце да прилагоде своје стратегије новим тенденцијама у потрошњи хране.

Кључне речи: вегетаријанска исхрана, произвођачи хране, здравље, исхрана

Author's address:

Raluca Andreea Ion
Academy of Economic Studies, Bucharest
Faculty of Agro-food and Environmental Economics
Romania
raluca.ion@eam.ase.ro

УПРАВЉАЊЕ РЕСУРСИМА НА ПОРОДИЧНИМ ГАЗДИНСТВИМА

З. Рајић, С. Јелић, Д. Живковић, Н. Ралевић¹

Резиме: Породична газдинства суочавају се са све већом конкуренцијом на тржишту. Да би одговорили захтевима тржишта газдинства морају на најцелисходнији начин користити постојеће ресурсе, повећати продуктивност рада и производни програм ускладити потребама потрошача. Мала газдинства ће веома тешко успети да се одрже на тржишту јер не располажу са људским и материјалним ресурсима. Њихова шанса је у повећању интензивности производње, гајењу култура које имају бољу тржишну позицију и формирању разних одлика удружења. На основу ових претпоставки, препоручујемо за различите типове газдинстава формулисање модела који ће уз уважавање одређених ограничења омогућити остварење прихода довољног за испуњење циљева чланова домаћинства. Упоредивањем решења модела утврдиће се конкурентност појединих линија производње и самих газдинстава. Ово је посебно интересантно за подручја у којима је велики број произвођача, који појединачно располажу са малим површинама, оријентисан на производњу једног или два производа.

Кључне речи: породична газдинства, конкурентност, ресурси

Увод

Уситњеност поседа, недостатак радне снаге, низак степен специјализације производње, низак ниво интензивности производње, застарела механизација, отежан пласман производа и недостатак финансијских средстава само су неки у низу проблема који оптерећују

¹ Др Зоран Рајић, доцент, др Сретен Јелић, доцент, др Драгић Живковић, ред. проф., др Небојша Ралевић, ред. проф., Пољопривредни факултет, Немањина 6, 11080 Београд – Земун, +381 11 2 615 315

индивидуалне произвођаче. Адекватно управљање ресурсима основни је предуслов успешне пољопривредне производње. За унапређење пољопривредне производње најважније је сачувати два основна ресурса, радну снагу и пољопривредне површине. На већини газдинстава ова два ресурса се смањују те је неопходно предузети мере на успоравању и заустављању постојећих негативних трендова. Будућа истраживања требало би усмерити ка тржишно оријентисаним газдинствима, видети њихову просторну размештеност, производну усмереност, обезбеђеност ресурсима и ангажованост, јер она морају бити окосница даљег развоја пољопривреде.

Резултати истраживања

Побољшано коришћење земљишта треба да обухвати снимање стања производних ресурса, праћење производње на што већем броју газдинстава и едукацију. Треба јасно дефинисати на којим се земљиштима, који од усева може гајити са максималним успехом, а на којима треба пронаћи одговарајућу профитабилну алтернативу.

Отежавајуће околности за развој биљне производње су мали посед, велика парцелизација у оквиру газдинства, стара механизација и слаба механизованост појединих операција. Непостојање специјализације у оквиру газдинства, због присуства радних врхова у пољопривредној производњи, утиче на неблагоприятност извођења радова у пољопривреди.

Као озбиљан проблем се јавља пад нивоа примењене агротехнике. Узроци су многобројни: од застареле механизације, лоше заштите усева од корова, болести и штеточина, одсуства наводњавања, до примене малих количина минералних ђубрива. Све ово има за последицу повећане губитке у производњи и смањење просечних приноса.

Да би успешно пословали произвођачи морају знати шта потрошачи желе, и морају се припремити за очекиване промене тржишта. Добра производња не мора да значи и успешно пословање. Профитабилност зависи од комбинације обима производње, квалитета и поуздане маркетинг стратегије. Избор маркетинг стратегије зависи од величине тржишта, бројности произвођача, вештине пословања, транспорта, континуитета снабдевања и испуњавања обавеза на време.

Стратегије продаје могу бити: локалне тезге, успутне тезге, у сопственом аранжману, велетрговине, директна продаја, централизоване тржнице, кооперативе, кућна достава, значајне фарме. Маркетинг процес мора бити компатибилан са особљем на фарми и бизнис вештином. Комбинација компоненти, у било којој маркетинг стратегији, зависи од

локалних тржишних могућности, посебно од жеље узгајивача да буду директно укључени у маркетинг, толеранције, стреса и способности да се избалансирају различити ризици.

Први корак ка успеху је производити оно што потрошачи траже. Додатну вредност представља могућност прераде. У исто време треба промовисати производе и упознати се са њиховим предностима. Како препознати жељу потрошача, како је преточити у његову потребу, ствар је посебне науке – економске психологије.

Да би сте себи уштедели време и новац неопходно је урадити бизнис план, финансијски план, план маркетинга. Без обзира за коју производњу се определите морате се придржавати следећих принципа:

- Утврдити конкуренцију. Производите оно што други не производе или не желе производити.
- Изабрати алтернативна решења.
- Продавати директно или на најмању могућу меру свести број посредника.
- Одржавати прихватљив ниво залиха.
- Обезбедити специфичност производа, јер му на тај начин повећавате вредност.
- Пронаћи добро тржиште.
- Одржавати добре односе са купцима – придржавати се пословног морала.
- Одржавати квалитет производа и пословног система.
- Размотрити разне облике удруживања на пољу маркетинга и производње.
- Анализирати своје активности, јер је то пут ка смањењу трошкова.
- Прошла су времена у којима је добит могла бити остварена повећањем цена, данас је она у директној зависности од темпа смањења трошкова.

Препоруке међународних стручњака су да нови произвођачи стичу искуства посматрајући друге и учећи. То је пут да поправе одређене операције у својој производњи, смање ризике и дођу до нових идеја. Битно је да, уколико сте нови у овом послу и релативно сте мало газдинство, не дозволите нарушавање основа функционисања газдинства, односно правите мале помаке. Полазна основа није иста за сва газдинства. Неки власници имају своја средства, док други тек планирају њихово обезбеђење. Која средства и колико, ствар је специфичности производње и окружења, али је сигурно да њихов квалитет и квантитет одређује шта ћете производити и на који начин. Целокупан менаџмент је везан за расположиве ресурсе.

Буџет је генерално завистан од варијабилних трошкова, општих трошкова и очекиваних користи. У сваком случају, за индивидуална газдинства је важно да очекиване користи надмаше уложени рад власника и његове породице. Ствар је сваког произвођача како ће проценити свој рад и рад чланова домаћинства посебно у односу на варијабилне трошкове.

У сваком случају, као произвођачи морате изаћи у сусрет купцима у погледу количине, квалитета и континуитета испоруке. Приноси и квалитет доста варирају у зависности од сезоне и менаџерских активности. Иновације у производњи и маркетинг стратегији су пожељни јер резултати у другим земљама показују да мали фармери трпе велике губитке у производњи и на тржишту које се затвара за њихове производе. Најбоље би било урадити економске моделе у којима ће се симулирати могућа дешавања и на основу којих ће бити могуће донети пословне одлуке.

Уколико сте спремни да уложите, поставите себи неколико питања:

- Да ли имам ресурсе за то?
- Да ли то заиста желим?
- Да ли имам искуства и информација за то?
- Колики профит могу да очекујем?
- Колико тржиште очекујем?

План производње у многоме зависи од циљева чланова домаћинства. Веома је важно изабрати бизнис план, финансијски план и план маркетинга пре отпочињања производње. Одредити потенцијални профит је битно, пре него што потрошите време, новац и средства. Уколико тражите нешто лако, профитабилно и проверено, наћи ћете много других који то исто раде.

Планирање буџета је веома важно за целокупно планирање на фарми и вођење финансијског менаџмента. Многи произвођачи развијају сами свој буџет, неки стартују са већ постојећим буџетом и прилагођавају га током времена. Нема правила за састављање буџета, јер сваки предлог представља једну од више могућности и мора се прилагодити специфичностима произвођача и конкретној ситуацији.

Процес планирања омогућава произвођачима да сагледају све могућности. Алтернативни кораци треба да еволуирају у базу могућности укључујући ограничења ресурса, маркетиншких могућности (повољности), ризик и неизвесност. Маргиналне могућности треба да предвиде фондове за камате, индиректне трошкове и примања за животне трошкове, враћање дугова и инвестирање. Ове појединости треба да буду укључене у

јединствени план фарме који укључује и пројектоване приходе и пројектовани кеш флоу.

Фактори ризика су цене, производња и финансије.

Кључни фактори успеха су: висок ниво знања за већи квалитет и принос, смањење што је више могуће директних и индиректних трошкова, планирање више варијанти и проширење тржишта.

Активно тражење купаца, прилагођавање понуде и преговори су основа за економски опстанак фармера. Уколико сте заинтересовани за развој фарме морате проучавати тржиште и његов утицај на производњу, цене и маркетиншке одлуке.

Уговорна производња повећава вредност и смањује ризик.

Основни критеријум потрошача за куповину је цена, укус, квалитет, корисност и навике. Важно је и да су производи јасно означени и идентификовани. Према истраживањима на потрошаче највише утиче: цена, укус, састојци, потврђеност производа, бренд, промотивна продаја, сертификовани квалитет, оригиналност производа и поверење у продајно место. Произвођачи морају познавати понуду, тражњу, еластичност понуде и тражње, асортиман производње и прераде, дистрибуцију и начин промоције производа.

Складиште је једно од фактора успеха. Ако га имате, можете чекати праву прилику за продају по већим ценама, мада чување троши ваше паре (финансирање залиха). Једна од могућности је да купац за себе складишти производ уз уговор.

Односе са банкама треба неговати, јер нисмо у могућности да одмах пласирамо робу на тржиште, а треба нам новац. Уговор са продавцима и прерађивачима је најбољи пут за продају и смањење ризика, јер ако не могу да се договоре о најповољнијим ценама, штите га и од неповољних измена. У многим случајевима трговци дају савете за већу и бољу производњу.

Не треба заборавити да додатна опрема кошта и да треба инвестирати у право време. Зато треба осигурати производњу. Инвестициона улагања по јединици површине морају се прилагодити могућностима произвођача који морају бити спремни на промену традиционалног, сваштарског начина производње и повећање степена специјализације. Ово се посебно односи на воћарску производњу где је потребно у појединим случајевима и преко 10000 евра за подизање једног хектара воћњака. Добрим познавањем биолошких особина врсти/сорти и агроклиматских карактеристика локалитета, овај циљ се може у потпуности реализовати.

Доминантну улогу индивидуалног сектора треба и даље потенцирати са тенденцијом перманентног укрупњавања поседа. Ради повећања профитабилности производње и смањења ризика неопходно је активирати мања складишта и прерађивачке капацитете, чиме би се затворио целокупан технолошки процес производње и прераде воћа.

Традиционални системи и технологије гајења постепено ће се мењати увођењем концепта органске производње. Досадашња искуства су показала да се воће, прерађевине од воћа и лековито биље могу сматрати најпогоднијим производима органске пољопривреде. Правилником Савета (ЕЕЗ) број 2092/91 о органској производњи пољопривредних производа и индикацијама које се односе на пољопривредне производе и намирнице, регулисана је контрола и сертификација органских производа у земљама Европске Уније. У поменутом правилнику, између осталог, стоји да је произвођач дужан да обавести орган контроле о свом плану и распореду производње (евиденција о начину коришћења земљишне парцеле предвиђене за органску производњу), да води тачну евиденцију из које инспекцијски орган може да утврди порекло, природу и количине свих набављених сировина коришћених у производњи. У књиговодству треба да постоје подаци о врсти, количинама и купцима производа.

Произвођачима су потребне тржишне информације, економска база, тренинзи, информације о могућностима органске производње, демонстрационе фарме, развој, семе и саднице, нове технологије, заштита, ђубрење, законска регулатива.

У циљу веће контроле остварених утрошача и прихода неопходно је водити евиденцију свих активности по катастарским парцелама. У тексту ће бити дато неколико предлога могуће евиденције од којих су неки преузети из иностране праксе.

Пример 1.:

Број катастарске парцеле:

Врста:

Сорта:

Активност:

Обрада земљишта

Датум	Обрађена површина	Врста обраде	Трошкови	Остало

Управљање ресурсима на породичним газдинствима

Ђубрење

Датум	Ђубриво	Количина	Површина	Вредност

Резидба

Датум	Начин резидбе	Површина	Остало

Заштита

Датум	Заштитна средства	Количина	Површина	Трошкови

Берба

Датум	Начин бербе	Количина	Трошкови	Складиште	Тип амбалаже

Складиштење

Датум од-до	Место	Количина	Вредност	Амбалажа

Пласман

Датум	Купац	Количина	Вредност	Амбалажа

Посете саветодавца

Датум	
Саветодавац	
Констатовано	

Инспекцијски послови

Датум	
Припрема за инспекцију - обавио	
Примедбе	

Инспекцијски послови

Датум	
Инспекцију обавио	
Примедбе	

Инспекцијски послови – добијен извештај

Датум	
Примедбе	

Евиденција се може водити и за остале активности које нису обухваћене наведеним.

Пример 2.:

Ради тачног обрачуна трошкова и прихода неопходно је водити додатну евиденцију. То подразумева да се у току производње води листа утрошеног материјала (количина и вредност), примљене и дате услуге, ангажовање механизације и утрошак рада. Иако су на индивидуалним газдинствима општи трошкови ниски, њихово праћење се не сме изоставити. Након завршеног производног циклуса сачињава се листа производа са количином и вредношћу.

Потреба за повећањем конкурентности на тржишту проузроковала је измене у пословању пољопривредних произвођача. Досадашња пракса која је почивала на форсирању великих производних система у новим условима се мора мењати. Мањи производни погони који су флексибилни и отпорни на тржишне промене могу бити један од начина повећања конкурентности. Предност ових погона је у малим инвестиционим средствима, потребним за почетак производње и запошљавању радне снаге са газдинства. Јачању занатског сектора могу помоћи удружења произвођача која заједничким средствима набављају потребну опрему и започињу производњу за коју су регистрована. У том случају је набавна цена нижа, рокови отплате повољнији, а могућности прибављања финансијских средстава веће. Ово су све фактори који директно утичу на цену коштања и конкурентност готовог производа. У Србији је карактеристичан недостатак комуникационе структуре, нема државне подршке (све је још на личној бази), организације се баве свим и нема поделе између њих (едукација, развој, савети, ПР, лобирање, давање информација). Специјализованих удружења има врло мало и лоша је веза између академских институција и приватних произвођача.

Закључак

Адекватно управљање ресурсима основни је предуслов успешне пољопривредне производње. За унапређење пољопривредне производње најважније је сачувати два основна ресурса, радну снагу и пољопривредне површине. Пре него што уложе новац произвођачи морају знати шта

потрошачи желе и морају се припремити за очекиване промене тржишта. Наиме, добра производња без познавања понуде, тражње, еластичности понуде и тражње, асортимана производње и прераде, дистрибуције и начина промоције производа не мора да значи и успешно пословање.

Висок ниво знања за већи квалитет и принос, смањење што је више могуће директних и индиректних трошкова, планирање више варијанти и проширење тржишта представљају кључне факторе успеха. У циљу веће контроле остварених утрошака и прихода неопходно је водити евиденцију свих активности по катастарским парцелама.

Индивидуални сектор ће и даље бити доминантан што не значи да треба престати са мерама укрупњавања поседа. Ради повећања профитабилности производње и смањења ризика неопходно је активирати мања складишта и прерађивачке капацитете, чиме би се затворио целокупан технолошки процес.

Тежња за рационалнијим пословањем, повећањем конкурентности и профита довела је до различитих облика удруживања произвођача. Специјализована удружења формирају произвођачи због повећања производње, увођења савремене технологије и смањења трошкова.

Литература

1. Група аутора (2004): Стратегија развоја пољопривредне производње, Swedish International Development Cooperation Agency, OPTO International, АВ, Топола
2. Рајић З., Бранка Калановић, Ралевић Н., Димитријевић Б. (01-03. IX 2004): Управљање малим газдинствима, Зборник резимеа *X међународни научни скуп - Власински сусрети 2004. "Наука и село"*, Југословенско удружење за социологију села и пољопривреде, Балканска асоцијација за социологију села и пољопривреде, Завод за социологију развоја села, Власотинце. (стр. 41)
3. Рајић З., Ралевић Н., Живковић Д., Ђурић Драгана, Димитријевић Б. (26-29. VI 2006): Одрживост малих газдинстава, Зборник апстраката, Симпозијум са међународним учешћем «Унапређење пољопривредне производње на територији Косова и Метохије», Врњачка Бања. (стр. 169)

Примљено: 28.03.2007.

Одобрено: 26.09.2007.

UDC: 631.11.11:339.137.2

RESOURCE MANAGEMENT OF FAMILY FARMS

Zoran Rajić, Ph.D., Sreten Jelić, Ph.D.,
Dragić Živković, Ph.D., Nebojša Ralević, Ph.D.

Faculty of Agriculture, Belgrade

Abstract

Family farms are faced with an ever-rising competitiveness on the market. In order to meet the requirements on the market family farms are obliged to use current resources, raise labor productivity and adapt the production program to the needs of the consumers. Small farms are unlikely to succeed on the market considering the lack of both human and material resources. Their only chance is production intensification, competitive crop production and establishment of associations. The aim of the study was to develop models for different family farm types taking into account the constraints in order to enable an income which would meet the needs of household members. A comparison of the models would enable the determination of competitiveness of some production lines and of the farms involved. This is of principal interest to regions where there are numerous producers disposing of small agricultural land areas and focused on the production of one or two products (raspberry or any other berry fruit, plums and tobacco).

Key words: family farms, competitiveness, resources

Author's Address:

Dr Zoran Rajić
Poljoprivredni fakultet
11080 Beograd-Zemun
Nemanjina 6
Republika Srbija

ОДРЖИВИ ТУРИСТИЧКИ РАЗВОЈ РУРАЛНИХ ПОДРУЧЈА СРБИЈЕ²

П. Вуковић, Наташа Цецић, Д. Цвијановић¹

Апстракт: Концепт масовног туризма је крајем двадесетог века доживео свој велики просперитет. Опште тенденције су да се нови правци даљег туристичког развоја траже у туризму посебних потреба.

Проблеми загађења животне средине, све веће отуђености људи од природног амбијента, стандардизације и униформности коју пружа савремени начин живота утицали су да у последње време велики број људи исказује интересовање за повратак природи и здравом начину живота.

Богатство различитих руралних средина које има Србија је основ на коме се може базирати и планирати њен будући туристички развој. Велики број различитих природно-географских целина и њихов очуван екосистем, затим мултиетничност, стари занати, итд. су основ за формирање богате ванпансионске понуде ових подручја. Управо туризам и његов мултипликован ефекат ће се позитивно одразити на укупан привреди живот ових подручја. Важну улогу у томе мора да има концепт одрживог развоја, који је основ и услов сваког даљег планирања и сваке будуће активности.

Циљ рада је да укаже на правце и могућности даљег одрживог туристичког развоја руралних подручја Србије базираног на одрживом туристизму, имајући у виду, пре свега, њене веома очуване и веома респектабилне ресурсе.

Кључне речи: туризам, одрживи развој, рурално подручје, еко-туризам.

² Рад представља део истраживања на пројекту „Мултифункционална пољопривреда и рурални развој у функцији прикључења Републике Србије у Европску унију – 1470000“, Министарства за науку и заштиту животне средине Републике Србије

¹ Предраг Вуковић, дипл. ек. спец., е-маил: predrag_v@mail.iep.bg.ac.yu, мр Наташа Цецић е-маил: natasa_c@mail.iep.bg.ac.yu, др Драго Цвијановић, научни саветник, директор Института за економику пољопривреде, Београд, Волгина 15. 11000 Београд, Србија, е-маил: office@mail.iep.bg.ac.yu, drago_c@mail.iep.bg.ac.yu

Увод

Као и у свакој индустрији ако прихватимо све чешће коришћене термине *tourist industry*, *leisure industry* и у туризму се у почетним фазама развоја није водило рачуна о обиму и начинима експлоатације природних ресурса, ишло се на концепт тзв. масовног туризма. Заштита природне средине је законски вршена селективно, парцијално и најчешће ургентно, када је за то можда већ било касно, за дато подручје или регион.

Имајући у виду да је туризам инкорпориран у све сфере привредног и друштвеног живота, односно имајући у виду његову мултидисциплинарност, јавља се потреба да се сагледа и његов утицај са аспекта окружења. Данас се често у литератури говори о туризму као „*ждерачу простора*“.

Циљ изучавања одрживог развоја је да се пажња посвећује утицају привредног и укупног друштвеног раста на еколошке процесе и сам квалитет животне средине.

Под одрживим туризмом подразумевамо начин да се изађе у сусрет потребама садашњих генерација, како туриста, тако и резидената (домаћина) без препотентног тумачења способности будућих генерација да задовоље своје потребе.

Претопоставке развоја одрживог туризма у Србији

Убрзани научно техничко - технолошки прогрес који је био иманентан свим индустријским револуцијама, довео је до енормног коришћења свих природних ресурса. Распољивост ресурса, као и генерално свих фактора производње, имајући у виду такав модел убрзаног развоја, су се временом рапидно умањивали, нарочито када се има у виду читаво човечанство.

То је условило да се почетком седамдесетих година прошлог века правци даљег постизања привредног раста и развоја, њиховог очувања, траже у другим сверама, а нарочито у сфери информатике.

Сам модел убрзаног индустријског развоја исцрпео је основне генеричке снаге и факторе, и довео до озбиљног нарушавања природног амбијента, једном речју еколошког загађења. Појам одрживог развоја се појавио почетком осамдесетих година двадесетог века и имао је у виду успостављање позитивних односа између људских потреба за бољим квалитетом живота, привредним развојем и нарушеном животном средином.

Тих година усвојен је и документ „*World Conservation Strategy*“ од стране „*Међународне уније за заштиту природе*“, који је формулисао концепт *одрживог развоја*. Временом се у документима који су усвајани

годинама које су следиле, и све већег интересовања због честих еколошких проблема (инцидената), првобитна дефиниција одрживог развоја допуњавала и проширивала. Тако да данас постоји читав низ усвојених докумената на различитим конференцијама и скуповима који се баве питањем одрживог развоја.

Када је реч конкретно о *одрживом туристичком развоју*, он би морао да препознаје права и потребе домаћина, уважава њихове ресурсе (природне и друштвене, антропогене), животни стил, културу као и право да исти утичу на судбину локалних ресурса, туристичких али и свих осталих.

У Србији је тренутно 6,59 % тзв. заштићена територија, а до 2010. године је планирано да се заштити још 3,41 % територије³. Србија у целини гледано као туристичка дестинација има у већој мери очуван природни амбијент. О томе сведочи пет националних паркова који својим, природним и антропогеним вредностима представљају посебне драгуље. То су: Фрушка гора, Ђердап, Копаоник, Тара и Шар-планина.

У Србији је бројним актима рагулисан однос према заштити животне средине. Свакако у првом реду међу најзначајније спада Закон о заштити животне средине⁴, али и бројна подзаконска акта као што су на пример, *Уредба о заштити природних реткости*⁵, или *Уредба о стављању под контролу коришћења промета дивље флоре и фауне*⁶ као и бројна друга подзаконска акта која директно регулишу однос према животној средини.

Са аспекта туризма и његове улоге у очувању и заштити животне средине у првом реду као најважнији правни акт, истиче се *Закон о туризму*⁷, а потом и бројна подзаконска акта која прате овај важан документ.

Детаљан преглед заштићене природне баштине у Србији дат је у табели.

³ Подаци Завода за заштиту природе Србије.

⁴ Службени гласник РС“ бр.135 /2004

⁵ Службени гласник РС“ бр. 50/93

⁶ Службени гласник РС“ бр 31/2005 и 45/2005

⁷ Службени гласник Републике Србије 45/2005

Табела 1. Заштићена природна баштина у Републици Србији
Table 1. - Protected natural resources in Serbia

	Република Србија	Централна Србија	АП Војводина	АП Косово и Метохија
Укупно	1 106			
Национални паркови-укупно	5	3	1	1
Паркови природе- укупно	14	4	9	1
Пределни-укупно	17	14	2	1
Предео изузетних одлика	11	8	2	1
Резервати-укупно	73	45	21	7
Специјални резерват природе	15	4	11	-
Општи резерват природе	1	1	-	-
Споменици природе- укупно	312	192	85	35
Споменик природе ботаничког карактера	257	152	83	22
Споменик природе геолошког и хидролошког карактера	55	40	2	13
Подручја од културног и историјског значаја- укупно	43	32	6	5
Укупно заштићених природних добара	464			
Природне реткости биљне врсте - укупно	215			
Природне реткости животињске врсте-укупно	427			

Извор: Serbian Institute for Nature Protection – www.natureprotection.org.yu

Еко-туризм, компонента одрживог туристичког развоја Србије

Србија је због познатих догађања из деведесетих година (распад СФРЈ, ратови, санкције, дубока економска криза, итд.) била практично одсутна са туристичког тржишта. Током овог периода на туристичком тржишту су се десиле бројне промене које су ставиле као приоритетан циљ њену реинтеграцију у оквире савремених туристичких токова.

Карактеристика модерног туристичког реструктурирања је уградња ефикасне еколошке компоненте у укупан туристички производ и његову промоцију, третирајући је као веома значајну карику за остварење конкурентске позиције и услов за привлачење нове туристичке тражње. Тим више уградња еколошке компоненте јесте приоритетан задатак за процес реинтеграције Србије у савремене туристичке токове и јачање њене конкурентности.

Тренутно се на светском туристичком тржишту нуди више од 150 националних туристичких производа⁷. Податак, по себи, говори о снази конкурентске борбе. Закључак је, свакако, да систем квалитета (Total Quality Management), а пре свега еколошки квалитет, јесте кључни фактор на коме Србија мора да инсистира како би достигла, а потм и очувала своју конкурентност и успешно се позиционирала на тржишту.

Имајући у виду управо еколошки квалитет, а пре свега очуваност природног амбијента у Србији, могуће је обезбедити бољу: тржишну позицију, снажну конкурентност, дугорочну развојну одрживост и у крајњој истанци већу профитабилност. Са друге стране, полазећи од самих потреба туриста (имајући у виду маркетинг концепт као базичну пословну функцију свих привредних субјеката) мора доћи до усаглашавања жеље за подмирењем туристичких потреба и очувања животне средине.

Примена свих начела одрживог туризма у примарни фокус ставља питања:

- разумевања вредности и снаге утицаја великог броја фактора на животно окружење
- чување, заштиту, и унапређење квалитета постојећих природних, културно-историјских и других ресурса.
- потенцирање планског регионалног аспекта развоја
- успостављање ригорозних стандарда за изградњу туристичке инфраструктуре.

⁷ Према подацима светске туристичке организације – www.tourism-org.com

- добар баланс економских, социјалних, енвајорменталних и других циљева.

Успешна имплементација еколошких компоненти (заштита околине и туриста, давање предности оноим производима који су организовани у складу са еколошким стандардима) у будућем спровођењу маркетинг активности у туризму Србије јесте императив.

Стратегијски гледано, развој туризма треба да истиче еколшке, здравствене, рекреативне вредности и специфичности рецептивног простора Србије. У свему томе тржиште ЕУ имаће доминантну позицију у оквиру развојних параметара.

Структурна разноликост, еколошка утемељеност, отвореност, прилагодљивост, динамичност, просторност, комплементарност и интегралност су захтеви као би се извршило квалитативно маркирање туристичког производа Србије. На овај начин би се дугорочно обезбедила функционалност у погледу задовољења потреба различитих сегмената туристичке тражње и јачање конкуренте тражње на свим тржиштима уз перманентно иновирање.

Богатство ванпансионске понуде шанса руралних подручја

Оно што је окарактерисало последњу деценију двадесетог века је, између осталог, чињеница да је све више на значају добио тзв. *туризам посебних интересовања*. Разлог за ово треба тражити у чињеници да савремени туриста тежи да побегне од униформности које нуде стандардизоване посете одређеним дестинацијама. Захтеви туристичке тражње су усмерени на то да се све више тежи да поред уобичајене пансионске понуде, програми боравка на одређеној дестинацији буду оплемењени новим дистинктивним ванпасионским садржајима. Управо на тим дистинкцијама туристичке понуде се и у новије време развија конкурентска борба међу бројним дестинацијама.

Реч је о оним дестинацијама који имају карактер директне конкуренције обзиром на тежњу да се у већем броју привуку туристи истог сегмента туристичке тражње. Гледано у прошлост ове дестинаје су имале карактер супститута обзиром на садржаје које су тада нудиле. Овим је јасно стављено до знања менаџерима одређених дестинација, да програм боравка представља окосницу успешног позиционирања на савременом туристичком тржишту и суштину савремене туристичке понуде.

Еко туризам је новији појам који делимично личи на маркетиншку акцију, а делимично има упориште у понашању туриста који себе сматрају тзв. еко-туристима. Наиме, реч је облику туризма у коме учествују еколошко

свесни појединци и/или групе, који својим деловањем на околну покушавају смањити негативне ефекте које ствара тзв. масовни туризам. На овом таласу развио се читав покрет. „хуманог туризма“, „одговорног туризма“, једном речју *алтернативног туризма*. Данас се сви ови називи сумарно обухватају под називом „**одрживи туризам**“.

Карактеристика еко-туризама је да многи региони желе да искористите своју индустријску неразвијеност како би на своје подручје привукле оне туристе који воле нетакнута подручја. Ваља нагласити да је за долазак сегмента такве туристичке тражње неопходна „*каква-таква*“ инфраструктура, коју многи региони, ваља и то нагласити, још увек немају.

Важно је напоменути да регионални развој након другог светског рата у Југославији био такав да је углавном Република Србија служила као сировинска база за друге њене републике, односно другачије речено, процес индустријализације није у толикој мери био заступљен у Србији. Овакве негативне привредне карактеристике су утицале да се сачува природни фактор, што је створило повољне услове да се данас слободно може говорити о добрим условима за развој еко-туризма.

Више од 80% територије Републике Србије су тзв. рурална подручја, а на овим подручјима према пропису из 2002 године живи 43,6% њеног укупног броја становника. Имајући у виду величину територије и број становника који живе на овим подручјима, тим више и равој еко-туризма би их упослио, а имајући у виду и чињеницу да туризам има мултипликован ефекат на укупан привредни живот, позитивни резултати би се веома брзо уочили.

Сеоски или рурални туризам у функцији еко-туризма

Захваљујући природним, еколишким и амбијенталним карактеристикама, различите руралне средине су веома занимљив и перспективан простор за развој овог специфичног туристичког вида. Адекватно изграђене куће за одмор у природи коју одликује мир и тишина, су праве *оазе* за људе из високо урбанизованих, индустријских центара.

У прошлости развоју овог вида туризма је давана само декларативна подршка, али се од скоро кренуло са оживљавањем неких идеја. Тако је, на пример у току 2004. године дошло у циљу промовисања Србије као „транзитне дестинације“ на путу ка „Олимпијској Атини“, до изградње два типска салаша са свим карактеристикама везаним за живот и обичаје на подручју Војводине (салаши 84 и 137). Салаши су уврштени у туристичку мапу Србије. Бројна села широм Србије су основ за даље планирање,

нарочито имајући у виду трендове на западу тзв. „повратак коренима“, концепт „здраве хране“, стари обичаји и занати, све већа популарност типичних етно сдржаја – музика, фолклор, наивно сликарство итд. У том смислу као саставни део туристичке понуде све чешће се промовише локално, регионално и национално. Посматрано са тог аспекта, јача и улога сеоских домаћинстава, а Србија, има велике потенцијале за развој истих.

Ово је и у складу са чињеницом да је крајем прошле деценије као акт политичког опредељења промовисан модел руралног развоја (CAP) који претпоставља мултифункционалну природу европске пољопривреде и њену развојну улогу у привреди и друштву у целини. Пољопривреда као примарна привредна грана има далекосежне интересе за комплементарну сарадњу са свим секторима привреде. Дакле и са туризмом.

Концепт одрживог развоја заснованог на природним ресурсима, демографској структури која је, ваља истаћи, на подручју Србије нарушена депопулацијом, богатству њене мултиетничности и дефинисаном тржишту његовим циљним групама, су основ и гаранција успеха у овом виду туризма.

Перспективе у којима се може дати пуни допринос са аспекта обogaћења туристичке **ван пансионске понуде** би могли да буду:

1. Упознавање туриста са **традицијом и обичајима** народа и народности, нарочито на подручјима где је мултиетничност заступљена и чини богатство локалних заједница, што пружа ширину за креативност у прављењу различитих активности и програма боравка;

2. **Гастрономија**, односно производња локалних специјалитета као и припремање „здраве хране“ или органска производња хране, што је официјелни назив. Концепт је врло популаран у високо урбанизованим змљама последњих година и може бити садржај угоститељских, али и других манифестација са кулинарским садржајима;

3. Упознавање са **фолклором и играма** свих народа и народности. У складу са предходним као логичан корак је и организација бројних манифестација које би могле да испуњавају културни програм током читаве године различитих руралних средина;

4. Упознавање са **старим занатима и алатима**. Једна од карактеристика савременог туристичког тржишта је да су уникатни производи високо цењени и да данашњи туриста тежи да побегне од униформности које му нуди глобализација. Кроз дугу историју развоја људског друштва многи занати и алати који су играли важну улогу у сеоским домаћинствима, су нажалост већ одавно заборављени и напуштени. Управо они су предмет посебних интересовања туриста из високо урбанизованих

индустријских земаља (центара) и значајно могу обогатити туристичку понуду. Једино удруженим напорима овакви занати могу и да опстану. Различите организације које послују или би требало да послују у сеоским срединама имају задатак да охрабре локално становништво, да их организују, помогну у прибављању сировина као и пласману производа и остваривању по том основу додатних прихода у својим породицама;

5. Народна радиност - Богатство мултиетничности ствара и богатство и разноликост народних радиности које могу деловати доста егзотично туристима. Скоро сваки рурални крај се може похвалити неким својим типичним производом који настаје као дело вредних руку мештана тога краја. Народна радиност је привилегија житеља различитих руралних средина, који у такве производе улажу своје време, умешност и смисао за лепо. Производи народне радиности могу постати основ за развијање посебне привредне гране у руралним подручјима.

6. Културне и спортске приредбе, такође обогаћују и оплемењују формирање асортимана туристичке понуде. Наравно, исте морају бити организоане у складу са начелима одрживог развоја

Закључак

Израда квалитетног програма боравка у природи и на селу не сме бити препуштена локалној сналажљивости, она мора бити озбиљан предмет анализе уколико се очекују развој и ефекти од овог вида туризма. Квалитет пружања услуга је, како то многа истраживања потврђују, један од пресудних фактора које туристи именују када дају оцену о боравку у некој туристичкој дестинацији. Управо у томе је шанса за пуну креативност које имају мештани ових средина.

Важну улогу у унапређењу неких од поменутих садржаја могао би да одигра приватни сектор односно мали бизнис. Прављење парцијалних туристичких програма заслужује подршку, нарочито фискалну али и подршку у пласману, јер би они могли да релативно брзо обогате ванпасионску туристичку понуду и допринесу напорима да се кроз њу ефикасно представе и тржишно валоризују антропогени и други ресурси. На овај начин би могле да се обезбеде основе за допунску запосленост у приватном сектору без значајних иницијалних улагања, што је општи друштвени интерес, а у ова подручја убрзано почну да се развијају.

Литература

1. Вуковић, П., Симоновић, З., Хамовић Владана (2005): „*Одрживи туризам у функцији развоја руралних подручја Војводине*“, Економика, бр. 5-6, Ниш.
2. Вуковић, П., Николић М. Марија (2004): „Сеоска женска популација као ослонац мултифункционалног развоја руралних подручја“, Тематски зборник–Мултифункционална пољопривреда и рурални развој, Институт за економику пољопривреде, Београд.
3. Бакић, О. (2003): „Маркетинг у туризму“, Економски факултет, Београд.
4. Унковић, С. Зечевић, Б. (2005): „Економика туризма“ Економски факултет, Београд
5. www.natureprotection.org.yu
6. www.tourism-org.com

Примљено: 01.08.2007.

Одобрено: 26.09.2007.

UDC: 338.48-55(497.11)

SUSTAINABLE TOURIST DEVELOPMENT OF RURAL AREAS IN SERBIA

Predrag Vuković, BSc., Nataša Cević, MSc, Drago Cvijanović, PDh.
Institute of Agricultural Economics, Belgrade

Abstract

The concept of eco-tourism had its peak towards the end of the twentieth century. General tendency is to search for new directions of tourism development in tourism that meets special needs.

Problems of polluted environment, ever growing alienation from nature, standardization and uniformity of the modern living, are all the reasons why recently more and more people are interested in return to nature and healthy way of life.

Great diversity in rural areas that Serbia has is the foundation upon which its future tourist development can be based. Vast number of various natural and geographical areas and the preserved eco-system in them, along with multiethnic communities, old trades, etc. can be offered as extra services in these areas. Tourism itself and its multiplied effect will have positive influence on the economy in these areas. The concept of sustainable development must play an important role in that process, and it should also be the pre-condition for all future plans and activities.

The aim of this paper is to show the directions and possibilities for future sustainable tourist development in rural areas in Serbia based on eco-tourism, keeping in mind, above all, its highly preserved and respectable resources.

Key words: tourism, sustainable development, rural areas, eco-tourism

Author's address:

Predrag Vuković
Instituta za ekonomiku poljoprivrede
Volgina 15., 11000 Beograd
Republika Srbija
e-mail: office@mail.iep.bg.ac.yu

МОГУЋНОСТИ ЗАПОШЉАВАЊА У РУРАЛНИМ ПОДРУЧЈИМА ВОЈВОДИНЕ¹

Мирјана Шуљманац Шећеров, В. Матијевић, Даринка Кос²

Абстракт: Сагледавањем потребе коришћења могућих и постојећих ресурса, људских и материјалних, као и стање у коме се сада налазе, отвара се могућност планирања политике запошљавања. Имајући у виду бонитет земљишта и разгранатост привредних потенцијала, производња и прерада хране постају императив будућег развоја региона уопште, а посебно руралних средина. Капацитети стручних лица са евиденције филијала Националне службе за запошљавање у Војводини морају постати значајан фактор развоја, те их је неопходно увести у свет рада и примерено користити.

Отуда је неопходно партнерско учешће и координација свих релевантних чинилаца у тежњи за повећањем учешћа Националне службе за запошљавање на тржишту рада, у циљу повећане конкурентности и запошљивости компетентније радне снаге, што је могуће обезбедити кроз мере активне политике запошљавања. То ће за крајњи циљ имати смањење незапослености и ублажавање социјалне искључености ризичних група, те повећати запосленост, у складу са захтевима Националне стратегије запошљавања.

Кључне речи: потенцијали села, тржиште рада, мере активне политике запошљавања, Национална служба за запошљавање.

¹ Ограничене могућности запошљавања, услед сложених друштвно-економских услова у Србији, наметнуле су потребу систематског приступа политици запошљавања. С тим у вези НСЗ Покрајинска служба за запошљавање је била иницијатор саветовања на тему «**Политика запошљавања у пољопривреди, производњи и преради хране и развој руралних средина**», одржаног 23.11.2006.године у Новом Саду. Овај рад представља извод из уводног излагања на овом саветовању.

² Мр Мирјана Шуљманац Шећеров, Владимир Матијевић, дипл.инг. пољопривреде, Даринка Кос, дипл. психолог, Покрајинска служба за запошљавање, Нови Сад

Увод

Незапосленост¹ – један од најсложенијих проблема данашњице, стар је колико и човечанство! Транзициони процеси су карактеристика неразвијених земаља и земаља у развоју. Процеси приватизације део су транзиционих процеса и дају обележје секторској и регионалној реалокацији привредних ресурса.

Динамичне промене у друштву, на макро и на микро нивоу, изискују спремност да се одговорно и организовано сагледају изазови са којима се суочава тржиште рада, предложене мере и обезбеди њихова примена и спровођење у циљу повећања запослености и смањења незапослености.

Потенцијали Војводине

Контекстуални услови и географски положај АП Војводине и њен значај у региону, отварају могућности коришћења њених потенцијала. Два трансевропска коридора: коридор X (друмско-железнички) и коридор VII (европско-водни), стварају услове за страна и домаћа инвестициона улагања, развој предузетништва, малих и средњих предузећа, јачање приватних газдинстава, повезујући традиционалну специфичност и искуства развијене Европе, представљају значајну компоненту одрживог развоја.

Укупна површина АП Војводине износи 21.506 km², од тога је 83,1% територије пољопривредно земљиште, чија структура је:

- оранице и баште 1.582.000 ha (89,89%),
- пашњаци и ливаде 149.000 ha (8,46%),
- виногради и воћњаци 29.000 ha (1,65%).

Од ратарских култура узгајају се кукуруз, шећерна репа, пшеница, соја... Такође, Војводину карактерише интензивна повртарска, као и сточарска производња (говеда, свиње, овце, живина).

Прерађивачка индустрија у АП Војводини чини 93,9% укупне индустрије, а заступљена је кроз 23 индустријске гране, од чега је 42% производња прехранбених производа и пића.

¹ Незапослени, у смислу Закона о запошљавању и осигурању за случај незапослености («Сл. гласник РС» бр.71/2003 и 84/2004) је лице од 15-65 година живота, способно и одмах спремно да ради, које није засновало радни однос или на други начин остварило право на рад, а које се води на евиденцији незапослених и активно тражи запослење.

У Аутономној Покрајини Војводини број запослених лица у пољопривреди смањен је са 41.400 у 2004. години на 36.000 крајем марта 2006. године.

Регистровано је 65.816 предузећа, од чега мала и средња предузећа чине 98%. Има 66.221 регистрованих предузетника и 91.906 пољопривредних газдинстава. (*Извор: Завод за развој Републике Србиј, Београд 2006.*)

Имајући у виду бонитет земљишта и разгранатост привредних потенцијала, производња и прерада хране постају императив будућег развоја региона уопште, а посебно руралних средина. Капацитети стручних лица са евиденције филијала Националне службе за запошљавање у Војводини отуда морају постати значајан фактор развоја, те их је неопходно увести у свет рада и примерено користити.

Стање и карактеристике тржишта рада у АП Војводини на дан 30.09.2006.

Број становника у АП Војводини¹ је 2.031.992. Од тога 912.800 становника представља активно становништво, од чега је 533.916 у радном односу.

На дан 30.09.2006 године на евиденцији филијала Националне службе за запошљавање на територији АП Војводине регистровано је 277.878 незапослених лица. Стопа регистроване незапослености у АП Војводини је 32,5%. Према европским показатељима² (анкета о радној снази) стопа незаполености је 20%.

Учешће младих до 25 година у укупном броју незапослених је 17,6%. Удео дугорочне незапослености (више од 2 године) у укупној незапослености је 51,0% Учешће жена у незапослености је 52,6% . Просечна дужина трајања незапослености је 48 месеци. Учешће лица без искуства у укупној незапослености је 49,9%. Просечна старост незапослених је у категорији од 31-40 година. Новчану накнаду за време привремене незапослености прима 7,9% незапослених лица. (*Извор: Месечни статистички билтен НСЗ Покрајинске службе за запошљавање, септембар 2006. године.*)

¹ Републички завод за статистику, Београд, Попис становништва 2002. године

² Републички завод за статистику, Београд, Анкета о радној снази, октобар 2005. године

Незапосленост у пољопривреди

Од укупног броја незапослених (277.878) са евиденције филијала Националне службе за запошљавање у АП Војводини, незапослених стручних лица у пољопривреди на дан 30.09.2006. било је 20.328 (11.840 жена, 8.488 мушкараца).

Да би се сагледало стање незапослености у пољопривреди, како би се могле предузети неопходне мере, приказујемо број незапослених стручних лица у овој области на дан 30.09.2006. године, према степену стручности, профелима и годинама старости (табеле 1. и 2.):

Табела 1. Незапослена стручна лица у пољопривреди у АП Војводини на дан 30. 09. 2006.

Степен стручне спреме	Произвођачи биља	Сточари и живинари	Рибари и Одгајивачи осталих животиња	Ветеринари	Прерађивачи хране и пића	Прерађивачи дувана	Укупно
III	2.287	102	1	13	5.347	8	7.758
IV	5.312	651	13	1.163	3.516	2	10.657
V	35	31	0	1	78	0	145
VI	266	74	0	0	219	0	559
VII/1	838	142	31	76	124	0	1.181
VII/2	18	2	0	2	2	0	24
VIII	3	0	1	0	0	0	4
Укупно	8.759	1.002	16	1.255	9.286	10	20.328

Извор: Евиденција незапослених лица, октобар 2006. године, НСЗ Покрајинска служба за запошљавање

На основу расположивих статистичких података садржаних у Табели 1, уочава се најбројнија незапосленост у III и IV степену стручне спреме (средње образовање) што чини 91% од укупне незапослености у пољопривреди.

Анализирањем података из Табеле 2. произилази да је незапосленост по старости најизраженија у интервалној групи од 31-40 година. Такође изражена је и незапосленост младих од 18 до 25 година, што посебно обавезује на изналажење могућности запошљавања.

**Табела 2. Незапослена стручна лица у пољопривреди у АПВ
на дан 30.09.2006. године по профилима и годинама старости**

	до 18 год.		од 19-25 год.		од 26-30 год.		од 31-40 год.		од 41-50 год.		преко 50 год.		СВЕГА	
	Укуп.	жене	Укуп.	жене	Укуп.	жене	Укуп.	жене	Укуп.	жене	Укуп.	жене	Укуп.	жене
Произвођачи биља	39	9	1.665	800	1.310	737	2.672	1.522	1.994	942	1.079	326	8.759	4.336
Сточари и живинари	0	0	17	6	66	40	413	257	326	148	180	49	1.002	500
Рибари и одгајивачи осталих животиња	0	0	1	1	0	0	0	0	13	6	2	0	16	7
Ветеринари	1	0	396	148	260	120	349	194	174	57	75	23	1.255	542
Прерађивачи хране и пића	31	14	2.809	2.028	1.725	1.362	2.186	1.767	1.619	1.132	916	143	9.286	6.446
Прерађивачи дувана	0	0	2	2	0	0	1	1	3	2	4	4	10	9
Укупно	71	23	4.890	2.985	3.361	2.259	5.621	3.741	4.129	2.287	2.256	545	20.328	11.840

Извор: Евиденција незапослених лица, октобар 2006. године, НСЗ Покрајинска служба за запошљавање

На стање у овој области утицала је: неодговарајућа законска регулатива; неповољна структура власништва; недовољно коришћење нових знања и технологија; низак ниво техничке опремљености; недовољне инвестиције; неадекватан маркетинг; недовољна међурегионална мобилност; мале зараде; недостатак програма за мала и средња предузећа; готово непостојећа подршка локалних заједница; неодговарајући програми за ревитализацију села, уз спору исплату за пољопривредне производе, без субвенција за развој села; миграција из села у град; недефинисани власнички односи и др. Поред тога, на ово су утицали: неодговарајући положај пољопривреде - као гране; ниска куповна моћ становништва; неспремност због несигурности на нове изазове и промене, тешки услови рада и др.

Покрајинска служба за запошљавање спровела је, на валидном стратификованом узорку истраживање чији циљеви су: испитивање положаја незапослених стручних лица (лична стратегија у покушајима запошљавања, процена компетенција у тражењу посла и намере у запошљавању) и предлагање програма помоћи незапосленим лицима при запошљавању у пољопривреди и преради хране. Метод истраживања је непосредно испитивање упитником. Узорак је сразмеран стурктури популације незапослених лица на евиденцији у овој области, према полу, старости и степену образовања. Резултат је обрађен стандардним статистичким методом.

Истраживање је показало да незапослени имају највеће интересовање за запослење у оквиру струке, а мање за преквалификацију ради лакшег запошљавања и планирање започињања сопственог посла. Уочљива је неспремност незапослених за промену места боравка у циљу проналажења посла. Ово отуда што услови привређивања не обезбеђују довољно атрактивне понуде запослења, нити могућност за нормалну егзистенцију.

Уочене су професионалне препреке у тражењу посла и то:

- незаинтересованост и/или немотивисаност за проналажење посла (неадекватни извори информисања о слободним радним местима, неактивност у слању пријава за посао, неактивност у контактирању послодаваца и распитивању о потребама за запошљавањем)
- недостатак практичног радног искуства (без искуства или искуство стечено мимо струке, што се нарочито односи на жене, које се теже запошљавају од мушкараца у овој области)
- недостатак вештина (рад на компјутеру, страни језици, возачка дозвола...)
- недовољно стручно знање (пролонгирано одсуство из струке)

- ослањање на рад «на црно» (мушкарци) или издржавање од стране партнера (жене)
- неадекватна а висока процена личних вештина и компетенција у прикупљању информација о слободним пословима, послодавцима и интервјуима за запослење

На основу изнетог предлаже се:

Прво: Подстицање регионалног и локалног развоја, кроз стварање повољнијих услова за отварање пољопривредних предузећа и започињање самосталног посла, чему ће допринети: дефинисање програма малих и средњих предузећа - формирање банке пословних идеја; дефинисање гранске и међугранске повезаности; дефинисање извора и програма финансијске подршке; стимулативни програми за предузетнике за отварање нових радних места (поготово за младе и жене);

Друго: Подстицање развоја људских ресурса (компетенција), кроз додатно образовање и обуке за незапослене што омогућава: стицање и/или реактивирање стручних (теоријских) знања и знања о новим технологијама; дефинисање програма за стицање практичног искуства; мотивациона подршка незапосленим лицима (модел: програм Филијале НСЗ Нови Сад); активно тражење посла; стицање радних вештина (рад на рачунару, страни језици...); преквалификација; обуке кроз пословне центре (“бизнис план”) и др.

Сагледавањем релевантних чинилаца, визија Националне службе за запошљавање је «да се развија у савремен јавни сервис који има водећу улогу у спровођењу политике тржишта рада у Републици Србији. Оријентисана на усклађивање понуде и тражње кроз систем активне политике тржишта рада, Национална служба за запошљавање се прилагођава променама у окружењу и на њих брзо и на прави начин реагује». Мисија Националне службе за запошљавање «је усмерена ка повећању конкурентности и запошљивости радне снаге и њиховом запошљавању, применом мера активне политике тржишта рада, превенцији дугорочне незапослености и социјалне искључености. Свесна сопствене улоге и неопходности заједничког плодотворног деловања са социјалним партнерима, НСЗ доприноси успостављању социјалног дијалога и развоју и примени стратегија и програма запошљавања на свим нивоима.» (*Извор: Национална служба за запошљавање «Мисија, визија и изјава о политици квалитета», Београд, 01.06. 2006. године.*)

Реформа Националне службе за запошљавање у модеран јавни сервис могућа је кроз динамичку реализацију стратешких докумената:

- Национална стратегија запошљавања за период 2005-2010. године

- Национални акциони план запошљавања за период 2006-2008.године
- Стратегија промена НСЗ 2005. – 2008. године

На тај начин се обезбеђује институционално јачање Националне службе за запошљавање и главни правци промена, оријентисани на: повећање учешћа на тржишту рада и услуга; пружање услуга у року 48 сати за потребе послодаваца; децентрализацију; индивидуализацију услуга; процесни модел услуга; развој људских ресурса; управљање према циљевима; стандардизацију услуга и увођење система квалитета и др.

Одговарајућа територијална и функционална организација Националне службе за запошљавање, уз децентрализацију и квалитетан образовни ниво запослених у Националној служби, чије компетенције потпуно прате захтеве тржишта рада, уз савремене информационе технологије, обезбеђују потребне капацитете за остваривање ових циљева.

Сагледавање захтева послодаваца у планирању потреба за компетентном радном снагом биће и даље стратешки циљ Националне службе за запошљавање.

Могућа решења за запошљавање у пољопривреди, производњи и преради хране сагледавамо у:

- Отварању пољопривредних предузећа – сервиси, млекаре, задруге, услуге...
- Тржишној предузетничкој економији,
- Обрту капитала (купци, добављачи, банке, држава...),
- Повећању финансија,
- Ублажавању миграционих токова,
- Напретку и развоју села, ублажавању разлике у нивоу стандарда град-село.
- Конкурисању за коришћење државног земљишта,
- Подизању задрugarства на виши ниво и др.

Уместо закључка

На путу ка циљу, неопходно је активно партнерско учешће и координација свих релевантних субјеката: Владе РС, ресорних министарстава, Покрајинске службе за запошљавање, локалних самоуправа, социјалних партнера, невладиних и других организација. Повећање учешћа Националне службе за запошљавање на тржишту рада, у циљу повећане конкурентности и запошљивости компетентније радне снаге, је могуће обезбедити мерама активне политике запошљавања. Као императив се намеће и стриктна примена законских прописа по угледу на развијене земље Европе, те хармонизација са стандардима ЕУ, што ће као крајњи циљ имати смањење незапослености, ублажити социјалну искљученост ризичних група, те повећати запосленост, у складу са захтевима Националне стратегије запошљавања.

Литература

1. Национална стратегија запошљавања за период 2005-2010. године, Влада РС, Министарство рада, запошљавања и социјалне политике, Београд, април 2005. године
2. Закључак о Националном акционом плану запошљавања за период 2006-2008. године, «Сл.гласник РС» бр.45/2006
3. Стратегија промена НСЗ 2005–2008.године, Национална служба за запошљавање, Београд 15.09.2005.
4. Материјали, билтени и општа акта НСЗ

Скраћенице

НСЗ – Национална служба за запошљавање, Београд

ПСЗ – Покрајинска служба за запошљавање, Нови Сад

Примљено: 31.08.2007.

Одобрено: 26.09.2007.

UDC: 711.3:331.5.024.54(497.113)

EMPLOYMENT POSSIBILITIES IN RURAL AREAS OF VOJVODINA

Mirjana Šumljanac Šećerov, M.Sc.,
Vladimir Matijević, B.Sc., Darinka Kos, B.Sc.
Provincial Employment Service, Novi Sad

Abstract

Through an insight into the needs for exploitation of possible and existing resources, both human and material, as well as into their present condition, a possibility for development of employment policy can be observed. Bearing in mind the quality and state of the land and the developed system of economic potentials, food production and processing become an imperative of the future development of the whole region, especially its rural areas. The capacities of specialists registered with the National Employment Service in Vojvodina have to become a significant development factor, so it is necessary to introduce them into the world of work and put them in proper use.

Therefore all relevant factors must put a joint and coordinated effort to increase participation of the National Employment Service in the labour market with the purpose of improving competitiveness and employability of competent workforce, which can be achieved through implementation of active employment policy measures. The end result of this will be a decrease in unemployment rates and alleviation of the social exclusion of risk groups, facilitating an employment increase, consistent with the requirements of the National Employment Strategy.

Key words: village potentials, labour market, active employment policy measures. National Employment Service.

Author's address

Mr Mirjana Šuljmanac Šećerov
Pokrajinska služba za zapošljavanje
21000 Novi Sad
Republika Srbija
msecerov@nsz.sr.gov.yu

ПРИКАЗИ КЊИГА

Др Михајло С. Остојић

"ЗЛАТАРСКИ СИР"

Издавач: Институт за економику пољопривреде, Београд, 2006. год., 188 страна

Монографија под називом "**ЗЛАТАРСКИ СИР**", један је од крајњих резултата научног пројекта технолошког развоја у области биотехнологије под називом: "*Оптимизација и стандардизација аутохтоних млечних производа са заштитом ознаке порекла*", финансираног у оквиру Националног програма "Биотехнологија и агроиндустрија" и суфинансираног од стране Земљорадничке задруге "Зеленика плус" и млекарне "Бач". Носилац пројекта био је Пољопривредни факултет Универзитета у Београду (Одсек за зоотехнику) заједно са још четири научно-истраживачке институције: Биолошки факултет, Технолошко-металуршки факултет, Институт ПКБ ИНИ Агроекономик и Институт за економику пољопривреде сви из Београда. Пројектом је руководио проф. др Михаило Остојић.

Ово, за науку и њену примену у пракси, значајно дело намењено је подједнако и произвођачима и потрошачима златарског сира, базираног на молекуларно-генетички детерминисаним аутохтоним бактеријама млечне киселине.

Ова монографија представља резултате рада 20 истраживача са поменутог пројекта. Систематизована је у 10 поглавља која чине заокружене целине. У **првом поглављу** дат је детаљан опис развоја сирарства, почев од првих сазнања о сирарству која воде порекло још од старих Сумера из 3.100 год. п.н.е., па до данашњих дана. **Друго поглавље** се односи на природне и друштвене услове који су утицали и утичу на развој општине Нова Варош, нарочито на подручје Златара где се производи златарски сир. У једном делу овог поглавља детаљно су описани географски положај, рељеф, особине заступљених типова земљишта, клима, хидрографија, флора и фауна, и пољопривредне површине, односно структура њиховог коришћења. У другом делу овог поглавља дат је опис насеља која припадају општини Нова Варош, затим бројно стање и структура становништва, опис домаћинства (број и структура), запосленост становништва, као и ниво и структура народног дохотка за период од 2000-2004. године. **Треће поглавље** разматра

проблематику гајења говеда са детаљном анализом микроклиматских и хигијенских услова неопходних за њихово гајење на подручју Златара (избор места за подизање стаја, просторни, микроклиматски и хигијенски услова њиховог држања, хигијена пашњака и хигијена коже и папака говеда, као и здравствено стање говеда). На крају овог поглавља дата је општа оцена услова за смештај и држање говеда у домаћинствима на подручју Златара. **Четврто поглавље** је посвећено проблему анализе стања сточарске производње у Србији, расни састав и производни резултати говедарства у Србији, са посебни освртом на регион Златара. На крају овог поглавља је дата препорука за унапређење сточарске производње а која се односи на мере које прдузима Влада Србије и које се односе на издвајање подстицајних средстава за развој пољопривреде. **Пето поглавље** указује на могућности унапређења исхране крава у региону Златара, истичући значајност исхране као једног од најзначајних фактора у производњи крава у свим њиховим животним добима и фазама. У **шестом поглављу** су анализирани сви фактори који утичу на производњу млека, с обзиром на велики број међусобно повезаних чинилаца који утичу на количину и квалитет произведеног млека. У те обрађене факторе који на посредан или непосредан начин утичу на производњу млека спадају: раса, лактација, исхрана, услови смештаја, сезона, старост и величина музног грла, температура и влажност околине, светлост и звук, као и разне болести. **Седмо поглавље** детаљно описује технологију производње златарског сира, почев од подсиривања па до складиштења. Следеће, **осмо поглавље** описује микрофлору аутохтоних сирева на Златару и њихову примену. **Девето поглавље** је посвећено проблемима маркетинга у служби брендирања златарског сира. Овде је скренута пажња да је неопходно израдити и заштити: *марку, име марке, знак марке, боју марке и заштитни знак*, након чега је неопходно постепено спровођење процеса стратегијског и тржишног позиционирања марке. Упоредо са тим је битно златарски сир и географски заштитити по важећим законским прописима да би се сачувао у сирарству Србије. Последње **десето поглавље** се односи на оцењивање и популаризацију златарског сира.

Монографија, такође садржи велики број слика, табела, графикона као и 191 литературну референцу, што све читаоцу пружа детаљан увид у структуру задате проблематике и видно обогаћује литературу из области млекарста и сирарства у нашој земљи.

Мр Наташа Цецић
Институт за економику пољопривреде, Београд

Агробанка

МИ ИМАМО РЕШЕЊЕ ЗА ВАШЕ ПОТРЕБЕ

Брзе кредитне линије за мала и средња предузећа клијенте Агробанке

Кредити за примарну производњу,
извозне програме, набавку репроматери-
јала и опреме у земљи и иностранству....

Ефикасан динарски и девизни платни промет

Можете га обављати у свакој од близу
100 експозитора Агробанке, уз повољне
накнаде и минималне трошкове

Саветодавна подршка

Консултантске услуге по динарским и
девизним пословима без накнаде

Електронско банкарство - 24 часа у контакту са Агробанком

Електронски можете вршити све
врсте плаћања и примати уплате,
проверити стање и промет на својим
рачунима (телефоном, SMS поруком,
Интернетом), преузети извод, архивирати
га, јефтиније 20% од класичних трансакција.

VISA BUSINESS - за пословне људе велика предност

Погодна је за плаћање авионских
карата, хотела, горива и других роба и
услуга на више од 25 милиона продајних
места широм света. Модел кредитирања је
charge.

Својим клијентима инсталирамо POS
терминале без накнаде.

Будите конкурентни, плаћајте електронски!

АГРОБАНКА ПРАВИ ПАРТНЕР ЗА ДОБАР БИЗНИС

**Сигурно - повољно - мобилно,
дођите и изаберите!**

Пољопривредна банка Агробанка а.д. Београд
11000 Београд, Сремска 3-5; Тел:011/2637-622
www.agrobanka.co.yu pr@agrobanka.co.yu

Виза-свуда, у свакој прилици!

СТИМУЛАТИВНА ШТЕДЉА

7.5% на девизну штедњу од преко 50.000 евра,
орочено преко 3 месеца
19.5% на орочену динарску штедњу на 12 месеци
Каматне стопе су на годишњем нивоу, ефикасна и
повољна за вас. www.agrobanka.co.yu

**NAUČNI INSTITUT
ZA RATARSTVO I POVRTARSTVO
NOVI SAD**

**SEJMO
DOMAĆE**

**10% NOVI SAD, MAKSIMA GORKOG 30
TEL: 021/4898-100; FAX: 021/621-212
<http://www.ifvcns.co.yu>**

promont group

PROJEKTOVANJE - PROIZVODNJA | MONTAŽA | D.O.O.

PROJEKTOVANJE I IZVOĐENJE

- Termo - tehničkih instalacija za objekte visokogradnje i ostale objekte niskogradnje
- Toplovoda
- Unutrašnjih gasnih instalacija
- Merno - regulacionih stanica
- Distributivnih gasovoda od polietilena
- Gasovoda srednjeg pritiska
- Grejnih instalacija
- Instalacija vodovoda i kanalizacije
- Instalacija ventilacije i klimatizacije
- Sistema za navodnjavanje
- Građevinski radovi na objektima visokogradnje.

RG - 1

KMRS G - 4

PROIZVODNJA

KMRS G - 6

- Regulatora pritiska gasa RG - 1
- Kućnih merno - regulacionih setova: KMRS G - 4, KMRS G - 6, KMRS G - 10, KMRS G - 16, KMRS G - 25, KMRS G - 40

promont group

PROJEKTOVANJE - PROIZVODNJA | MONTAŽA | D.O.O.

Privrednikova 4b, 21000 Novi Sad
tel/fax: 021/443-195, 444-673
promontgroup@eunet.yu
www.promontgroup.co.yu

УПУТСТВО АУТОРИМА

Научни часопис **ЕКОНОМИКА ПОЉОПРИВРЕДЕ** објављује оригиналне научне радове, прегледне чланке, стручне радове, претходна соопштења, приказе и осврте. Радови који се категоризују као научни морају имати две позитивне **рецензије**, према Стандардима МНЗЖС и Правилима Уредништва. Аутор је анониман за рецензента а рецензент је анониман за аутора рукописа. Рецензент аутономно вреднује рукопис: може дати позитивну рецензију, предложити дораду или дати негативну рецензију рукописа. Позитивно рецензиран рукопис се не враћа аутору нити се аутор упознаје са текстом рецензије. Рукопис који је за дораду, враћа се редакцији која га стога прослеђује аутору, уз текст анонимне рецензије. Негативно оцењен рукопис враћа се аутору, уз текст анонимне рецензије. Молимо ауторе да се придржавају следећих упутстава.

- Рад припремити на рачунару, програм **Word for Windows**, фонт **Times New Roman** – ћирилица, **size 11**

- **Наслов рада:** центриран, size 12, bold; **међунаслови:** size 11, bold *italic*.

- **Име аутора:** испод наслова рада са академским, односно научним звањем, седиштем и називом организације запослења.

- **Резиме** (до 150 речи, треба да садржи општи приказ теме, методологију рада, резултате и закључак) и **кључне речи**, испод имена аутора.

-**Називи и заглавља табела** морају бити на **српском** и **енглеском** језику.

- **Обим рада:** до 10 страница (укључујући табеле, графиконе и слике), формат А4, маргине: горе 5.5, доле 5.0, лево 4.0, десно 3.5, проред 1.0. Препоручује се ауторима да у раду приказују само сводне, најнеопходније табеле.

- **Литература:** на крају рада, пре абстракта на енглеском, и то: презиме и име аутора (година издања), *наслов рада*, издавач, место издања и број стране. За радове из часописа навести назив часописа и број свеске. Библиографске јединице навести азбучним редом према презимену аутора, односно наслова.

- **Абстракт** (до 150 речи) и **кључне речи**, са насловом рада и адресом аутора на **енглеском** језику (фонт **Times New Roman**, латиница, **size 11**), после литературе.

-На крају рада се наводи **пуна адреса аутора**, број телефона и Е-mail адреса.

Рад доставити на **e-mail:** iepbgdvu@eunet.yu или milanrmilanovic@yahoo.com и поштом у два примерка, на адресу: "**ЕКОНОМИКА ПОЉОПРИВРЕДЕ**", Београд, Волгина 15.